

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 2.
2019

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н. и. ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандан
КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмад

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Ҳасани Султон

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.)

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуришеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукуров (Россия), Замир Саъдулло
(Чин), Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Мучиби Меҳрдод (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Ҷаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садрӣ Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 2.
2019**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
д. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к. ф. н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Н. Зоҳиди (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д. ф. н.),
Х.Хошимова (к.ф.н.),
С.Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрлод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, 2019.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Ҳасанов А. Муҳофизи маънавияти ҷовидонии халқ.....	5
Раҳмонова Н. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳамчун воҳиди синтаксис	17
Олимҷонов М. Композитҳои сечуза дар ашъори Мирзо Бедил...	26
Мирзоев С. Таҳқиқ ва рамзкушоии бархе аз номвожаҳои ҷуғрофии Варзоб.....	37
Раҳмонов Б., Лоикшо У. Ифодаи мафҳуми чинсият дар забони тоҷикӣ.....	47
Амирбекзода Н. Мавқеи номҳои ВАО дар байни исмҳои хос.....	56
Муминов Ф. Нақши пасванди «-анда» дар калимасозӣ	65

АДАБИЁТШИНОСӢ

Раҳмонзода А. Назаре ба шеър ва андешаи Аскар Ҳаким.....	73
Ваҳҳобзода Р. Шеърҳои сухани устод Мирзо Турсунзода.....	90
Муҳаммадиев Ш. Ҳаким Абӯҳафси Суғдӣ – шоири ҳамаҳди Рӯдакӣ.....	104
Забехулло Б. Муқоисаи текстологии чанд ғазали Шохин аз рӯи матни дастхатҳо.....	110
Исроилов Р. Тарҷумаи тафсириҳои форсӣ-тоҷикии Қуръони карим дар Ҳинд ва арзишҳои адабии онҳо.....	121

ФOLKLOPШИНОСӢ

Оймаҳмадов Р. Муродифоти истиоравии “маъшук” дар рубоиёти халқӣ.....	136
--	-----

ЁДДОШТ

Азизкулов Ҷ. Академик М.Осимӣ ва Энциклопедияи советии тоҷик.....	144
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хасанов А. Хранитель вечной духовности народа.....	5
Рахмонова Н. Сложноподчиненное предложение как единица синтаксиса.....	17
Олимджонов М. Трёхкомпонентные композиты в поэзии Бедия...	26
Мирзоев С. Исследование и расшифровка некоторых географических топонимов Варзоба.....	37
Рахмонов Б., Лоикшо У. Выражение понятия рода в таджикском языке	47
Амирбекзода Н. Место названий СМИ среди собственных имён.	56
Муминов Ф. Роль суффикса «-анда» в словообразовании.....	65

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Рахмонзода А. Взгляд на поэзию и размышления Аскара Хакима.....	73
Ваххобзода Р. Поэтичность слова Мирзо Турсунзаде	90
Мухаммадиев Ш. Хаким Абухафс Сугди – поэт-современник Рудаки.....	104
Забехулло Б. Текстологическое сопоставление газелей Шахина по рукописным текстам.....	110
Исроилов Р. Персидско-таджикские переводы и толкования Священного Корана в Индии	121

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Оймахмадов Р. Метафорические синонимы слова «маъшук» в народных четверостишиях	136
--	-----

ВОСПОМИНАНИЕ

Азизкулов Дж. Академик М.Осими и Таджикская советская энциклопедия.....	144
---	-----

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 494.550-0

МУҲОФИЗИ МАЪНАВИЁТИ ҚОВИДОНИИ ХАЛҚ

Ҳасанзода Абдуҷамол Ашраф

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Забони тоҷикӣ пас аз шакли адабӣ пайдо кардани худ тадричан вориди сахнаи илму адаб шуда, дар даврони баъдӣ зарфияту қобилияти чадида пайдо намуд. Дар вусъатии чунин зарфияту қобилият хидмати абармардоне чун Фирдавсӣ басо ситуданист, ки «бо ин забон миёни Эрон ва ислом пайванде барқарор кард ва ин пайванд байъате буд, ки қавми эронӣ бо шариати ислом тавассути хонда шудани хутба ба забони форсӣ сурат гирифт»-а, «тадричан бо суръати тамои на танҳо вориди майдони илму адаб гардид, балки ҳатто қаламрави тафаккури диниро фатҳ намуд ва аҳли илму адаб онро қадам ба қадам ба осмони тақаддус наздик мекарданд» [15, 12]. Дар даврони баъдӣ ин забон на танҳо ҳамчун забони мулкӣ мақом пайдо кард, балки ба ҳайси забони малакутӣ, рӯҳонӣ ва муқаддас шинохта шуд.

Як сабаби ба ин гуна мақом расидани забони ниёгонамон ба таркиби луғавии он марбут буда, дар фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ ба форсӣ-тоҷикӣ ё форсӣ-тоҷикӣ ба забонҳои дигар, ки аҳли таҳқиқ шумораи онҳоро наздик ба 250 адад муайян кардаанд [10, 34], ғирдоварӣ шудаанд.

Муаллифони чунин луғатномаҳо, ки дар онҳо тафаккур, маънавиёт, табиат, рӯҳу равони соҳибзабонон, олами маънавии халқ инъикос гардида, калиди дари олами маъноҳо, тобишу чилваҳои эҳсосотиву иродавӣ ва меъёрҳои истеъмолии забон мебошад [9, 239], дар таълифи ин ганҷинаи калимаҳо дар тӯли даҳсолаҳо заҳмат кашидаанд, луғоти нобу асили тоҷикиро дар радифи вожаҳои мансуб ба забонҳои дигар ғирдоварӣ карда, маънои онҳоро дар заминаи маводи матнҳо санҷидаанд, доираи қорбурдашонро ошкор намудаанд, қиёфаи овозияшонро шарҳ додаанд, мавридҳои қорбасташонро муайян кардаанд. Чунончи Ҳусайни Инҷу 30 соли умрашро барои таълиф ва боз 20 соли дигарро барои такмили «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» сарф намуд,

Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ дар таълифи «Ғиёс-ул-луғот» 14 сол заҳмат кашид.

Дар чунин луғатномаҳо, ки баҳри беканори вожаву ифодаҳои ачибу ғариби эронӣасл буда, дар ҳама давру замон муҳофизи донишу заковати инсон, таҷрибаи бисёрасраи халқ ба шумор омада, барои маърифати забондонии мардум хидмати бузургеро анҷом медиҳанд [8, 192], вожаҳои гирдоварӣ шудаанд, ки ҳуқуқи комили такроран ба забон роҳ ёфтаи доранд. Як нигоҳи сатҳӣ ба маводи бархе аз ин гуна фарҳангномаҳо ё осори дигари аҳли адаб кофист, ки бо садҳо адади чунин аносири луғавӣ дучор оем. Чун намуна ин ҷо зикри вожаҳои, амсоли *полида* – *ҳаммаънои калимаи арабии хулоса*, *фаёр* – *санъат*, *пашанг* – *чафо*, *беҳудахорӣ* – *исроф*, *чигарташина* – *бисёр муштоқ*, *афсаронидан* – *мунҷамид кардан*, *анбозидан* – *шарик шудан*, *ревидан* – *маъзул гашидан*, *сипасрав* – *тобеъ*, *муқаллид*, *забарнигар* – *олиназар*, *пайвастагӣ* – *иттисол*, *бисуданӣ* – *малмус*, *чарой* – *иллат*, *мардумӣ* – *инсоният*, *пайдоӣ* – *зуҳур*, *ноёбандагӣ* – *адаби идрок*, *ситаҳанда* – *мутаассиб*, *кажспаймон* – *хоин*, *ҳамдидорӣ* – *мулоқот*, бамаврид медонем, ки бар ивази аксари онҳо имрӯз сохтаҳои арабӣ ё ягон забони бегона гардиш доранд. Сабаби аз хотирҳо зудуда шудани калимаҳои мазбур марбут ба он аст, ки дар давраҳои алоҳидаи инкишофи забони тоҷикӣ ба иллати коҳиши ҳавсалаи ёдгирии калимоти порсии асил ағлаби чунин аносири луғавии эронӣасл аз хотирҳо фаромӯш шуда, ҷои онҳоро унсурҳои бегонаи ба табиати забони ниёгонамон ношинаи ишғол кардаанд. Мавриди истифода қарор додани иддае аз чунин луғотро ҳатто дар даврони асримиёнагӣ ниёгонамон муносиб надонистаанд. Магар хуб нест, ки бар ивази сохтаҳои бемаънову бемантиқӣ имрӯза, ки устод М. Шакурӣ нобарҷову бемаъно будани онҳоро борҳо дар китоби «Ҳар суҳан...» таъкид кардаанд [23, 61-77, 181, 240, 242, 347-352], чунин вожаҳои куҳанро такроран ба гардиш ворид намоем. Дар радиҳои калимаву ифодаҳои мансуб ба ҳиссаҳои номии нутқ дар таркиби луғавии забони даврони классикӣ садҳо вожаҳои ифодакунандаи амалу ҳолат дар гардиш қарор доштанд, ки имрӯз баҳши зиёдашон аз истифода мондаанд. Луғоте, чун *пашалидан* – «часпидан», *парзидан* – «пур кардани ҷоҳ аз санг ва таъмир кардан ва бастанӣ ҷоҳ», *туҳшидан* – «кӯшидан, саъй кардан», *танҷидан* – «печидан ва дар ҳам кашидан ва маҳкам кардан»,

чушидан – «макидан, мазидан», *зинудан* – «мӯя, нола кардан», *шикарфидан* – «лағжидан», *фарғардан* – «оғуштан, сириштан» ва ғайра, аз қабилӣ ҳамин гуна феълҳо ба шумор меоянд.

Нуктаи дигар ба корбурди бархе шаклҳои феъл тааллуқ дорад. Маълум аст, ки дар фосилаи тӯлонии корбурди ин гуна аносири луғавӣ дар роҳҳои ташаккули шакли масдариҳои онҳо таҳаввулотӣ чашмрасе зухур намуд. Дар даврони пешазмилодӣ масдар одатан аз реша бо ёрии пасванди *-tanaiy* сохта мешуд. Минбаъд бар асари таҳаввулот дар сохтори чунин масдарҳо онҳо ба гунаи таҳфифёфта боқӣ монданд. Ин аст, ки *raiktanaiy* ба гунаи ихтисоргардидаи рехтан, *viraiktanaiy* – гурехтан, *graptanaiy* – гирифттан, *srutanaiy* – сурудан, *xšnutanaiy* – шунидан, *sauktanaiy* – сӯхтан, *xupsatanaiy* – хуфтан, *bartanaiy* – бурдан, *nipištanaiy* – навиштан ва ғайра, ба гардиш ворид шуданд. Аммо дар радифи чунин шакли анъанавии масдарсозӣ дар даврони миёнаи инкишофи забон усули нави бунёди феълҳо ба вучуд омад, ки дар зухури онҳо асоси замони ҳозираи феълҳо ва пасвандҳои *īd*, *-ād*, *-īst* нақши сазовор доштанд [16, 108]. Аз байни ин гуна пасвандҳо дар чунин вазифа *-īd* фаъл буда, ду шакли дигари онҳо камтар ширкат доштанд: *varzīd*, *niyošīd* («шунид»), *tāzīd*, *vazīd*, *ēstādan*, *nihād*, *tarsīd*, *dānīst*.

Аз даврони сосонӣ то имрӯз дастае аз чунин феълҳо ҳам дар шакли анъанавӣ, ҳам ба гунаи минбаъд зухуркарда ба кор мераванд, вале гунаи анъанавии иддае аз масдарҳо ба ҳукми фаромӯшӣ рафтанд. Ин аст, ки онҳо дар назари аввал барои хонандаи имрӯза ношинос вонамуд мешаванд. Феълҳое чун *сахтан* – «кашидан, вазн кардан» (як шакли *санҷидан*), *рахтан* – «озурда шудан, дилтанг гаштан» (гунае аз *ранҷидан*), *бахтан* (шакле аз *бахшидан*), *лиштан* – «забонро ба чизе молидан барои хӯрдани он» (шакле аз *лесидан*), *ҳахтан* – «берун кашидан, берун овардан» (шакли дигари *ҳанҷидан*), *мехтан* / *михтан* (гунаи дигари *мезидан*) ва даҳҳои дигар метавонанд мисоли чунин афъол бошанд.

Баъзеи чунин феълҳо дар гузашта баробари гардиши фаъл гоҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир кардаанд. Масалан, феъли *муштан* яке аз шаклҳои *молидан* ба шумор рафта, дар ҳамин шаклаш Абӯисҳоқи Атӣма онро ба маъноҳои зайл истифода намудааст:

1) молидан:

*Магар молам ба ҷойи дунба дасте,
Ғараз аз муштани чанголам ин аст.*

2) сириштан, хамир кардан:

*Афсӯс, бар он дунбаи парвор, ки бигдохт
В-аз равгани он мо ду-се чангол бимуштем [6, 252].*

Дар осори ниёгон бо пасванди *-ид* на танҳо аз асоси замони ҳозираи феъл, балки аз исму сифатҳо низ феълҳое сохта мешуданд, ки онҳо самтҳои мухталифи ҳаракату ҳолатро ифода мекарданд. Маълум мешавад, ки замони зуҳури чунин шаклҳо аҳди Сосониён ба шумор рафта, сабаби ба гардиш роҳ ёфтани онҳо ба таҳаввулоти сохтори забон марбут аст. Яъне дар ин даврон, ки забон аз сохтори таҳлилӣ (флексивӣ) ба таркибӣ (аналитикӣ) рӯ овард, барои ифодаи кулли тобишҳои маъноии калима, инчунин шаклҳои грамматикӣ зарурати иваз намудани воситаҳои аналитикие ба миён омад, ки дар даврони пешин бо шаклҳои мафқуди флексивӣ баён карда мешуданд. Азбаски забон, аз як тараф, аз воситаҳои флексивии даврони бостон маҳрум гардид ва, аз ҷониби дигар, шаклҳои аналитикии баъдӣ дар марҳилаи ташаккул буд, лозим омад, ки барои қонеъ кардани талаботи забон дар ифодаи чунин вазифаҳо шаклҳои феълӣ тавассути пайванди пасванди *-ид* исму сифатҳо сохта шаванд [4, 25]. Ин аст, ки дар осори ниёгон феълҳое, аз қабili *пуридан* – “пур шудан, анбошта шудан” (аз зарфи *пур*), *табоҳидан* – “фосид шудан, зоеъ шудан” (аз вожаи *табоҳ*), *туришдан* – “турш шудан” (аз калимаи *туриш*) зуҳур намуданд [6, 84, 102, 105].

Дар таърихи забони тоҷикӣ ҳодисаҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки иддае аз вожаҳои куҳан пас аз муддате ҳамчун унсури луғавии мустақил дар алоҳидагӣ истифода намешаванд, аммо онҳо дар таркиби ин ё он калимаи сохта ё мураккаби забони адабӣ ё ғушӣ маҳфуз мемонанд ва сурати аслии онҳо барои хонанда пинҳон мемонад. Ба ҳайси далел ин ҷо зикр кардани воҳиди луғавии *ҷайб* ё *ҷеб* бамаврид аст, ки дар осори ниёгон дар ифодаи маъноҳои зер: 1) *гиребон*; 2) *кисаи поёнтар аз гиребон дӯхташуда*, *багалкиса*, истифода мегардид [19, ҷ.2, 769,

779]. Вале имрӯз *ҷайб* ё *ҷеб* танҳо дар таркиби калимаи сохтаи *ҷебак* ба маънои “киса” дар гӯишҳои ҷанубии тоҷикӣ побарҷо мондааст [14, 162]. Муҳаққиқон А. Ҷӯраев, Р.Л. Неменова ва Ҷ. Мурватов дар бораи калимасозии пасванди *-ак* мулоҳиза ронда, дар қатори вожаҳои *тутак*, *бувак* боз калимаи *ҷебакро* низ овардаанд, ки «дар лаҳҷаҳои мазкур дастае аз вожаҳои ба назар мерасанд, ки дар таркиби онҳо пасванди *-ак* дида мешавад; чунин вожаҳо бидуни пасванди *-ак* дар лаҳҷаҳои номбурда ҳамчун калимаи мустақил ба кор намераванд» [3, 80].

Падидаи мазкур на танҳо дар доираи вожаҳои мансуб ба ҳиссаҳои номӣ ривож дорад, балки ба калимаҳои ифодакунандаи амалу ҳолат низ хос аст. Агар таркиби луғавии забони ниёгон бо диди таҳқиқӣ назар гузаронида шавад, равшан хоҳад гардид, ки феълҳои мустаъмал бо мурури замон дар шакли алоҳида аз гардиш афтода, аммо ҳамчун ҷузъи калимаи мураккаб ё таркибҳо маҳфуз мондаанд. Ин гуна калимаҳо эрониясл буда, дар осори даврони пешазмилодӣ ва аввалҳои асрҳои миёна ба ҳайси унсурҳои луғавии ғазол дар муомилат қарор доштанд. Феъли *охистан* – “бархостан, баланд шудан” аз ҷумлаи чунин вожаҳост, ки асоси замони ҳозираи он – *охез* минбаъд дар таркиби *растохез* – «бархостани мурдагон; рӯзи қиёмат ва маҳшар» маҳфуз мондааст. Сарчашмаи асоси замони ҳозираи *охистан ā-haīza*-и эронии бостон ва асоси замони гузаштааш идома аз *ā- hīšta* буда, оғозашон аз решаи *haiz* – «такон хӯрдан, ҷунбидан, бархостан» аст [6, 2].

Оҷастан (аз эронии бостон * *ā-yasta-*, аз решаи *yat* – «дар ҷои худ қарор додан, ҷой додан») аз феълҳои дигаре аст, ки онро дар ифодаи маънои “коштани дарахт, нишондани ниҳол” истифода мебарданд, аммо он муддате чанд ҳаёти худро дар таркиби калимаи мураккаби *навоҷаст* («токистоне, ки дарахтҳои онро аз нав нишонда бошанд») идома дода, баъдан матрук гардид.

Ба силсилаи ин гуна унсурҳои луғавӣ дахлӣ феъли дигар, амсоли *ожадан / озадан / озандан* – “сӯроҳ кардан; фурӯ кӯфтан” (асоси замони ҳозирааш дар таркиби вожаи *тироҷан*, *тироҷин* – «ба тири бисёр сӯрохшуда, ба тири бисёр задашуда»), *ошифтан / ошефтан* – “барҳам задан, парешон кардан” (асоси замони ҳозирааш дар *танӯрошеб* – «абзори оташи танӯрро болокунанда») ва ғайраро метавон дохил кард.

Ин гуна феълҳо, ба ҷуз он ки минбаъд имкони истифодаи худро ҳамчун вожаи алоҳида аз даст дода, ба сифати як ҳиссаи калимаҳои мураккаби мансуб ба ҳиссаҳои номӣ ба кор рафтаанд, ба ҳайси ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ низ метавонанд мавриди корбурд қарор дошта бошанд. *Бохтан* аз ҷумлаи ҳамин гуна феълҳост. М. Ҳасандӯст *бохтан*ро ба маънои “бозӣ кардан” зикр намуда, дар хусуси маънои “мағлуб шудан”-ро ифода кардани он хомӯширо ихтиёр намудааст [22, ҷ. 1, 350], Я. Мансурӣ ду маънои *бохтан*ро зикр кардааст: 1) бозӣ кардан, машғул шудан, саргарм шудан; 2) аз даст додани пул ё моле дар қимор [6, 55]. Муҳаммади Муин ба панҷ маъно истифода гардидани феъли мавриди таҳлилро ёдовар шудааст: 1) зиён кардан дар қимор, бохтани чизе ба гарав; 2) талаф кардани тамом ё ҳиссае аз моли худ; 3) бозӣ кардан, машғул шудан; 4) варзидан, ишқ бохтан; 5) чарх додан [11, ҷ.1, 434].

Ба гумони мо, дар таърихи забони тоҷикӣ дар қатори ду шакли феъли тазаккурёфта: *бохтан* ва *бозидан* гунаи *бойидан* низ шояд истифода гардида, баъдан аз шакли сеюми он – *бойидан* танҳо ҳиссаи *-бой* ҳамчун ҷузъи номии феъли таркибии *бой додан* боқӣ монда бошад. Дар ин маврид назари дигареро метавон тахмин кард, ки тибқи он вожаи *бой (додан)* бо калимаҳои *bhāyatē, bibhēti* – “тарсидан”, *bhītās*-и ҳиндӣ қадим (ба маънои “тарсу”) ва *bayente*-и авестӣ (ба маънои “тарсонидан, ба ҳарос андохтан”) робита дорад. М. Фасмер иртиботи феъли русии *бояться*ро бо унсурҳои луғавии фавқ ишора мекунад [21, т. 1, 204]. Пас метавонад, ки *бой (додан)* бо феъли зикршудаи русӣ низ пайванде дошта бошад.

Феъли *таранҷидан*, ки онро ба маъноҳои гуногуни зер: 1) сахт дарҳам кашида шудан, фушурда шудан; 2) чин пайдо кардан низ, ба кор бурдаанд [19, ҷ. 2, 328], аз ҷумлаи унсурҳои луғавие аст, ки гузаштаи басо куҳан дошта, бо **trang*-и эронии бостон ва *drang*-и авестӣ, ки маъноҳои «мустаҳкам кардан, устувор кардан, бастан, часпонидан»-ро ифода мекунад, иртибот дорад [18, 38]. Ин феъл низ ҳоло ҳамчун ҷузъи номии феъли таркибии *таранг кардан* дар ифодаи маъноҳои зер: 1) сахт кашидан, ба сахт кашида шудан водоштан; 2) бо исрор чизеро аз касе талаб кардан; миёнро таранг бастан, камарро сахт кашида бастан [20, ҷ. 2, 312], гардиши фаъол дорад.

Бархе аз феълҳои эронисли куҳан минбаъд асоси иддае аз исмҳо гардида, пас аз чанд муддати корбурд аз онҳо бо иловаи пасвандҳои алоҳидаи феълӣ такроран вожаҳои ифодакунандаи амалу ҳолат сохта шудаанд. Ин ҷо ҳамчун намуна метавон аз феълӣ бостонии *jantanaiy* – “задан, куштан” ёдовар шуд, ки сарчашмааш *jan* – «задан, мағлуб намудан; кӯфтан; куштан» аст [24, т.4, 141; 22, ҷ.2, 965] ва он худ идомаи **ghan*-и ориёӣ ва **g^when-(ə)*- **g^whon*-и забони фарсии ҳиндуаврупоист. Вожаи мавриди таҳлил дар аксари забонҳои ҳиндуаврупоии имрӯза ба шаклҳои вижа ва маъноҳои хоса ба кор меравад [21, т.1, 419]. Калимаи мазкур бо феълӣ *zan* алоқа дошта, шакли масдариӣ он дар забони порсии миёна *zatan* аст [16, т.3, 136]. Бо решаи *jan* ё *gan* – ҷузъи *захр*-и вожаи *позаҳр* / *подзахр* низ робита дорад. Бахшҳои *позаҳр* / *подзахр*ро метавон ба таври зайл шарҳ дод: форсии миёна – *pādzahr*, эронии бостон – *pāti-jadra-*, аз *pāti-* (пешванд), *jadra-* (< *jñ-dra-* > форсӣ *захр*), аз решаи *gan* – «задан, куштан» [22, ҷ. 2, 590].

Агарчи ҳиссае аз чунин унсурҳои луғавӣ “умр”-и тӯлонӣ дошта, сарчашмаи онҳо ба эронии бостон мерасанд, ба забонҳои мухталифи эронии куҳан ё миёна ворид гардида, нишонаҳои овозии он забонҳоро қабул кардаанд ва бо ҳамин гуна қиёфаи овозӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд [4, 26]. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки асоси замони ҳозираи бештари чунин вожаҳо дар осори ниёгон бо нишонаҳои овозии забонҳои эронии шарқӣ (суғдӣ), қисми дигар бо қиёфаи хос ба забонҳои эронии шимолу ғарбӣ (портӣ) мавриди истифода қарор гирифтаанд. Чунончи: *андахсидан* – “паноҳ гирифтани, паноҳ ҷустани”, ки сарчашмааш **ham-taxsa*-и эронии бостон буда, аз пешванди **ham-* ва асоси замони ҳозираи *taxsa* таркиб ёфтааст ва решааш *tak* – «давидан, тохтан» мебошад [6, 46-47]. Ё асоси замони ҳозираи феълӣ *басечидан*, ки маънои “корхоро ораста ва муҳайё кардан, тадорук кардан, ҳозир кардан”-ро дорад, **patsēč* (**pts’yc*)-и суғдӣ буда, идомаи **pati-sāčaua*-и эронии бостон аст [6, 64-65].

Ҳамин тавр, ба силсилаи ин гуна аносири луғавӣ метавон боз афёлеро, чун *афжулидан* – “барангехтан, таҳризи кардан” (иктибос аз забонҳои шарқӣ-эронӣ), *алфагдан* “андӯхтан, чамъ кардан” (мансуб ба забони суғдӣ аст), *паюсидан* / *пайӯсидан* “чашм доштан, умед доштан” (аз *padbōs*-и портӣ ба маънои «тамоюл доштан,

муштоқ будан»), *чопидан* “ғорат кардан” (аз сβ-и суғдӣ ба маънои «дуздидан, рабудан»), *хуфидан* “сурфа кардан” (зоҳиран, бо $\gamma w' \beta$ – «сурфа кардан»-и суғдӣ пайванд дорад), *ғаришидан* “ҳашмнок шудан, қаҳролуд гардидан”, (зоҳиран, бо $\gamma \gamma \gamma$ “тахрик кардан, барангехтан”-и суғдӣ робита дорад) нисбат дод.

Баъзан аз чунин забонҳои хеш ба забони форсӣ-тоҷикии даврони асримиёна ду калимаи ҳамгуни мухталифреша интиқол ёфтаанд. Масалан, бархе аз аҳли илму адаби гузашта дар осори худ ду феъли ҳамшакли *оругдан*ро ба кор бурдаанд, ки яке маънои «ҳарис шудан» ва дувумӣ «ошуфтан, ба ҳашм рафтан, ҳашмгин шудан»-ро дорад. Сарчашмаи ҳар ду вожа **ā-ruyde* «ҳарис, озвар» буда, дар эронии бостон низ аз нигоҳи нишони овозӣ шабеҳи ҳамдигаранд (**ā-ruxtaka*- мураккаб аз **ā* ва **ruxtaka*-). Вале решаи *оругдани* якум аз *rauik* буда, маънои «дӯст доштан, хуш омадан, писандидан»-ро медиҳад, решаи *оругдани* дуум *raug* аст, ки мафҳуми «шикастан, ба ҳам рехтан»-ро ифода мекунад [6, 4-5].

Дар фарҳангномаҳои куҳан бархе аз аносири луғавие мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки онҳоро ҳоло дар забони форсии муосир пайдо намудан душвор аст, вале дар радифи шакли адабӣ дар забони зиндаи тоҷикӣ низ аз ҷумлаи луғоти ғаёл ба шумор мераванд. *Вожидан*, ки маънои «баёни ҳолат (чигунагии саломатӣ) кардан, гуфтан, суҳан кардан»-ро дорад, мисоли ин гуна феълҳо махсуб мешавад: Шайх Булҳасан, Шайх Бӯсаидро гуфт: “Суҳан бивож, маро нисихате бикун (“Асрор-уттавҳид”). Асоси замони ҳозираи ин феълро луғатнигорон *вож/воҷ* – “бигӯ” ҳисобидаанд [2, 14, 20357].

Баъзе фарҳангнигорон мавриди истифода қарор надоштани унсури луғавии *вожаро* дар осори қадими назму насри форсӣ ишора карда, таъкид намудаанд, ки “дар даврони мутааххир сохта шуда ва ривоч ёфтааст” [22, ҷ. 4, 2844].

Аммо бояд ёдовар шуд, ки калимаи тазаккурёфта сарнавишти куҳан дошта, идомаи *vāša*-и эронии бостон аст [2, ҷ.14, 20397] ва аз решаи *vak* «гуфтан, суҳан гуфтан» сарчашма гирифтааст. Минбаъд дар осори ниёгон бо қиёфаи овозии хос ба забонҳои эронии шимолу ғарбӣ [портӣ] корбаст шуда, имрӯз низ ба гунаҳои вижа дар чанде аз забонҳои муосири эронӣ, монанди курдӣ, толишӣ, дучор меояд [22, ҷ. 4, 2844].

Лозим ба тазаккур аст, агарчи феъли *вожидан* дар байни тоҷикон ба ҳамон гунаи асли дучор намеояд, вале ҳамчун ҷузъи феъли таркибии номӣ ба гунаи *виҷӣ-виҷӣ* (*виҷӣ-виҷӣ кардан* – “сергапӣ кардан”) дар гардиш қарор дорад.

Чунонки ишора гардид, дар таърихи забони тоҷикӣ бо сабабҳои айниву зехнӣ ба истилоҳ “феълҳои дубаҳра” зуҳур карданд. Тақдирӣ баъдии ҳар кадоми ин гуна феълҳо ба тарзи гуногун чараён гирифт: иддае аз онҳо дар ҳар ду шакл, ҳиссаи дигар дар яке аз мувозиҳо пойдор монда, варианти дигар дар забони адабӣ матрук шуд, дар дастаи сеюм яке аз шаклҳо дар забони гуфтугӯӣ, вале ҳар ду гуна дар лафзи ғӯишии мардум маҳфуз монданд. Чун “мушт – намунаи хирвор” ин ҷо ёдовар гардидан аз яке чунин феълҳо: *мистан*, *миштан* *михтан* ва *мезидан* бамаврид аст, ки дар осори ниёгон, ба хусус Хусравӣ, Анварӣ, Пури Баҳои Ҷомӣ, истифода гардидаанд [2, ҷ.13, 19424-19425]. Аз байни чунин гунаҳо шакли *мезидан* ҳоси забони гуфтугӯӣ гардида [19, ҷ.1, 790], вале варианти *миштан* дар шаклҳои *миштан* / *мъштан* дар ғӯиши ҷанубӣ [7, 451], *мештан* / *миштан* дар лаҳҷаҳои ҷанубу шарқӣ [Ванҷ] ба таври фаровон истифода мегардад [5, ҷ.1, 248, 251].

Намояндагони ғӯиши ҷанубӣ феъли мазкурро ба ду маъно мавриди истифода қарор додаанд: 1) *мезидан*, *шошидан*, *пешоб кардан*: Пагаӣ хестай, ки да ҷо-ш миштай-ъда йа ҷо изор-ш-а афтов кааст; 2) *маҷ*. таҳқир: Мъштъм да ами кор-ът.

Мунгидан ё *мангидан* аз феълҳои дигаре аст, ки бо вучуди дар осори ниёгон ба таври фаъол ба кор рафтани имрӯз ҳоси ғӯишҳои алоҳидаи тоҷикӣ шудааст. Ромпурӣ феъли *мангиданро* чунин эзоҳ додааст: «*Оҳиста* зери лаб сухан гуфтан» [13, ҷ. 2, 310]. М.Муин низ дар «*Фарҳанги форсӣ*» *мангиданро* «*оҳиста* ва зери лаб сухан гуфтан» эзоҳ дода, шарҳи боқии онро ба феъли *ланҷидан* ҳавола кардааст [11, ҷ. 4, 4409]. Таҳлили корбурди баъдии *мунгидан* ё *мангидан* нишон медиҳад, ки дар даврони баъдии инкишофи забони тоҷикӣ, аз ҷумла имрӯз, ин воҳиди луғавӣ дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ ҳамчун ҷузъи номии феъли таркиби номии *минг-минг кардан* боқӣ мондааст.

Дар баъзе лаҳҷаҳои шимолии тоҷикӣ воҳиди луғавии *манҷа* ба маънои “қаси забонаш лакнат дошта, нафари шахси суханаш бо душворӣ фаҳмшаванда” дучор меояд, ки он, ба эҳтимоли қавӣ, бо

мунгидан ва мунга робита дорад. Дар забони тоҷикӣ ҳодисаи ба якдигар табдилёбии ҳамсадоҳои *г* ба *қ*, *к* ба *қ* бисёр дида мешавад: *деҳгон-деҳқон*, *лойкаҳ- лойқа*...Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки *манқа* шакли арабишуда ё туркишудаи *манга* ё *мунга* аст.

Таҳлилу қиёсу муқобалаи луғоти чунин фарҳангномаҳо сайри таърихӣ унсурҳои луғавиро падида оварда, роҳи пурпечухами инкишофи онҳо, сабабҳои имтиёз пайдо намудани як шаклро бар гунаҳои дигар ошкор менамояд.

Дар бархе фарҳангномаҳои гузашта адади бештари чунин аносири луғавӣ, дар ҳиссаи дигар теъдоди ками онҳо ва дар дастаи сеюм шумори басо нодирашон маҳфуз монда, ки онҳо муҳофизи маънавиёти халқи тоҷик ба шумор омада, аз ин ҷиҳат барои хонандаи имрӯза ҳамчун ҳазинаи ғании луғатомӯзӣ хидмат мекунам.

Ниҳоят, вақте ки бо ин гуна луғоти қомусҳои куҳан ошноӣ пайдо мекунем ва онро бо таркиби луғавии забони ҳозираи тоҷикӣ қиёс менамоем, аз бурду боҳти забони тоҷикӣ дар тӯли садсолаҳо ба ҳубӣ огоҳӣ пайдо карда, дар рафъи камбудии кӯшида, роҳро барои дигарон ҳамвор хоҳем кард.

КИТОБНОМА

1. Бокирӣ М. Таърихи забони форсӣ/М.Бокирӣ. –Техрон: Қатра, 1375. - 207 с.
2. Деххудо А. Луғатнома. / А.Деххудо. Техрон, 1373. Ҷилди 4, –С.4623-6170; ҷилди 13, –С.185187-20138; ҷилди 14, –С.20139-21149.
3. Джураев Г., Неменова Р.Л., Мурватов Дж. и др. Южные говоры таджикского языка. Том 1. Г.Джураев, Р.Л.Неменова и др. –Душанбе: Дониш, 2013. – 370 с.
4. Каримов А.Масдарҳои дубаҳраи забони тоҷикӣ / А.Каримов // Мактаби советӣ. 1973, №5. – С.22-27.
5. Қосимӣ М. ва дигарон. Фарҳанги масодирӣ забонҳо ва ғушҳои эронии Тоҷикистон. Ҷ.1. М.Қосимӣ ва дигарон – Душанбе: Пайванд, 1376. – 270 с.
6. Мансурӣ Я., Ҳасанзода Ҷ. Баррасии решашинохтии афъол дар забони форсӣ / Я.Мансурӣ, Ҷ.Ҳасанзода. Зери назари Баҳмани Саркоротӣ. –Техрон: Фарҳангистон, 1387. – 367с.
7. Мансуров М., Ҷӯраев А., Бердиев Б. Фарҳанги ғушҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М.Мансуров, А.Ҷӯраев, Б.Бердиев. –Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
8. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосирӣ тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ.Мачидов. –Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 254 с.
9. Мачидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ [мақолаҳои мунтахаб] / Ҳ.Мачидов. –Душанбе: Матбааи ҶДММ “Дақиқӣ”, 2014. – 351 с.
10. Муин М. Авомили фасоди луғат / М.Муин // Луғатнома.Муқаддима. Зери назари М. Муин ва С. Ҷ.Саидӣ. –Техрон, 1373. – С. 33-35.

11. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М.Муин. –Техрон: Амири Кабир, 1375. Ҷилди 1, – С. 1-1472; ҷилди 4, –С. 4241-5277.
12. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон Муҳаммадхусайн / Таҳияи матн, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нурув. –Душанбе: Адиб. Ҷилди 1, 1993. –416 с.; ҷилди 2, 2004. – 424 с.; ҷилди 3, 2014. – 398 с.
13. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-лугот / Ғиёсуддин Муҳаммад / Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нурув. –Душанбе: Адиб. Ҷилди 1. – 480 с.; ҷилди 2. –416 с.
14. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ [фонетика, лексика]. Ҷ. 1. / Р.Л.Неменова, Ғ.Ҷӯраев. –Душанбе: – Дониш, 1980. – 328 с.
15. Пури Ҷаводӣ. Ҳикмати динӣ ва такаддуси забони форсӣ / Ҷаводӣ Пур //Бӯй ҷон. Мақолаҳои дар бораи шеърӣ ирфонии форсӣ. – Техрон: Интишороти маркази донишгоҳӣ, 1372. – С. 1-37.
16. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык / В.С.Расторгуева, Е.К. Молчанова // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. –М.: Наука, 1981. – С. 6-146.
17. Расторгуева В.С., Эдельман Дж.И. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Дж.И.Эдельман. – М.:Издательская фирма «Восточная лит-ра», РАН, Том 1, 2000. – 326 с.; том 2, 2003. – 501 с.; том 3, 2007. – 492 с.
18. Саймиддинов Д. Пажӯишҳои забоншиносӣ / Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2013. – 207 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ ва дигарон. –М.: Советская энциклопедия. Ҷилди 1. – 951 с.; ҷилди 2. – 949 с.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ.Султон. – Душанбе, 2008. Ҷилди 1. – 949 с.; ҷилди 2. – 944 с.
21. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.1. / М.Фасмер. – М.: Прогресс, 1986. – 573 с.
22. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / М.Ҳасандӯст. – Техрон: Нашри осор. Ҷилди 1. – С.1-586; ҷилди 2. – С. 587-1410; ҷилди 4. – С. 2081-2955.
23. Шукуров М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М.Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 364 с.
24. Эдельман Дж.И. Этимологический словарь иранских языков / Дж.И.Эдельман. –М.: Издательская фирма «Восточная лит-ра», РАН, Том 4, 2011. – 415 с.; том 5, 2015. – 565 с.

МУҲОФИЗИ МАЪНАВИЁТИ ҶОВИДОНИИ ХАЛҚ

Муаллиф дар ин мақола фарҳангҳои қадимии забони тоҷикиро ҳамчун муҳофизони забон арзёбӣ қардааст. Ба ақидаи ӯ, дар ин фарҳангҳо: “Ғиёс-ул-лугот”, “Бурҳони қотеъ” ва ғайра, баъзе лугатҳои нодире мавҷуданд, ки то ҳол дар бархе ғӯишҳои забони тоҷикӣ мавриди истифодаанд. Аммо ин калимаҳо алҳол дар

забони адабии тоҷикӣ ба қор намераванд. Азбаски аксари ин калимаҳо баромади тоҷикӣ дошта, дар гузашта барои соҳибони забон мафҳум будаанд, имрӯз бо дарназардошти зарурат ва аҳамияти қорбурди ин лугатҳо аз сари нав ба таркиби лугавии забони тоҷикӣ ворид намудани аксари онҳо аз манфият ҳолӣ нест.

Калимаҳои калидӣ: фарҳанг, лугат, мардумӣ/одамият, пайдоӣ/зуҳур, ноёбандагӣ/адаби шинохт, ситеҳанда/мутаассиб, қасбпаймон/хоин.

ХРАНИТЕЛЬ ВЕЧНОЙ ДУХОВНОСТИ НАРОДА

В данной статье автор рассматривает древние словари таджикского языка как хранителей языка. По его мнению, в этих словарях [«Гиёс-ул-лугот», «Бурхони котеъ» и т.д.] имеются редкие слова, которые до сих пор используются в некоторых говорах таджикского языка. Однако эти слова ныне не употребляются в таджикском литературном языке. Поскольку большинство этих слов было исконно таджикского происхождения и в прошлом было понятно носителям языка, то сегодня, с учётом необходимости и значимости использования этих слов, представляется не лишённым значения заново ввести большую их часть в словарный фонд таджикского языка.

Ключевые слова: словарь, народность/человечество, явление/возникновение, редкое/непознанное, веролом /предатель, придирчивый/фанатик.

THE PRICELESS KEEPER OF ETERNAL SPIRITUALITY OF THE PEOPLE

In this article, the author considers the ancient dictionaries of the Tajik language as the guardians of the language. To his opinion, these dictionaries [“Giyos-ul-lugot”, “Burkhoni kote’ and etc.] contain rare words that are still used in some dialects of Tajik language. However, these words are not used today in the Tajik literary language. Indeed most of these words were originally of Tajik origin and in the past was understood by native speakers, today and taking into the account of necessity and significance using of these words, it seems not without significance to re-enter most of them into the Tajik vocabulary.

Keywords: dictionary, nationality / humanity, phenomenon / occurrence, rare / unknown, treachery / traitor, picky / fanatic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Абдучамол - мудири кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, доктори илмҳои филологӣ, профессор, тел.: + 992 92 824 25 61, e – майл: abdujamol58@mail.ru.

Сведения об авторе: Хасанов Абдуджамол – зав. каф. таджикского языка Худжандского государственного университета им. Бободжона Гафурова, доктор филологических наук, профессор, тел.: +992 92 824 25 61, e-mail: abdujamol58@mail.ru.

About the author : Hasanov Abdujamol – Chief of Tajik Language Department of Khujand State University by name Bobojon Gafurov, Doctor of Philology Sciences, Professor, Phone: +992 92 824 25 61. E-mail: abdujamol58@mail.ru.

УДК: 811.161.1(575.3)

**СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК
ЕДИНИЦА СИНТАКСИСА**

(на материалах таджикского, русского и английского языков)

Рахмонова Н.Ш.

Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ

Проблема организации высказывания как основы коммуникативной единицы – одна из центральных в современной лингвистике – представлена в ряде научных подходов и парадигм с различных точек зрения: формально-синтаксической, логико-семантической, психолого-когнитивной и, наконец, коммуникативной и прагматической. Высказывание является той функциональной единицей, в которой реализуется формально-семантическая структура и размещается противоречие номинации и коммуникации.

То обстоятельство, что в основе деления связей между частями сложного предложения как единицы коммуникации «лежат смысловые, а не формально-грамматические моменты» [5, 7], приводит на практике к тому, что, как и весь синтаксис, сочинительно-подчинительная схема сложных предложений во всех индоевропейских языках сходна ввиду того, что человеческое мышление поступательно развивается, в общем, одинаковыми путями во всех странах: «языки, непосредственно реализующие мысль, отличаются друг от друга, прежде всего, лексикой и мало разнятся по составу смысловых категорий» [5, 11].

Вопрос о компонентах сложноподчиненного предложения представляет собой, по существу, другую сторону вопроса о «предложении вообще»: если сложноподчиненное предложение – предложение, то можно ли считать, что части его тоже являются предложениями?

Возможны следующие точки зрения на этот вопрос. Одна заключается в том, что «в составе любого типа сложного предложения простое предложение, входящее в это сложное целое на правах его части, не утрачивает существенных признаков предложения и не может их утратить, так как это превратило бы его в какую-либо другую единицу, отличную от предложения» [1, 48]. Другая точка зрения заключается в том, что части сложного предложения не являются предложениями [4, 86].

И, наконец, возможен компромиссный вариант, согласно которому компоненты сложного предложения оказываются «более или менее сходными» с простым предложением [3, 45].

В данной статье мы, конечно, не намерены возвращаться к классификации придаточных предложений на основании их синтаксической функции, а только обращаем внимание на узловое сходство категорий, общих, по нашему мнению, придаточных предложений в рассматриваемых языках, т.е. их категорий компонентов, детерминантов и атрибутов. Постараемся синхронно проследить, как в этой сфере отражается отличие между сложноподчиненными предложениями данных языков синтаксическими и семантическими союзами придаточных.

Проблемы, связанные со сложноподчиненным предложением и его классификацией, постоянно привлекают внимание лингвистов. Несмотря на существующие до сих пор различия между отдельными концепциями, лингвисты по большей части сходятся во мнении, что необходимо определить такие критерии классификаций, применение которых, с одной стороны, не прикрывает взаимной близости отдельных типов сложного предложения, – с другой же стороны, учитывает структурные различия между ними.

Специфику концептуальности сложноподчиненного предложения отчетливо формулирует Я. Бауэр: «В связи с этим (разными вариантами концепций – Н.Р.) в современной теории теряет почву тот взгляд, по которому основным критерием классификации сложноподчиненного предложения является функция придаточных предложений как членов предложения» [2, 1001].

Сложноподчиненные предложения распадаются на различные структурно-семантические типы, каждый из которых характеризуется определенными структурными признаками.

При рассмотрении структуры сложноподчиненного предложения следует обратить внимание, в первую очередь, значению подчинительных союзов и союзных слов. Придаточные предложения вводятся подчинительными союзами, выражающими грамматическую зависимость этих предложений от главного. Эти союзы, в отличие от сочинительных, не выражают отношений, характерных для сочинения/противления, разделения/соединения. Они выражают такие отношения, которые не могут быть переданы сочинительными союзами – отношения условия, степени, образа действия, сравнения, места, цели и т.п.

Важным грамматическим показателем формы сложно-подчиненного предложения с придаточными обстоятельства является позиционное расположение сочетающихся частей, возможность постановки придаточного предложения препозиции или постпозиции по отношению к главному предложению: *He drew his sword in order that he might defend himself*; или *In order that he might defend himself, he drew his sword* – **Чтобы обойти осиные гнезда, свисавшие с деревьев над его головой, ему приходилось карабкаться на скалы;** или *Ему приходилось карабкаться на скалы, чтобы обойти осиные гнезда, свисавшие с деревьев над его головой.*

Придаточная часть может относиться к одному члену или ко всей главной части в целом.

Многие грамматисты высказывают мысль о том, что выбор тех или иных форм в придаточном предложении зависит от его типа, в результате чего правила согласования времен не распространяются на отдельные типы придаточных предложений.

«Строже всего» этот выбор соблюдается в придаточных предложениях цели и условия.

Исходя из соответственного замещения СПП определенного слова (части речи) в пределах простого предложения, именуются и типы сложноподчиненных придаточных предложений – субстантивные, адъективные и адverbиальные. Уже также выяснено, что, исходя из соотношения придаточного предложения с главным, среди сложноподчиненных предложений выделяются одночленные и двучленные. Также было определено, что в сложных предложениях с подчинением допустимы два варианта расположения компонентов: главное предложение предшествует придаточному (прямой порядок) и главное предложение следует за придаточным (обратный порядок). Анализ сложноподчиненных предложений, выражающих неодновременность, показывает, что для такого прямого порядка компонентов более типичным является несоответствие порядка компонентов порядку событий, тогда как для сложноподчиненных предложений с обратным порядком компонентов более типичным является соответствие порядка компонентов порядку событий. Также, основываясь на извлеченные из художественных произведений примеры, удалось выявить, что форма сказуемого в придаточном подчинительном предложении в большинстве случаев имеет зависимую форму,

тогда как в пределах главного предложения форма сказуемого может свободно варьировать. Все сказанное свидетельствует о том, что придаточное предложение всегда оказывается маркированным, отличаясь от главного рядом формальных признаков: – усеченностью структуры, – наличием зависимой формы сказуемого, – порядком членов, – местом относительно главного предложения. Следовательно, можно говорить о форме зависимой предикативности как об общем явлении и ее конкретных разнообразных проявлениях, специфичных для каждого отдельного языка (или группы языков).

Изучением сложноподчиненных предложений с придаточными в таджикском языке занимались языковеды Ш. Рустамов (Сложноподчиненные предложения с придаточными причины в современном таджикском литературном языке, 1964), Б.Н. Ниёзмухаммедов (Забоншиносии тоҷик =Таджикское языкознание, 1970), Х. Хусейнов (Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик = Сложноподчиненные предложения с временными придаточными в современном таджикском литературном языке, 1960), А.Шафои (Мабонии илмии дастури забони форсӣ = Научные источники грамматики персидского языка), Д.Т. Тоджиев (Чумлаи пайрави макон = Сложносочинённое предложение места, 1969), Ф. Зикриёев (Сложноподчиненные предложения с придаточными образа действия и сравнительными придаточными в современном таджикском литературном языке, 1970).

При анализе средств связи предикативных единиц в сложноподчиненном предложении определяется количественное несоответствие союзов и союзных слов в рассматриваемых разноструктурных языках. Наибольшее количество союзов зафиксировано в русском и английском языках, тогда как в таджикском языке союзный тип подчинительной связи, не будучи исконным, носит скорее факультативный характер. Для соединения предикативных единиц СПП в таджикском языке практически во всех структурно-семантических типах, наиболее употребительным является один союз персидского происхождения *ки*. Важная особенность сложноподчиненного предложения в таджикском языке – это многозначность и многообразие характеризующих его грамматических средств.

В современной английской лингвистической науке огромное внимание уделяется проблеме сочинения/подчинения в

сложном предложении мы же в данной статье главное внимание уделяем непосредственно проблеме подчинения. Так как придаточные предложения в английском языке поясняют главное, они выполняют роль различных членов предложения, отсюда и появились их типы и названия. Итак, придаточные предложения в английском языке бывают:

- придаточными подлежащего (the subject clause), вводимыми союзами that (что), if / whether (ли), who (кто), what (что), which (который), when (когда), where (где), how (как), why (почему);

- придаточными сказуемого (предикативное – the predicative clause), которые вводятся теми же союзами, что и предыдущее придаточное предложение в английском языке;

- придаточными дополнительными (the object clause), которые присоединяются к главному предложению с помощью союзов that, if / whether, what, who, which, where, how, why.

Необходимо отметить, что придаточные предложения подлежащие, придаточные предложения сказуемые и дополнительные придаточные предложения не отделяются запятой от главного предложения;

- придаточными обстоятельственными (the adverbial clause), которые имеют свою собственную классификацию.

В структуре сложноподчиненных предложений в русском и английском языках существует много общего, но можно обнаружить и определенные отличия в семантике союзов. В этих языках для соединения предикативных частей в сложном предложении служат союзы и союзные слова. Например, в русском языке придаточные цели, поясняя сказуемое, присоединяются к главной части союзами *чтобы (чтоб)*, *для того чтобы*, *дабы*. Наиболее употребительным и стилистически нейтральным является союз *чтобы (чтоб)*.

Структурной особенностью придаточных цели в русском языке является наличие в них глагольного сказуемого в форме инфинитива. Наличие сказуемого именно в форме прошедшего времени (также и вспомогательный глагол в составном и сложном сказуемом) или в форме прошедшего времени объясняется тем, что глагол-сказуемое придаточной части стоит в форме сослагательного наклонения: *Том хотел пригласить её куда-нибудь на ужин, чтобы они могли потанцевать.*

В английском языке придаточные предложения цели присоединяются к главному предложению при помощи союзов *so that, that, in order that, so* и *lest*. Бессоюзное придаточное в этом типе сложноподчиненного не встречается. Обычно в таких предложениях за союзом следует модальный глагол. Если в предложении стоит *can* или *will*, то действие происходит в настоящем времени, если же *could* или *would* – в прошлом.

Проанализировав примеры из английской художественной литературы, мы пришли к выводу, что союз *so that* характеризуется наибольшей употребительностью.

Проведенный анализ доказал, что сложноподчиненные предложения в разноструктурных языках одинаково предполагают грамматическую маркировку (с помощью специальных средств) либо причины, следствия, чем, собственно, и обусловлено само существование двух видов придаточных.

В частности, сложноподчиненные предложения с придаточными причины одинаково могут выражать (в таджикском, русском и английском языках) собственно причинное и причинно – аргументирующее значения, причем первое обслуживается большим набором союзных средств, а второе – лишь малой их частью. Генерируемая ситуация в сложноподчиненном предложении с собственно – причинным значением выражается либо главным предложением *в целом*, либо его *частью*, в то время как в сложноподчиненном предложении с причинно-аргументирующим значением – *только* главным предложением *в целом*.

При наличии такого субъекта придаточное содержит информацию о внутреннем или внешнем основании, разумном доводе для совершения определенного поступка; при отсутствии субъекта в придаточном называется некое случайное неожиданное обстоятельство, приводящее к неожиданному и, возможно, неприятному последствию. Арсенал используемых русских и английских причинных союзов постоянно пополняется единицами, образующимися либо на основе других частей речи (как в русском), либо в результате расширения значения уже существующих союзных скреп (как в английском).

Лексические квалификаторы причины и выводы, которые употребляются в сложноподчиненном предложении с придаточными причины, составляют две позиции:

- а) противопоставляются реальная и предполагаемая причины;
- б) противопоставляются единственная причина и множество причин.

Сложноподчиненные предложения с собственно-причинным значением допускают употребление лексических квалификаторов обеих оппозиций, а с причинно-аргументирующим значением – только первой позиции. Важно, что в причинно-аргументирующих предложениях лексические квалификаторы указывают на *недостаточность* представленной информации, которая не позволяет говорящему судить о событии непосредственно, а описывает сопутствующие событию явления, на основе которых адресант делаает логический вывод.

В собственно-причинных предложениях функцию темы, как правило, выполняет препозитивная часть (вне зависимости от того, главное – это предложение или придаточное), а ремы-постпозитивная часть. Впрочем, в некоторых случаях темарематическое распределение информации зависит от союзной скрепы (так, английские союзы *as* и *since* в сложноподчиненном предложении с придаточными причины могут вводить придаточное, содержащее уже известную адресату информацию, и тогда независимо от положения придаточного в предложении оно выполняет функцию темы). В причинно-аргументирующих предложениях темой всегда является постпозитивное придаточное.

Порядок следования частей сложноподчиненного предложения с придаточными причины, выражающих собственно-причинное значение, зависит от союзной скрепы в их составе: одни скрепы допускают как *пре-*, так и *интер-*, и постпозицию придаточной части, тогда как другие разрешают лишь ее *интер-* или постпозицию. В причинно-аргументирующих предложениях придаточная часть всегда следует за главной.

Что касается сложноподчиненного предложения с придаточными следствия, в них фиксируются результат определенного действия, поступка, события или вывод, сделанный на основе всякого рода сопутствующих данных. В таких сложноподчиненных предложениях ситуация придаточного относится, за очень редким исключением, ко всему главному предложению в целом.

В сложноподчиненном предложении с придаточными следствия используется лишь ограниченный набор лексических

квалификаторов, а именно, только квалификаторы истинности сообщаемого.

В указанных сложноподчиненных предложениях рематическую нагрузку несет придаточная часть, фиксирующая следствие.

Порядок следования частей в сложноподчиненных предложениях с придаточными следствия и в таджикском, и английском языках статичен: придаточная часть всегда находится в постпозиции.

Таким образом, вопросы синтаксиса сложноподчиненного предложения в анализируемых языках продолжают оставаться объектом исследования. Видимо, последовательная теория и полная классификация подчинительных союзов в сложном предложении – дело будущего. Они должны базироваться на постулатах, единых для синтаксических построений сложноподчиненного предложения в рассматриваемых языках. Нами рассмотрены всего лишь несколько деталей этой теории и классификации.

На примере типов придаточных мы попытались указать, как использование предлагаемых нами суждений может способствовать выявлению существенных различий в глубинной структуре указанных типов сложноподчиненных предложений.

Таким образом, сложноподчиненным предложением считается предложение, в котором есть главное предложение и одно или несколько придаточных предложений. Придаточные предложения подчиняются главному предложению и отвечают на вопросы членов предложения. Нами при сопоставлении придаточных предложений таджикского, русского и английского языков были рассмотрены как их сходства, так и отличия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бархударов, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. – М., 1973. – 423 с.
2. Бауэр, Я. Проблема классификации придаточных предложений как членов предложения // Я. Бауэр. – Бухарест, 1970. - С. 999-1003.
3. Виноградов, В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX веков / В.В. Виноградов. – М., 1982. – 529 с.
4. Пospelов, Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н.С. Пospelов // ВЯ. – 1959. № 2. -С. 19-27.
5. Рахмонова, Н.Ш. Семантическая структура СПП в системе синтаксиса: лингвокогнитивный подход (на материале таджикского, русского и английского языков) / Н.Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2017 – 246 с.

**СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК
ЕДИНИЦА СИНТАКСИСА**

В статье рассматривается проблема, связанная со сложноподчиненным предложением и его классификацией. При анализе средств связи предикативных единиц в сложноподчиненном предложении определяется количественное несоответствие союзов и союзных слов в рассматриваемых разноструктурных языках. Наибольшее количество союзов зафиксировано в русском и английском языках, тогда как в таджикском языке союзный тип подчинительной связи, не будучи исконным, носит скорее факультативный характер. Для соединения предикативных единиц СПП в таджикском языке практически во всех структурно-семантических типах наиболее употребительным является один союз персидского происхождения «ки». Важная особенность сложноподчиненного предложения в таджикском языке – это многозначность и многообразие характеризующих его грамматических средств.

В статье при сопоставлении придаточных предложений таджикского, русского и английского языков рассмотрены как их сходства, так и отличия.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, союзы, союзные слова, придаточное предложение, препозиция, постпозиция, интерпозиция.*

ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ҲАМЧУН ВОҲИДИ СИНТАКСИС

Дар мақола проблемаи вобаста ба чумлаи мураккаби тобеъ ва таснифоти он мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ҳангоми таҳлили алоқаи воҳидҳои хабарии чумлаҳои тобеъ миқдори номутобиқати пайвандакҳо ва пайвандаккалимаҳо дар забонҳои гуногунсохт муайян мешавад. Миқдори зиёди пайвандакҳо дар забонҳои русӣ ва англисӣ муайян шудааст, дар сурате ки дар забони тоҷикӣ навъҳои пайвандаки тобеъ тобиши ихтиёрӣ дорад. Барои пайвасти воҳидҳои хабарии чумлаҳои тобеъ дар забони тоҷикӣ амалан дар ҳамаи навъҳои сохторӣ-семантикӣ пайвандаки «ки» серистеъмол аст. Хусусияти асосии чумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ ин сермаъноӣ ва гуногуниаклии ифодакунандаи воситаҳои грамматикӣ он мебошад.

Дар мақола муқоисаи чумлаҳои тобеъ ва мувофиқативу фарқияти онҳо дар забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: *чумлаҳои мураккаб, пайвандакҳо, пайвандаккалимаҳо, чумлаи тобеъ, пешмавқеъ, пасмавқеъ, байнмавқеъ (интерпозиция).*

COMPLEX SENTENCE AS UNIT OF SYNTAX

The article deals with the problem associated with a complex sentence and its classification. When analyzing the means of communication of predicative units in a complex sentence, a quantitative discrepancy between unions and allied words in the multi-structural languages under consideration is determined. The greatest number of unions is fixed in Russian and English languages, whereas in the Tajik language the union type of subordinate communication, not being primordial, is rather optional. For the connection of predicative units in the Tajik language in almost all structural-

semantic types, one union of Persian origin is the most commonly used. An important feature of the complex sentence in Tajik language is the ambiguity and diversity of the grammatical means characterizing it.

In the article the comparing of the subordinate clauses of the Tajik, Russian and English languages and all their similarities and differences were considered.

Keywords: *complex sentence, conjunctions, allied words, subordinate clause, preposition, postposition, interposition.*

Раҳмонова Наргис – ходими пешбари илмӣи шӯъбаи луғатнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ.

Раҳмонова Наргис – ведущий научный сотрудник отдела лексикологии и лексикографии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ.

Rahmonova Nargis – Leading Specialist of Linguistics and Lexicological Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК: 491.55.00

КОМПОЗИТҲОИ СЕҶУЗӢА ДАР АШӢОРИ МИРЗО БЕДИЛ

Олимҷонов Мӯсо Обидович

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Калимасозии забони тоҷикӣ аз давраҳои қадиму миёна то ба имрӯз дар инкишофи таркиби луғавии забон сарчашмаи асосӣ ба шумор омада, давра ба давра густариш ёфтааст. Дар давраи нави инкишофи забони адабии тоҷикӣ, оғоз аз зимомдорӣи Сомониён ва минбаъд калимасозӣ тавассути осори аҳли қалам рушд карда, таркиби луғавии забон беш аз пеш ба дороиҳои худ сарвати нав зам намуд. Омӯзиши осори аҳли суҳан, баҳусус назму насри оламшумули ниёгон, собит месозад, ки забони тоҷикӣ дар калимасозӣ имконият ва захираи фаровон дошта, ҳамаи он имконот то ба имрӯз ба қор гирифта нашудаанд.

Дар рушду нумӯ ва инкишофи забони адабӣ нақши ҳар соҳибсуҳан махсус буда, дар ин росто Мирзо Бедил бо таъби салим хидмати мондагориеро ба анҷом расонидааст. Чун суҳан аз забону тарзи баёни ин «шоири бузурги пурбаракати дарозумр» (таъбир аз устод Айни) ба миён меояд, аҳли таҳқиқ бо як овоз қоил бар онанд, ки «сабки Бедил дар шеър душвор аст. Истиораҳо ва сохтори ҷумлаҳо печида аст ва ғолибан ба лиҳози маънӣ мубҳам, агарчи забон ба ҳудии худ сода аст...» [6, с.89]. Муҳаққиқи тоҷик Б.Раҳимӣ яке аз омилҳои душворписанд

гардидани шеъри Мирзо Бедилро баста ба ибтикороту тасарруфоти шоир дар забон доништааст [14, с.178]. Ш.Кадканӣ низ дар ин бовар буд, ки «яке аз хусусиёти шеъри Бедил, ки забони ӯро бештар мубҳаму печида сохта, навъи таркибот ва бофтаҳои хосе аст» [12, с.20]. Мурод аз «таркибот ва бофтаҳои хос», ки Кадканӣ таъкид мекунад, истифода ва корбурду ихтирои калимаҳои бисёрчӯзаест, ки ба таъбири Б.Раҳимӣ, “Мирзо Бедил зиёдии истеъмоли ин гурӯҳи калимаҳоро ба ҳадде расонидааст, ки онҳо ба яке аз вижагиҳои услубии осори Абулмоъинӣ табдил ёфтаанд” [14, с.175; 15, с.354].

Дар сурате ки истифодаи калимаҳои бисёрчӯза ба яке аз вижагиҳои услубии ашъори Мирзо Бедил табдил ёфтааст, омӯхтану баррасӣ намудани ин паҳлуи осори шоир аз вазифаҳои аввалиндараҷаи аҳли таҳқиқ, махсусан забоншиносон, маҳсуб меёбад.

Дар забоншиносии тоҷик калимаҳои серчӯза, умуман, ва мавқеи ин гурӯҳи калимаҳо дар осори Мирзо Бедил, хусусан, мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааан. Дотсент А.Зоҳидов дар мақолае, ки ба калимасозии Сайидо ихтисос дорад [10, с.16-29], дар ин маврид бештар таваҷҷуҳ намудааст. Ба андешаи муҳаққиқ, «чунин воҳидҳои луғавии муштакро аз гурӯҳи калимаҳои мураккаб ҷудо карда, ба унвони «Калимасозии исмҳои сечӯза» ё «исмҳое, ки аз се ҷузъ иборатанд» алоҳида зикр кардан шарт нест. Чунин гурӯҳбандӣ ғолибан зери таъсири равияи ба ҳисоб гирифтани таркиби морфемавии калима сурат гирифтааст, на тарзу усули калимасозӣ. Ин гурӯҳи муштакотро, бешубҳа, дар қатори калимаҳои мураккаби муқаррарӣ ҷой додан бештар аст, танҳо қолаби онҳоро муқаррар кардан ба мақсад мувофиқ аст» [10, с.24]. Дар мураккаб будани калимаҳои мавриди таҳлил шакку шубҳае нест, вале дар муайян кардани қолаби калимасозӣ хоҳ-нохоҳ масъалаи таркиби ҷузъҳо ба миён меояд, ки зарурати ба таври алоҳида баҳс ороستانро талаб мекунад, зеро дар назми классикӣ ва махсусан сабки ҳиндӣ ин гурӯҳи калимаҳо хеле зиёд истифода шуда, ба таъбири аҳли таҳқиқ, ба яке аз хусусиятҳои услубии сабки ҳиндӣ табдил ёфтаанд. Чунончи аз назми Мирзо Бедил беш аз сесад калимаи мураккаб гирд овардем, ки таркиби онҳо аз ду ҷузъ бештар аст. Илова бар ин, чунонки муҳаққиқ А.Зоҳидов таъкид дорад, ин

гурӯҳи калимаҳо дар назми муосир низ дучор меоянд [10, с.27] ва, муҳимтар аз ҳама, дар забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ доштаанд [9, с.102], ки ногузир масъалаи пажӯши тозаии ин гурӯҳи калимаҳоро ба миён мегузорад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки: 1) таркиби морфемавии калимаҳои мураккаби бисёрчӯзъаи Мирзо Бедил ягона нест: а) бархе аз се чӯзъ (морфема), чун *ваҳшатоҷёр*, *бӯигулмахмил*; б) бархе аз чаҳор чӯзъ ва аз он зиёд, чун *доманбаротаишфишон*, *отаишбаоламафкан*, *сандалбарчабинмол*, *шуъладарҷайбиҷустуҷӯ-фикан* иборат мебошанд; 2) тарзи ташаккули онҳо гуногун аст: а) асоси калимасозии гурӯҳе иборати сода ва б) асоси калимасозии гурӯҳи дигари иборати мураккаб аст.

Нахуст, бояд ироа дошт, ки ду омили экстралингвистӣ барои ихтироъкориҳои Мирзо Бедил дар забон мусоидат намудаанд: аввалан, дини Брахма, ки дар сарзамини Ҳинд «аз қуруни моқабли таърих ... нуфуз дошт», «ичоза дода буд, ки мосивои масъалаи дин ва ахлоқ ба ҳар масъалае, ки моил бошанд, биандешанд ва андешаҳои худро ба забон ва қалам оваранд» [16, с.24]. Сониян, бо вучуди он ки шоир дар забони тоҷикӣ (форсӣ) ихтироъҳои ҷолибе намуд, худ «забони тоҷикиро аз мактаб ва мутолаа омӯхтааст» [1, с.106] ва «азбаски ӯ бисёр чизҳоро аз китобҳои қадимии ҳиндуҳо нақл мекунад, бояд забони ҳиндӣ қадимро ҳам донад» [1, с.160]. Аз ин рӯ, дар ихтироъкориҳои Абулмаонӣ таъсири забони санскрит - яке аз забонҳои адабиёти оламшумул бояд кам набошад, зеро «санскрит ба ҳубӣ қодир буд, ки чандин мазмунӣ шеърро зимни як мисраи кӯтоҳ бипарваронад ва ҳамчунин бузургтарин арқоми риёзиро бо як калимаи кӯчаку саҳлуладо нишон диҳад. Ва филмасал, рақами даҳ ҳазорро *гиро* ва яксад ҳазорро *лоқ* ва чаҳор миллиарду сесаду бист миллионро *голиё* меҳонд» [16, с.24]. Ба ин вижагии забони санскрит муҳаққиқон Р.В.Иванов ва В.Н.Топоров низ ишора намуда, таъкид мекунанд, ки дар забони санскрит композит эквиваленти ҷумла ба шумор мерафт ва тавассути калимасозӣ на танҳо калимаҳои мураккаб, балки воҳидҳои аз он калони забон, ки баробар бо ҷумлаанд, ташаккул меёфтанд [11, с.119-125].

Афкори мазкурро маълумоти олимони ҳинди асримиёнагӣ тақвият мебахшанд. Чунончи аз мутолиаи осори илмие, ки доир

ба поэтикаи забони ҳиндӣ рӯи кор омадаанд, маълум мешавад, ки калимаҳои мураккаб дар меҳвари таваҷҷуҳи онҳо қарор доштаанд. Аз ҷумла дар «Дхванялока» («Нури дхвани»)-и Анандавардхана, ки аз куҳантарин рисолаҳои ҳиндӣ маҳсуб ёфта, дар садаи 1X милодӣ таълиф шудааст [2], мастур аст, ки дар забони ҳиндӣ вобастакунии калимаҳо (бо якдигар) се навъ мешавад: бидуни калимаи мураккаб; ороиш бо калимаи мураккаби миёна (*madhyamasamasa*); ҳамчунин, калимаи мураккаби дароз (*dlrghasamasa*) [2, с.120].

Аз рӯи маълумоти олимони Ҳинд, ҳудуди калимаҳои мураккаби миёна ва дароз чунин аст: калимаи мураккаби миёна то чаҳор ҷузъ, дароз аз панҷ ва изофа ҷузъро дар бар мегирад. Муҳаққиқ Рудрата калимаҳои мураккабро ба кӯтоҳ (аз ду то чаҳор ҷузъ), миёна (аз панҷ то ҳафт ҷузъ) ва дароз (аз ҳафт ва изофа ҷузъ) тасниф намудааст [2, с.251].

Аз маълумоти Ваман пай бурдан мумкин аст, ки яке аз вижагиҳои сабки гаудӣ фаровонии калимаҳои мураккаби сақил (*atyulbana*) мебошад, дар сабки *панҷалӣ* корбурди калимаҳои сабук (*anulbana*) ба назар мерасад ва дар сабки *видарбхӣ* калимаҳои мураккаб тамоман ба ҷашм намехӯранд [2, с.251]. Ҳамчунин, бояд таъкид сохт, ки калимаҳои мураккаби миёна ба нутқ ширинӣ ва вожаҳои мураккаби дароз қувват мебахшанд [2, с.212].

Дар забони адабии тоҷикӣ калимаҳои сечузъа то ҳадде инкишоф ёфтаанд [17, с.163; 7, с.125, 148], лекин Мирзо Бедил қаламрави созмонёбӣ ва истифодаи онҳоро густариш додааст. Дар дастурҳои забоншиносии тоҷик ду тарзи ташаккули исмҳои сечузъаи забони адабии муосир зикр шудааст: а) дар қолаби исмҳои дучузъа, ки яке аз ҷузъҳо сода (асосан дуюм) ва дигаре мураккаб, чун *шашмақомхон*; б) ибора низ ба сифати ҷузъи тобеи исми мураккаб омаданаш мумкин аст, чун *намадисиёҳпӯшон* [17, с.163; 7, с.125]. Мирзо Бедил дар калимасозии вожаҳои сечузъа бо ин ду тарзи созмонёбӣ маҳдуд нашуда, роҳҳои нави ташаккули ин гурӯҳи композитҳоро ба вуҷуд овардааст, ки ба тариқи зер метавон дастабандӣ кард:

1. Як гурӯҳи калимаҳои мураккаби сечузъаи ихтироънамудаи Бедил дар заминаи ба ҳам омадани ду асос, ки яке сода (ҷузъи якум) ва дигаре мураккаб (ҷузъи дуюм) мебошад, ташаккул ёфтаанд, ба монанди *арақгулбарг*, *арақсарчаиша*, *абадзиндагибахш*,

*аҷаллабрез, ибратсарутор, сифроинадор, тунуксармоя,
тӯфонсарангушт, ҳаёсарнавишт, шарарнаишӯнамо ва ғайра:*

*Арақсарчаишае карданд ҳосил,
К-аз он ёди гузаиштан буд мушкил [4, ҷ.3, с.478].*

*Бешу ками халқ ояти беағзии ваҳм аст,
Сифроинадори адам дар чӣ ҳисобанд [4, ҷ.1 (б.а.), с.714].*

2. Калимаҳои сечузае, ки қолаби ташаккули онҳо баръакси гурӯҳи болост, яъне чузъи якуми онҳо калимаи мураккаб буда, чузъи дуюм сода аст, чун *биёбонмарғном, қадрдонназар, қулқуландеша, муҳаббатномаиришод, навбаҳоранҷом, навбаҳор-оина, саробобод, обрӯсилк, парфишонназар, рангубӯрақам, саркашсифат, сархатогоз, симобчилва, сувайдонасабқавқаб, хокхӯрдаалам, шабнамғиря* ва ғайра:

*Раҳе, к-аз барқи ҳиммат нимғом аст,
Хирад он ҷо биёбонмарғном аст [4, ҷ.3, с.476].*

*Субҳдам, Бедил, ҳаёли навбаҳоринае
Аз табассум бар гули захмам намак пошиду рафт [4, ҷ.1. с.296].*

*Муфти мо, к-аз саъйи нокомӣ ба истиғно задем,
Варна дил мустасқиву олам саробобод буд [4, ҷ.1. с.763].*

*Дӣ ба шабнамғиряи мо навгуле хандиду рафт,
Аз забони ашк ҳам дарди диле наиниду рафт [4, ҷ.1. с.296].*

3. Гурӯҳи дигари композитҳои сечузаи назми Мирзо Бедилро калимаҳои мураккабе ташкил мекунанд, ки чузъи якуми онҳо таркиб буда, чузъи дуюм вожаи сода аст, чунончи *ақлушурбмоил, ариукурсином, бадунекмағрур, зарусиманбор, фақруганоандеша, шамъушарарбаҳона, манумотимсол, мовумандом, пастубалан-досор, сурхусафедриш* ва ғайра:

*Ҳушҳо ақлушурбмоилу бас,
Ҳӯру хоб ояти фазоилу бас [4, ҷ.3, с.260].*

Ин ду ҷирми латифи атласфом,
Яъне анвори **аришукурсином** [4, ҷ.3, с.50].

Бадунекмазрури асрор бош,
Зи худ бар **Ҳақ** афзою ирфон тарош [4, ҷ.3, с.643].

Бедил, гар хоҷаи **зарусиманбор**,
Беҳавсалағӣ кунад, ту маъзураи дор [4, ҷ.2, с.445].

Эй беҳабари **фақруганоандеша**,
То чанд давонӣ ба тахайюл реша? [4, ҷ.2, с.566].

Ҳастии худгудози ман **шамъушарарбаҳонаест**,
Лек касе нигоҳи гарм ҷониби ман намекунад [4, ҷ.1. с.494].

4. Дар композитҳои сечузаи гурӯҳи дигар ҷузъи аввал ибора буда, ҷузъи дуюм калимаи сода аст. Вобаста ба маводи зери даст ин гурӯҳи калимаҳоро дар ашъори Мирзо Бедил метавон ба ду зергурӯҳ ҷудо кард:

4.1. Композитҳои сечузае, ки ҷузъи якуми онҳо аз ибораҳои изофӣ иборатанд: *ақликулрой, бўигулиқбол, гардиваҳ-шатниқоб, дардидилтайкар, дардисартағлим, комиорзуҳосил, комидилҳосил, мавҷимайизҳор, нақшиподайҳим, нақшиптоқат, ҳуснимуздамал* ва ғайра:

Хусрави огоҳитаманное
Дошт дастури **ақликулрое** [4, ҷ.3, с.166].

К-эӣ ятимони **дардидилтайкар**
Дар канори кӣ мебаред ба сар? [4, ҷ.3, с.389].

Неку бад **комиорзуҳосил**,
Ман надоматматои дастбадил [4, ҷ.3, с.351].

4.2. Композитҳои сечузае, ки ҷузъи якуми онҳо (ибора) тавассути алоқай ҳамроҳӣ ташаккул ёфтааст, чун *дуоламчилва, садбаҳрасор, садгуссадарбор, садқиёматоҳанг, якдилкун*,

якишараризҳор, садтӯфонасар садфусунизҳор, садчаманиззат,
садҷароҳатнеиш ва ғайра:

Ниҳоли бенишонӣ қомат орошт,
Гулафшони **дуоламчилва** бархост [4, ҷ.3, с.409].

Дар ин оинаи **садбаҳрасрор**,
Зи софӣ умқиш аз берун намудор [4, ҷ.3, с.510].

Ба қадри **якишараризҳор** бихрӯш,
Ки даргирад зи номат пунба дар гӯш [4, ҷ.3, с.582].

5. Композитҳои сечузае, ки ҷузи якуми онҳо вожаи мураккаб ҷузи дуюми онҳо аз таркиб фароҳам омадааст, ки дар муқоиса бо навъҳои боло дар ашъори Мирзо Бедил ба нудрат дучор мешаванд, чун **рангубӯбақафас**:

Чаман аз реша **рангубӯбақафас**
Баҳрро чаиша дастгоҳи нафас [4, ҷ.3, с.166].

6. Калимаҳои мураккаби сечузае, ки асоси калимасози онҳо ибора буда, дар заминаи маводи зердаст онҳоро чунин дастабандӣ намудан мумкин аст.

6.1. Композитҳои, ки аз ибораҳои содае ташаккул ёфтаанд ва ҷузи тобеъкунандаи онҳо феъли таркибии номӣ аст, чун **хонаравшанкун**, **ҷодапайдокун**, **манзилинишкун**, **ҳастиинасос**, **сафомавҷзан** ва ғайра:

Шабӣ моро ҷароғи **фурсат** ку?
Хонаравшанкун аст равзанҳо [4, ҷ.1. с.65].

Зи худ рафтани **ҷодапайдокун** аст,
Ба хеш омадан **манзилинишкун** аст [4, ҷ.3, с.764].

Эй адамзодӣ вучудтироз,
Нестӣ нақши **ҳастиинасос** [4, ҷ.3, с.105].

Баногӯш – субҳи **сафомавҷзан**,
Ҷабин – офтоби таҷалливатан [4, ҷ.3, с.792].

6.2. Композитҳое, ки асоси онҳо ибораҳои мураккаб ва ҷузъи тобеъшавандаи онҳо аз ду ҷузъ иборат аст, чун *кулфатбурунтоз*, *мутлақинонтоз*, *таваҳҳумдонарез* ва ғайра:

Насимаи аз чаман кулфатбурунтоз
Зи дарё мавҷи ӯ хошокпардоз [4, ҷ.3, с.442].

Чунон мутлақинонтоз аст шамъи мо аз ин маҳфил,
Ки ранги рафта дорад пос аз худ рафтани моро [4, ҷ.1. с.130].

Тасарруфмояи аҳкоми ҳар кас,
Таваҳҳумдонареzi доми ҳар кас [4, ҷ.3, с.437].

6.3. Вожаҳои мураккабе, ки аз ибораҳои ҷузъи тобеи худ ташаккул ёфтаанд, чун *кибруаҷзнамо*, *симузарпарвард* ва ғайра:

3-ин ду ҳайъат, ки кибруаҷзнамост,
Ранги офоту офият пайдост [4, ҷ.3, с.304].

3-он доду диҳиш, ки симузарпарвард аст,
Ҳар кас дорад сари тагофул, фард аст [4, ҷ.2, с.317].

6.4. Композитҳое, ки аз ибораҳои изофии ҷузъи тобеи худ падида омадаанд, чун *баргигулоро*, *бунёдиандешасӯз*, *ҷомитарабгир*, *дарсиадабгир*, *даримижгонкушо*, *думихарфурӯш*, *комидилталаб*, *шамъианҷумансӯз*, *саддисикандаришиканӣ* ва ғайра:

Баҳор имрӯз бетобитақозост,
Зи девори чаман баргигулорост. [4, ҷ.3, с.423]

Дил аз ҳамёзааш ҷомитарабгир,
Ҳаё аз вазъи ӯ дарсиадабгир. [4, ҷ.3, с.432]

Ҳама мӯшикофони асрори риш,
Думихарфурӯшони бозори риш. [4, ҷ.3, с.679]

Орифе дар ҳавасбисоти зуҳур,
Шамъиандешасӯзи аҷзу гурур. [4, ҷ.3, с.102]

6.5. Калимаҳои мураккаби сечузае, ки аз ибораҳои чузӣ тобеи онҳо вожаҳои мураккаб ташаккул ёфтаанд, чун *чустуҷӯсоз, рангубӯпарвар, шашҷиҳатсоз, зудзудрас* ва ғайра:

*Мақоме ёфт шавқи чустуҷӯсоз,
Ки гардаш бо таҳайюр буд гулбоз* [4, ҷ.3, с.545].

*Замин то фалак рангубӯпарвар аст,
Ту оғӯш во кун чаман дар бар аст* [4, ҷ.3, с.667].

*Эй меваи зудзудрас, кӯҳна машав,
Боги тарабӣ, на хору хас кӯҳна машав* [4, ҷ.2, с.558].

Муҳаққиқи фаронсавӣ Э.Бенвенист композитҳоро микросинтаксис унвон намуда [5, с.241], таъкид дошт, ки композитҳо ҳамеша аз ду ҳисса ба ҳам меоянд [5, с.242]. Таҳлили композитҳои бисёрчузаи Мирзо Бедил низ нишон медиҳад, ки аксари онҳо а ду чузӣ иборатанд. Ин ду ҳисса метавонанд аз калимаи сода+калимаи мураккаб, композит+калимаи сода, калимаи сода+ибора ва ғайра фароҳам омада бошанд.

Аз баррасии иҷмолии композитҳои сечузаи ашъори Мирзо Бедил аён мегардад, ки дар назми шоир калимаҳои сечуза ва бисёрчуза баробар истифода нашудаанд. Калимаҳои таҳлилшуда ҳоси назми Бедил буда, дар фарҳангҳои зерин дастрас [8; 13; 18; 20] дучор наомаданд. Маводи ғирдоварда баёнгари он аст, ки композитҳои мазкур, асосан ва нисбатан бештар дар маснавиҳои шоир ба кор рафтаанд. Аз ин хотир, мурағбатҳои тоҷикистони «Осор»-и Мирзо Бедил низ вақти таҳияи осори шоир, махсусан муҷаллади панҷуми шашуми он, ки маснавиҳои шоирро дар бар мегирад, таъкид мекунад, ки «ҳангоми мутолааи осори Бедил хонанда ба падидаҳои забонӣ бармеҳӯрад, ки назари онҳоро дар осори шоирони дигар камтар метавон дид. Корбурди калимаҳои мураккаби сечуза, калимаҳое, ки аз се-чаҳор калимаҳои сода иборатанд, аз ҷумлаи ҳамаи гуна падидаҳо мебошанд» [3, с.10]. Баъдан дуруст таъин намудаанд, ки «ин навъи калимаҳо дар маснавиҳои шоир бештар ба назар мерасанд» [3, с.10].

Аз рӯи ақидаи муҳаққиқон, барои Мирзо Бедил забони тоҷикӣ забони модарӣ набуд [15, с.205-215], бо вучуди ин, ба

таъбири Волаи Доғистонӣ (дар тазкираи «Сарви озод»), шоир «...таркибҳои аҷиб дар забони форсӣ ихтироъ намуда...» [19, с.108], захираи луғавии онро ба иқтидор афзудааст, имконоти калимасозии забони тоҷикиро ба қор гирифта, ифодаву ибораҳои мураккабро дар қолаби калимаҳои муштак ҷой намудааст. Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ мавҷудияти композитҳои серҷузъро дар забони тоҷикӣ яке аз нишонаҳои тараққиёти забон донистааст: «Калимаҳои мураккаби серҷузъ дар забони мо бисёранд ва онҳоро яке аз дороиҳои забон бояд донист. Инкишофи калимасозӣ, пайдоиши калимаҳои мураккаби серҷузъ ва афзоиши адаби доимии онҳо як нишонаи тараққиёти забон буда, ба он тавоноӣ бахшидааст. Ин дороиву ин тавоноиро аз худ ва афзун қардан аз муҳимтарин вазифаҳои қаламкашон аст» [21, с.120].

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ, С. Мирзо Абдулқодири Бедил. / С.Айнӣ. -Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1954. -340 с.
2. Анандавардхана. Дхваньялока («Свет дхвани»). Перевод с санскрита, введение и комментарий Ю.М.Алихановой. / Анандавардхана. -М.: Наука, 1974. -304 с.
3. Бедил, Абдулқодир. Осор. Ҷ.5. Маснавиҳо. Бо саъю кӯшиш ва муқаддимаву тавзеҳоти Бобобек Раҳимӣ / Абдулқодири Бедил. -Душанбе: Адиб, 1993. -672 с.
4. Бедил Дехлавӣ. Куллийёт. Ҷ.1-4. Тасхеҳи Холмуҳаммади Хаста, Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифа Баноравонӣ / Бедил Дехлавӣ. -Техрон: Талоя, 1389. Ҷ.1 (баҳши аввал). Ҷ.2. Таркиббанд; Тарҷеъбанд; Қасоид; Қитъаот; Рубоӣёт -650 с.; Ҷ.3. Маснавиҳо. - 812 с.; Ҷ.4. Чаҳор унсур; Руқаот; Нуқот. -582 с.
5. Бенвенист, Э. Общая лингвистика. Под редакцией, с вступительной статьей и комментарием Ю.С.Степанова. / Э.Бенвенист. -М.: Прогресс, 1974. -446с.
6. Бечка, И. Бедил ва бедилгароён. / И.Бечка. / Кадканӣ, М.Ш. Шоирӣ оинаҳо (баррасии сабки ҳиндӣ ва шеърӣ Бедил). -Техрон: Оғоҳ, 1379. -С.81-91.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. -Душанбе: Дониш, 1985. -356 с.
8. Деххудо, А. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Дар ду мучаллад (зери назари дуктур Саъидҷаъфари Шаҳидӣ) / А.Деххудо. -Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷ.1-2. -3224 с.
9. Додихудоев, Р.Х., Герценберг, Л.Г. Таърихи забони тоҷикӣ. / Р.Х.Додихудоев, Л.Г.Герценберг. -Душанбе: Маориф, 1988. -200 с.
10. Зоҳидов, А. Хусусиятҳои калимасозии Сайиди Насафӣ. / А.Зоҳидов. // Номаи Донишгоҳ. Илмҳои ҷомеашиносӣ. №3 (40), 2014. -С.16-29.

11. Иванов, В.В., Топоров, В.Н. Санскрит. / В.В.Иванов, В.Н.Топоров. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1960. -132 с.
12. Кадканӣ, М.Ш. Шоирӣ оинаҳо (баррасии сабки ҳиндӣ ва шеърӣ Бедил) / М.Ш.Кадканӣ. -Техрон, 1379. -338 с.
13. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Дар шаш мучаллад. / М.Муин. -Техрон: Амири Кабир, 1375. Ҷ.1-4. -5277с.; Ҷ.5-6. -2351с.
14. Раҳимӣ, Б. Тааммуле дар сабки Бедил. / Б.Раҳимӣ. // Садои Шарк, №4-6, 2002. - С. 171-181
15. Раҳимӣ, Б. Ошноӣ бо Бедил (маҷмӯаи мақолаҳо). / Б.Раҳимӣ. -Душанбе: Ирфон, 2009. -568с.
16. Рашшод, М. Фалсафа аз оғози таърих (таҳияи С.Маҳмадулло ва И.Саидиён). Китоби 1. Ҷ.1-2. / М.Рашшод. -Душанбе: Ирфон, 1990. -480 с.; Китоби 2. Ҷ.3-4. -Душанбе: Ирфон, 2002. -402с.
17. Рустамов, Ш. Исм. / Ш.Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1981.-220 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар 2 ҷилд (дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ). -М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. -951с.; Ҷ.2.-949с.
19. Халилӣ, Х. Файзи қудс. / Х.Халилӣ. -Техрон: Ал-худо, 1383. -160 с.
20. Ҳабиб, А. Вожаномӣ шеърӣ Бедил. / А.Ҳабиб. -Ҳамбург, 2005. -251 с.
21. Шакурӣ, М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. / М.Шакурӣ. - Душанбе: Ирфон, 2005.-400с.

КОМПОЗИТҲОИ СЕҶУЗЪА ДАР АШЪОРИ МИРЗО БЕДИЛ

Дар мақола композитҳои сеҷузъаи назми Мирзо Бедил мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф баъди омӯзиши ба ҳуҷосае расидааст, ки дар ташаққули ин навъи композитҳо омилҳои экстралингвистӣ, махсусан таъсири забони ҳиндӣ қадим - санскрит ба назар мерасад. Дар заминаи маводи назми Мирзо Бедил муаллиф композитҳои сеҷузъаи шоирро аз рӯи қолаби ташаққул ба шаш гурӯҳ тасниф намуда, ҳамчунин, бархе аз гурӯҳҳоро ба зергурӯҳҳо ҷудо менамояд. Пас аз омӯзиши мавод муаллиф чунин бардошт намудааст, ки истифодаи композитҳои сеҷузъа дар маснавиҳои шоир беиштар ба назар мерасад.

Калимаҳои калидӣ: Бедил, калимасозӣ, композит, сеҷузъа, компонент, қолаб.

ТРЕХКОМПОНЕНТНЫЕ КОМПОЗИТЫ В ПОЭЗИИ БЕДИЛЯ

Статья посвящена изучению трёхкомпонентных композитов в поэзии Мирзо Бедия. Автор приходит к выводу, что для образования этих композитов наблюдается влияние экстралингвистических факторов, а именно влияние старохиндийского языка - санскрита. На основе собранного материала из поэзии Мирзо Бедия автор делит трёхкомпонентные композиты на шесть моделей. А некоторые модели делятся на подгруппы. Изучение темы приводит к выводу, что большинство трёхкомпонентных композитов использованы в месневи поэта.

Olimjonov Muso Obidovich

Ключевые слова: Бедиль, словообразование, композит, трёхкомпонентный, компонент, модель.

ABOUT THREE-COMPONENT COMPOSITES OF BEDIL'S POETRY

The article is devoted to the study of three-component composites of Mirzo Bedil's poetry. After studying the problem, the author came to the conclusion that extra linguistic factors are observed for the formation of these composites, namely, the influence of the old Indian language - Sanskrit. Based on the collected material from Mirzo Bedil's poetry, the author divides three-component composites into six models. However, some models are divided into subgroups. Studying the topic, the author concludes that most of the three-component composites used by masnevi poet.

Key words: *Bedil, word formation, composite, three-component, component, model.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимҷонов Мӯсо Обидович, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров. E-mail: Olimi73@mail.ru; тел: 92 - 710- 61- 06.

Сведения об авторе: Олимджонов Мусо Обидович, доцент кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова. E-mail: Olimi73@mail.ru; тел: 92 - 710- 61- 06.

Information about author: Olimjonov Muso Obidovich, Associate Professor of the Department of Tajik Language under Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. E-mail: Olimi73@mail.ru; тел: 92 - 710- 61- 06.

УДК 491.55

**ТАҲҚИҚ ВА РАМЗКУШОИИ БАҲА АЗ НОМВОЖАҲОИ
ЧУҒРОФИИ ВАҶОБ**

Мирзоев Сайфиддин

Институтҳои забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Омӯзиш ва пажӯҳиши номвожаҳои чуғрофӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад, чунки онҳо баёнгарии давраҳои гуногуни густариши забон ва фарҳанги ҳар халқу миллат мебошанд. Ба таҳқиқи номҳои чуғрофӣ соҳаи махсуси илм – топонимика сарукор дорад, ки ин истилоҳ барои баррасии ҳамаи номҳои чуғрофӣ ба кор меравад.

Илми номшиносӣ методҳои махсуси пажӯҳиш ва роҳу воситаҳои муайяни худро дорад, ки барои мутахассисони ин соҳа бисёр муҳим аст. Масалан, шакли номвожаҳо, ҷиҳати типологии онҳо, баромадашон, маънои онҳо, доираи густариши онҳо.

Номвожаҳои чуғрофӣ дар раванди давраҳои дуру дароз маҳфуз мондаанд, ки барои насли имрӯза ва ояндаи мо дар

бораи забонҳои аз байнрафта, топографияи қадимаи ин ё он маҳал ва минтақа, сарвати табиӣ он, касбу ҳунароҳои қадима ва тарзи ҷойгиршавии аҳоли ва мардуми он маълумот медиҳанд.

Дар асоси омӯзиши маводи номвожаҳое, ки дар сарчашмаҳои асримиёнагии араб ва форсу тоҷик ба мушоҳида мерасад, ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки қисмати асосии номвожаҳои Мовароуннаҳр дар асрҳои IX-XII суғдӣ, хоразмӣ ва бохтарӣ буда, аз давраи тоисломӣ боқӣ мондаанд, ки албатта, таъйин ва татбиқи онҳо пажӯҳишҳои мушаххас ва дақиқро талаб мекунанд. Маълум аст, ки дар он давра қоршиносон маводи ин ё он муҳаққиқро рӯнавис карда, сарчашмаи онро нишон намедоданд. Бинобар ҳамин, маводи асрҳои IX-XII аз диди нав таҷдиди назар меҳаҳад. Дар забонҳои суғдӣ ва тоҷикӣ вожаҳое мавҷуданд, ки аз ҷиҳати овозӣ муштарак буда, аз суғдӣ ба тоҷикӣ ва ё аз тоҷикӣ ба суғдӣ иқтибос гардидаанд, ки дар байни онҳо фарқиятеро муайян кардан душвор аст.

Иллати дигар душвории алифбои арабӣ мебошад, чунки садонокҳои кӯтоҳ дар калимаҳо навишта намешаванд. Инчунин баъзе ҳарфҳои ҳастанд, ки ба кадом овоз тааллуқ доштани онҳо аз рӯи нуктаҳояшон (дар боло ва ё поён, як нукта ё ду-се нукта) фаҳмида мешавад. Аз ин ҷиҳат, эҳтимол дар вақти чанд дафъа рӯнавис кардан хоҳноҳҳо гузоштани нуктаҳо ё фаромӯш мешавад ва ё нукта ҷой ё миқдор дигар мекунад. Сабаби асосии нофаҳмо шудани бархе аз номвожаҳои ҷуғрофӣ то давраи исломӣ ҳам шояд дар ҳамин бошад, ки бисёре аз номвожаҳо дар шакли ғалату нодуруст навишта шудаанд.

Ҳудуди асосии густариши забони суғдӣ дар қадим водии Зарафшон, Қашқадарё, Уструшана ва қисми Фарғонаву Чоч (Тошканди ҳозира) будааст. Аз маълумоти таърихӣ маълум аст, ки дар оғози эраи мо забони суғдӣ ба Шарқ, яъне аз Суғд ба Панҷрӯд ва водии Туркменистони Чин роҳ ёфта буд. Аз ин рӯ, суғдиён дар он ҷо қофилаҳои бозоргоние бо номи «Роҳи бузурги Абрешим» таъсис дода буданд. Ин роҳ қисми шарқии баҳри Миёназаминро бо Чин мепайваست. Дар асрҳои IV-X дар ин гуна ҳудуди бузург густариш ёфтани забони суғдӣ ба пайдоиши гӯйишҳои зиёди он мусоидат кард. Яке аз муҳимтарин шохҳои забони суғдӣ ин гӯйиши Самарқанд буд. Ин гӯйиш дар асоси

забони хаттии суғдӣ таъсис ёфта, дар муддати чанд садсола ҳамчун забони асосии адабиёт, илм, дин, санъат ва савдои ҷаҳонӣ дар Осиёи Миёна ва Марказӣ шинохта шудааст.

Дар давраи ташаккул ёфтани забони тоҷикӣ – асрҳои IX-X бештари аҳолии шаҳрҳои Осиёи Миёна ба забони тоҷикӣ гузашта, Самарқанду Бухоро марказҳои муҳимтарини рушду инкишофи хат ва адабиёт гардида буданд. Бо вучуди ин, забони суғдӣ дар бештари деҳаҳои гирду атрофи Самарқанду Бухоро ва кӯхистон боқӣ монда, онро ба пуррагӣ маҳв карда натавонистанд. Масалан, тибқи ахбори ҷуғрофидони араб ал-Муқаддасӣ, ҳанӯз дар асри X дар деҳаҳои Бухоро ба забони суғдӣ гуфтугӯ мекардаанд.

Дар мавзёҳои кӯҳии болооби Зарафшон забони суғдӣ тахминан то асрҳои XII- XIV маҳфуз будааст.

Раванди фишор ба забони суғдӣ асрҳои дароз давом карда, пурра амалӣ нашуд ва мисоли равшани он мавҷудияти забони яғнобии муосир мебошад.

Ҳамчунин номвожаҳои (топонимияҳои) суғдӣ дар мавзёҳои болооби Зарафшон ва Варзоб то ҳол маҳфуз мондаанд, ки бархе аз онҳоро мавриди таҳлил ва пажӯҳиш қарор медиҳем. Бисёр номвожаҳои ҷуғрофии водии Зарафшон, Варзобу Ромит қадимӣ, ба вижа суғдӣ буда, то ҳол асолати бунёдии худро нигоҳ доштаанд, ки маънои онҳоро тавассути забони яғнобӣ метавон пайдо ва муайян кард.

Дар ин мақола чанд номвожаи ҷуғрофии ноҳияи Варзоб таҳлил ва таҳқиқ мешаванд, ки аз нуқтаи назари овозӣ ва хусусиятҳои воҷасозӣ топонимҳои суғдӣ мебошанд. Аз ҷумла худ номвожаи Варзоб бунёди куҳан дошта, аз ҷиҳати сохт мураккаб мебошад, ки аз ду ҷузъи мустақилмаъно таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввал *warz* буда, дар забони суғдӣ ба ду маъно ба қор мерафтааст: 1) баландӣ, боло; 2) муъҷиза, афсун, сеҳр.

Дар матнҳои суғдӣ дар шакли *w'rz'p/warz-āp* омадааст, ки «варзидани об аз боло (баландӣ) ба поён» мебошад. Вожаи *warz* «боло, аз боло, баландӣ» буда, бидуни тағйирот дар забони тоҷикӣ истифода мешавад. Ҷузъи дуюми ин номвожа *āp* бошад, айнан дар ҳамин шакл дар забони яғнобӣ маҳфуз мондааст. Аммо дар забони тоҷикӣ ин калима бо тағйироти фонетикӣ талаффуз мешавад, яъне ҳамсадои ҷарангдор ва лабулабии «*p*»

(*n*) бо ҳамсадои бечаранги лабулабии **b** (**б**) табдил ёфта, ба гунаи **āb** (**об**) маъмул гаштааст.

Вожаи «**об**», ки дар бисёре аз номвожаҳои чуғрофии кишварамон ба мушоҳида мерасад, бунёди қадима дорад ва дар баъзе забонҳои эронӣ ба тағйироти фонетикӣ ва дар бархе аз онҳо бетағйирот истифода мешавад. Масалан, дар забонҳои қадимаи давраи аввал, дар авестой ба сурати **ap**, **āp** ва форсии бостон низ дар ҳамин шакл **ap**, **āp** ба кор мерафтааст. Дар давраи дуюм, яъне давраи миёна дар форсии миёна шакли **āp** боқӣ монд, вале дар форсии миёнаи турфонӣ овози лабулабии «**p**» ба овози дулабии «**b**» табдил ёфтааст: форсии миёнаи турфонӣ **p**, **’p** [**āb**]; портӣ **p**, **’p** [**āb**]; суғдӣ **’p** [**āp**], ки дар забони яғнобӣ ин шакл махфуз аст [11, 3].

Маънои дигари **warz**, ки дар матнҳои суғдӣ ба мушоҳида мерасад, «муъчиза, афсун, сеҳр» аст. Чунончи дар Фарҳанги суғдӣ айнан дар ҳамин шакл **wrz** [**warz**] ва маъно омадааст [9, 10194], ки ин хусусият низ ба дараи Варзоб мувофиқат мекунад. Дар ҳақиқат дараи Варзоб дорои дараҷаҳои зебо, чашмаву рӯдчаҳои шифобахш, мисли оби гарму шифобахши Хоча Обигарм, оби маъдани Хочаи Сангхок, оби зулолу шаффофи дарёчаи Сиёма, ҳамчунин гиёҳу растаниҳои шифобахш ва конҳои маъдани зеризаминӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, гуфтан мумкин аст, ки хусусиятҳои физикӣ-чуғрофии дараи Варзоб ва дарёи он ба худи ин номвожа ва маъноҳои он пурра мувофиқат мекунад.

Аз мутолиаи матнҳои суғдӣ маълум мегардад, ки бо вожаи **warz** калимаҳои мураккаби зиёде, ба ҷуз аз **warz-āb** низ мавҷуд буда, бо қолаби махсуси вожасозии забони суғдӣ сохта шудаанд. Вожаи **warz** ҳам дар ҷузъи аввали калимаҳои мураккаб ва ҳам дар ҷузъи дуюм омада, силсилавожаҳоеро ба вучуд овардааст: **warzkrk** [**warz-karē**] – «муъчизагар, шигифтовар» [9, 10195]; **warzkry’** [**warz-karyā**] – «эъҷоз, афсунгарӣ» [9, 10196]; **wrz krz** [**warz-karz**, **warz-karč**] / **wrzwnkrč**, **kržwrz** – «эъҷоз, шигифтӣ» [9, 10197]; **wrzwnkrč** [**warzūn-karūč**] – «афсунгар» [9, 10200]; **kržwrz** [**karž-warz**] – «муъчиза» [9, 4899] ва монанди инҳо. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки **warz** дар забони суғдӣ вожаи маъмул ва пурмахсул буда, дар сохтани калимаҳои мураккаб нақши муҳим доштааст ва маънои онҳо ба муъчизаҳои табиат, касбу кор алоқаманд карда шудаанд.

Ин маъноҳо ба табиати сеҳрангезу дилфиреби Варзоб бе чуну чаро пайванди ногусастанӣ дорад.

Ҳамин далелҳо шаҳодат медиҳанд, ки густариш ва ё паҳншавии забони суғдӣ дар гузашта домани фарох доштааст. Чунончи дар деҳаҳои Варзоб номҳои ғайриточикие ба мушоҳида мерасанд, ки баромади онҳо ба забонҳои шарқии эронӣ, бавижа ба суғдӣ-яғнобӣ марбутанд: **Бегар, Пуғус / Пуғуз, Зоғар, Ғусғарф, Пичандар, Гароб** (шакли таҳаввулѐфта аз **Ғароп**: ғар «кӯх», оп «об») ва ғайраҳо.

Бегар. Ин номвожаи чуғрофӣ мутааллиқ ба яке аз деҳаҳои ноҳияи Варзоб аст, ки он аз тарафи рости дарёи Варзоб ҷойгир шудааст. Ин ном аз рӯйи сохт сохта буда, аз ду ҷузъ **be** ва **gar** таркиб ѐфтааст. Вожаи **gar**, яъне ҷузъи дуум решаи калима буда, маънои «кӯх»-ро дорад, ки дар матнҳои суғдӣ дар ҳамин шаклу маъно омадааст: **yr [gar]** аз форсии бостон **gari** [9, 4168; 7, 419]. Вожаи **gar** дар забони яғнобии муосир дар ҳамин шакл маҳфуз монда, танҳо ба маънои «кӯх» маълум аст.

Вожаи **gar** дар забонҳои қадимаи эронӣ, аз ҷумла авестой, ба сурати **gairi**, хутанӣ-сақой ба гунаи **ggari** ва афғонӣ (манзур пашту) **gar** (ят, 1957, 256) ба маънои «кӯх» ба қор мерафта ва меравад, ки сарчашмаи калимаи **гора**-и русӣ низ аз ин ҷо маншаъ гирифтааст. Масалан, дар ҚИА кӯҳе бо номи **Спингар** мавҷуд аст, ки маънояш «**кӯҳи мраммин, кӯҳи дорои мрамми сафед**» аст [4, 95].

Ҷузъи аввал **be**- префикс мебошад, ки дар аввали исмҳо омада, ба онҳо шаклу маънои сифатӣ ва инкорӣ медиҳад. Ин хусусиятҳои грамматикӣ пешванди **be**- буда, дар номвожаи чуғрофӣ **Beugar** низ ҳамин вазифаро ба ҷо овардааст. Дар маҷмӯъ номвожаи **Beugar** дорои маънои «бекӯх (мавзеест, ки кӯх надорад)» мебошад. Дар ҳақиқат, мавзеи чуғрофӣ деҳа ба номаш сад дар сад аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ мувофиқат мекунад. Деҳа дар бағали теппа ва теппачаҳои бекӯх қарор дорад. Албатта, баъзе шахсони аз таърихи илми забоншиносӣ беҳабар ва ноогоҳ ба ин номвожаи чуғрофӣ этимологияи эҳтимоли (ғайриилмӣ) дода, мардум ва аҳли илмро ба гумроҳӣ ҳидоят мекунанд, ки ин амри судманд нест.

Ғусғарф. Ин номвожа низ номи яке аз деҳаҳои ноҳияи Варзоб мебошад. Вожаи **yusgarf** аз нигоҳи сохт мураккаб буда, он аз ду ҷузъи мустақилмаъно **yus/yuz** ва **garf** таркиб ѐфтааст. Ҳарду ҷузъи номвожаи мавриди андеша бунёди куҳан (қадима) доранд

ва дар баъзе номҳои чуғрофӣ (топоним ва микротопонимҳо) мақоми худро то имрӯз нигоҳ доштаанд. Чунонки В.А.Никонов мегӯяд: «Шаҳрҳо хароб гардиданд, давлатҳо барҳам хӯрданд, забонҳо ва ҳуди халқҳо аз байн рафтанд, аммо номҳо боқӣ монданд...» [6, 5].

Номвожаи чуғрофии Ғусғарф ҳам аз он номҳоест, ки таърихи чандинҳазорсола дорад ва дар шакли қадимаи худ маҳфуз мондааст. Бо сабаби умри тӯлонии чандҳазорсола доштани маънои онро мардум аз ёдҳо фаромӯш кардаанд. Бо вучуди ин, вожаҳои **γus** ва **γarf** дар матнҳои суғдӣ ба кор рафтаанд, ки метавон маънояшонро дарёфт. Чунонки агар маънои **γus**, ки шакли дигари он **γuz** аст, «чормағз» бошад, **γarf** маънои «бисёр, зиёд»-ро дорад. Дар «Фарҳанги суғдӣ» вожаи **γarf** айнан, бидуни тағйирот дар ҳамин шакл ва маъно омадааст, ки дар бештари матнҳои суғдӣ ба мушоҳида мерасад: **γrβ [γarf]** эронии шарқӣ <* **γa(r)-fu** <* **γarfu** <* **γaruwu** <* **faru wam** <ф.б. **paruvam** [9, 4204]. Масалан, шохиде барои вожаи **γarf** аз достони суғдии «Рустам»: «**γarf piδt ēti kāst anvažand-skun**» (Бисёр филҳо ва ҳукҳо чамъ мешаванд). Ё ин ки **γarf āp** – «бисёроб, оби бисёр»; **γarf raχšənyāk** – «бисёр равшанӣ, равшании зиёд» ва ғ.

Ба ҳамин минвол, номвожаи чуғрофии Ғусғарфро метавон чунин маънӣ кард: «чормағзор, чое, ки чормағзи фаровон дорад».

Ҳамчунин вожаи **γuz** ё **γus** ба ғайр аз забони суғдӣ дар бархе аз забонҳои форсии миёна, бо тафовутҳои фонетикӣ, аз ҷумла дар форсии миёна, ба сурати **gōz** ва дар хоразмӣ ба гунаи **γuz** ба кор мерафтааст. Вожаи мавриди андеша на танҳо дар забонҳои қадимаи азбайнрафта ё ба истилоҳи дигар мурда, дар баъзе забонҳои шарқии эронӣ низ то ҳол маҳфуз мондааст, ки байни онҳо танҳо фарқиятҳои фонетикӣ мавҷуданд. Масалан, дар забонҳои шуғнонӣ **γuz**, язғуломӣ **γəz**, сарикӯлӣ **γɛwz** ва дар забони пашту дар се шакл **γūz**, **ūyz**, **γwoz** мустаъмал мебошад. Ин вожа дар бархе аз ғӯйишҳои форсии Эрон низ маъмул аст. Чунонки, дар ғӯйиши мазандаронӣ дар шаклҳои **ayuz**, **āyūz** таҳаввул ёфтааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки вожаи **γuz** шакли бунёдии худро бидуни тағйирот дар забонҳои шуғнонӣ ва пашту нигоҳ доштааст, ки ба ҷузъи топоформантҳои **Яккачузғуз**, **Пуғуз/Пуғус**, **Ғузғарф/Ғусғарф**-и деҳаҳои Варзоб пурра мувофиқат мекунад. Топоформанти **γuz** ё **γus** метавонад ҳам дар

чузъи аввал ва ҳам дар чузъи дуҷуми номвожаҳои чуғрофӣ пайваст гардида, фаровонии чормағзро ифода намояд.

Дар мавриди табдили овози (ҳамсадои) **д (г)** ба ҳамсадои **γ(ғ)**, ки чормағз дар забони форсии миёна дар шакли **gōz** ба кор рафта, дар забонҳои шарқии эронӣ ба сурати **γuz** таҳаввул ёфтааст. Сабаб дар он аст, ки байни забонҳои ғарбӣ ва шарқии эронӣ баъзе хусусиятҳои фарқкунандаи фонетикӣ ва луғавӣ ба мушоҳида мерасанд. Яъне овози ***g (г)**-и эронии бостон дар оғози вожаҳо дар бештари забонҳои шарқии эронӣ ба овози **γ (ғ)** ва **ž (ж)** таҳаввул ёфта, дар забонҳои ғарбӣ боқӣ мондааст, ки ин калима низ аз ин виважӣ истисно нест. Чун забони форсии миёна мутааллиқ ба гурӯҳи ғарбии забонҳои эронӣ аст, аз ин ҷиҳат овози **g (г)** боқӣ монда, дар забонҳои шарқии эронӣ, дар мисоли суғдӣ, хоразмӣ давраи миёна ва шуғнонӣ, язғуломӣ, сарикӯлӣ, пашту ба овози **γ (ғ)** табдил ёфтааст, ки ин хусусият дар бархе аз номвожаҳои чуғрофӣ нигоҳ дошта шудааст.

Дар масъалаи топонимҳо Р.Додихудоев таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи худро чунин баён кардааст, ки маҳз ба номҳои қадимаи мавриди пажӯҳиш алоқаманд мебошад: «Номҳои чуғрофӣ ҳамчун чузъи устувору камтағйирпазири вохидҳои забонии минтақаҳои гуногун нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни рушду инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд [2, 3].

Луғус. Номвожаи **puγus**, ки шакли дигари он дар талаффузи мардум **puγuz** мебошад, вожаи қадимаи суғдӣ буда, аз ҷиҳати сохт сохта аст ва аз пешванди **pu** ва калимаи **γus // γuz** таркиб ёфтааст. Пешванди **pu** ҳамчун префикс дар матнҳои суғдӣ ба кор рафта, имрӯз ҳам дар забони яғнобӣ истифода мешавад, ки М.С.Андреев ва Е.М.Пещерева дар қисмати луғатномаи китоби худ, ин префиксро чунин тавзеҳ додаанд: **рй** (тен.говор) без (предлог с прям. п. употр. редко; согд. ***pw, pw**, хорезм. **ра**): «**рй asp piraxtax**» (Он остася без лошади) [1, 309].

Дар Фарҳанги забони суғдӣ **рй** ба ду маъно омадааст, ки яке префикс ва маънои дигар бисёр, зиёд мебошад:

pw 1 [рй]—pww * pref. adv. of. negation.-pw «бидуни, бе» [9, 8132]; **pw 2 [рй] * ира** – «бештар ба илова» [9, 8133] омадааст, ки ба номвожаи **puγus / puγuz** маънои дуҷум мансуб мебошад. Ҳамчунин вожаи суғдии **pu** шакли ихтисоршудаи офтобрӯ ва **γus // γuz**, ки

маънои «чормағз»-ро дорад, дар маҷмӯъ мафҳуми пурраи *puṣus* // *z* – **чормағззор, серчормағз; чормағззоре, ки дар офтобрӯ қарор дорад, чормағззори офтобрӯ**, яъне мавзеи чормағззори тарафи офтобрӯ мебошад.

Ғажне/и. Ин номвожаи ҷуғрофӣ ҳам марбут ба яке аз деҳаҳои ноҳияи Варзоб мебошад. Вожаи номбурда аз ҷиҳати баромад суғдӣ буда, аз рӯйи сохт сода аст. Дар давраи аввал ва дуюм номвожаи мавриди таҳқиқ дар матнҳои суғдӣ ба гунаҳои *γž, γž [γanž]* ба мушоҳида мерасад. Дар давраи ташаккули деҳаҳои давраи сеюми забон дар натиҷаи ҷойивазшавии овозҳо вожаи *γanže* ба сурати *γažne* таҳаввул ёфтаст, ки ин ба шакли талаффузи тоҷикӣ мувофиқ кунонида шудааст. Ҳамин тавр, маънои номвожаи ҷуғрофии *Ғажне* «**макони ганҷдор, мавзеи пурганҷ, хазина, ганҷина, ганҷхона, ганҷурхона**» мебошад. Дар ҳақиқат, ин деҳа дар давраҳои қадим дорои чунин хусусият будааст. Яъне дар замонҳои қадим мардуме, ки дар канори соҳили дарёи Варзоб сукунат мекарданд, аз рӯдхонаи Ғажне регмайдаҳои соҳилро полида зар мегирифтаанд. Аз ин ҷиҳат, пайдоиши ин номвожа шояд аз он давра сарчашма гирифта бошад, ки то ба имрӯз байни мардуми ин диёр маъруфият дорад ва шакли бунёдии худро нигоҳ доштааст.

Хулоса, як қисми муҳим ва кӯҳани номвожаҳои ҷуғрофии Варзобро топонимҳои шарқизеронӣ (субстратӣ) ташкил медиҳанд, ки теъдоди ин нави номҳо зиёданд. Ба чунин бахши топоним ва микротопонимҳо номҳоро дохил кардан мумкин аст, ки маънои онҳоро танҳо дар асоси маводи забонҳои шарқи эронӣ, ба вижа суғдӣ, яғнобӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ муайян ва шарҳу эзоҳ додан имконпазир мегардад.

Ҳамин тавр, бархе аз номвожаҳои ҷуғрофии Варзоб аз ҷиҳати сохтор, этимология, семантика ва ташаккули таҳаввули давраҳои забон бисёр муҳиму ҷолиб буда, пажӯҳиши онҳо аҳамияти амалӣ ва назариявӣ дорад. Яке аз хусусиятҳои номвожаҳои ҷуғрофии Варзоб дар он мебошад, ки онҳо бо топонимҳои водии Зарафшон, махсусан ноҳияҳои Панчикант, Айнӣ, Мастҷоҳ ва Яғноб, инчунин Ромит, Рашт ва Вилояти Кӯҳистони Бадахшон умумият доранд.

КИТОБНОМА:

1. Андреев М.С., Пещерева Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря / М.С. Андреев, Е.М. Пещерева. – Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1957. – 256 с.
2. Додихудов Р.Х. Помирская микротопонимия. Материалы и исследования / Р.Х. Додихудов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 165 с.
3. Лившиц В.А., Хромов А.Л. Согдийский язык / В.А.Лившиц, А.Л. Хромов // Основы иранского языкознания, Т.2. – М.: Наука, 1981. – С. 345-514.
4. Махмадҷонов О. Таҳқиқи таърихӣ-забоншиносии топонимҳои водии Ҳисори Тоҷикистон: дис. д-ра фил. наук / О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 346 саҳ.
5. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ / С. Мирзозода. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2008. – 279 саҳ.
6. Никонов В.А. Славянский топонимический тип / В.А.Никонов // Географические названия. Вопросы географии. – М., 1962. № 58. – С. 17-33.
7. Хромов А.Л. Историко лингвистические исследования Ягноба и Верхнего Зеравшана: дис. д-ра фил. наук 10.02.22 / А.Л. Хромов. – Душанбе, 1970. – 414 с.
8. Хромов А.Л. Ягнобский язык / А.Л. Хромов. – М.: Наука, 1972. – 206 с.
9. Gharib B. Sogdian-Persian-English Dictionary / B.Gharib. – Tehran: Farhangian, 1995. – P. 473.
10. Mirzozoda S. Farhangi yaғnobi-tojiki-anglisi/S. Mirzozoda. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 435 с.
11. Mohammad Hassan-doust. A Comparative-Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects. Vol. 1. – Tehran, Farhangistoni zabon va adabi forsi, 1379. – 584 p.

ТАҲҚИҚ ВА РАМЗКУШОИИ БАРҲЕ АЗ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ВАРЗОБ

Омӯзиши ва таҳқиқи топонимҳо яке аз масъалаҳои муҳим буда, онҳо баёнгари давраҳои гуногуни густариши забон мебошанд. Бештари номвожаҳои ҷуғрофӣ дар раванди давраҳои дуру дароз, махсусан дар минтақаҳои қўҳистон, ҳифз гардидаанд, ки барои насли имрӯза ва ояндаи мо дар бораи забонҳои азбайнрафтаамон маълумот медиҳанд.

Дар ин мақола чанд номвожаи ҷуғрофии деҳаҳои ноҳияи Варзоб мавриди таҳлил ва пажӯҳиши қарор дода шудааст, ки аз нуқтаи назари овозӣ ва хусусиятҳои калимасозӣ мутааллиқ ба забони сугдӣ мебошанд.

Як қисми муҳим ва куҳани топонимҳои Варзобро номҳои шарқи эронӣ (субстратӣ) таъкил медиҳанд. Ба ин қисмати топонимҳо номи деҳаҳоеро дохил кардан мумкин аст, ки маънои онҳоро танҳо дар асоси маводи забонҳои шарқи эронӣ, махсусан яғнобӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ, муайян ва шарҳу эзоҳ додан имконпазир мегардад.

Яке аз хусусиятҳои муҳим ва асосии баъзе номвозаҳои ҷуғрофии Варзоб дар он аст, ки онҳо беиштар бо топонимҳои водии Зарафшон, махсусан болооби он – Ягноб, инчунин Ромит, Раит ва Виляти Мухтори Қўҳистони Бадахшон умумият доранд.

Калидвожаҳо: номҳои ҷуғрофӣ (топонимика), забони сугдӣ, тоҷикӣ, ягнобӣ, калимасозӣ, Варзоб, Бегар, Ғусгарф/Ғузгарф, Пуғуз // Пуғус, Ғажне, забонҳои шарқи эронӣ, забонҳои помирӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ И РАСШИФРОВКА НЕКОТОРЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТОПОНИМОВ ВАРЗОБА

Исследование и расшифровка топонимов является одним из актуальных вопросов науки, потому что они дают информацию о языке в различных периодах его развития. Большинство топонимов в течение долгого периода сохраняются в горных местностях. Они дают сведения об исчезающих языках, которые по фонетическим и семантическим особенностям восходят к Согдийскому языку.

Одну часть данной топонимики составляют топонимы, которые относятся к восточно-иранским языкам и субстратам. К данной группе можно отнести названия некоторых селений, их значение и происхождение можно установить исключительно на материале восточно-иранских языков, в частности согдийского, ягнобского и памирских языков.

Одна из отличительных черт и особенностей топонимики Варзоба является то, что эти топонимы имеют общее происхождение с топонимами Зарафшана, верховья Ягноба, а также с Ромитом, Раитом и ГБАО.

Ключевые слова: Топонимы, топонимика, согдийский язык, таджикский, ягнобский, словосочетание, Варзоб, Бегар, Ғусгарф/ Ғузгарф, Пуғуз / Пуғус, Ғажне, восточно-иранские языки, памирские языки.

RESEARCH AND DECODING OF SOME OF THE PLACE NAMES IN THE GEOGRAPHY OF VARZOB

Learning and researching toponyms are one of the most important issues, they define the various stages within the development of a language. Most geographical place names are from a period long ago, especially in mountain regions they had been preserved, for the present and future generations, we continue to provide information to keep the languages from disappearing.

In this article, decisions in the process of analysis are shown to have been made for several geographical place names of the villages of Varzob district, from the point of view of the voice and the features of construction of words from the Sogdian language.

One of the important pieces of the toponymy of the Varzob is that it is organized in relation to the substrate of the Eastern Iranian languages. Within the sections of the toponymy the name of the villages can be included, which means only in the basis of the Iranian language, especially of the Yaghnobi and the group of known Pamir languages is the toponymy defined and commented on.

One of the key and important features of the geographical place names of Varzob is the fact that they are more synonymous with the toponymy of the Zaravshan valley, especially at the end of the valley, they are in common with Yaghnob, as well as Romit, Rasht and the Murgab Region Gorno-Badakhshan Autonomous Region.

Keywords: *geographical names, toponyms, Sogdian language, Tajik, Yaghnobi, word construction, Varzob, Begar, Ghushgharf /Ghuzgharf, Pughuz/Pughus, Gadzne, languages of Eastern Iranian, Pamir languages.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин - мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, е- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, е - майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin - Head of the Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature by name Rudaki, Candidate of Philology Sciences, Ph.: +992 919 80 38 20, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

УДК: 809.155.0

ИФОДАИ МАФХУМИ ЧИНСИЯТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Раҳмонов Б., Лоқишо У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Чинсият дар гуфтор ва амалкарди рӯзмарра ба нарина ва ё модина ҷудо намудани мавҷудоти ҷондорро мефаҳмонад, аммо дар илми забоншиносӣ дар асоси шаклҳои махсуси ишоракунанда ба ягон намуди чинс (мардона, занона, миёна...) муттаҳид гардидани калимаҳо ё худ ҳиссаҳои муайяни нутқро чинсияти грамматикӣ меноманд. Ба таъбири дигар, аз рӯи шакл дар калима намудор гардидани ба чинси мард ва ё зан тааллуқ доштани калима чинсияти грамматикӣ ном дорад. Мафҳуми чинсияти табиӣ-биологӣ дар ҳамаи забонҳо (бо роҳҳои гуногун) қобили ифода аст. Миқдори гурӯҳҳои чинсияти грамматикӣ низ дар забонҳо яқсон нест, дар баъзе забонҳо чинсияти грамматикӣ ба ду гурӯҳ (мардона ва занона) тақсим мекунам, мисли забонҳои арабӣ, фаронсавӣ ва дар баъзе забонҳо ба се гурӯҳ (мардона, занона, миёна) мисли забони русӣ, олмонӣ, форсии бостон, авастӣ ва ғайра ҷудо карда мешавад. Инчунин чинсияти

грамматикӣ дар забонҳои олам вобаста ба сатҳи фаҳм дар забони мутакаллимин метавонад ба гурӯҳҳои зиёдтаре ҷудо карда шавад ва ё, баръакс, дар баъзе забонҳои олам мисли хитой, туркӣ, финию угорӣ ва бархе аз забонҳои ҷанубу шарқии Осиё ҷинсияти грамматикӣ мушоҳида намешавад.

Ин нуктаро муаллифи “Муқаддимаи забоншиносӣ” М. Норматов чунин зикр намудааст: “Ҷинсиат чун категорияи грамматикӣ хоси ҳамаи забонҳои олам нест. Он дар аксар забонҳои оилаи ҳиндуаврупоӣ, сомӣ, як қатор забонҳои африқоӣ (дравидӣ) мушоҳида мешавад. Ин категория дар забонҳои хитой-тибетӣ, туркӣ, финӣ-угорӣ, баъзе забонҳои ҷанубу шарқии Осиё ва Африқо дучор намешавад. Ҳамаи забонҳои олам ҷинсиати табииро фарқ мекунад ва барои ифодаи он роҳу воситаҳо низ доранд. Қабл аз ҳама, инсон ба ҷинси зан (занона) ва мард (мардона) (баъзан ҳайвонҳо, паррандагон, ҳашарот низ) ҷудо карда мешаванд [14, 150].

Забоншинос Норматов категорияи ҷинсиатро ба тасаввуроти маданӣ ва таърихӣ одамон вобаста дониста, дар “Муқаддимаи забоншиносӣ” навиштааст, ки “Одамон дар ибтидо мувофиқи ҷаҳонбинии худ ашӯро ба ҷондору бечон ҷудо мекарданд. Набототи рустаниву дарахтон, обҳои равоӣ, ҷисмҳои осмонӣ ба гурӯҳи ҷондорон дохил мешуданд. Сабзишу ҳаракати онҳо ба ҷондор ҳисобидан асос буд. Ва ҳамаи ашӯи ҷондорро ба ҷинси мардонаву занона ҷудо намуда, ашӯи боқимондари ба ҷинси миёна дохил карда буданд. Мувофиқи таснифи ҳамонвақта таснифи ҷинсиат асоси мантиқӣ дошт, ҳол он ки ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиши одамон дигар шудааст. Категорияи грамматикӣ ҷинсиат асоси мантиқӣ худро гум карда, соф категорияи грамматикӣ гардидааст. Ин аст, ки категорияи грамматикӣ ҷинсиат тағйир ёфта меистад” [14, 151].

Назарияи дар ибтидо ба ҷондору бечон ҷудо намудани ашӯ ва асоси мантиқӣ доштани категорияи грамматикӣ аз он ҷиҳат нодуруст аст, ки аввалан, инсонҳо (олимони файласуф ва забоншинос) аз рӯи қоидаи муайян амал кардани забон ва калимаҳои таркиби луғавӣ забонро танҳо ҳазор сол қабл аз мелод (олимони Ҳинд, Арабистон, Юнони қадим) фаҳмиданд, дувум, комёбиҳои илми забоншиносии таърихӣ асоси мантиқӣ

доштани категорияҳои забониро рад мекунад. Таҳқиқ ва барқарорсозии забонҳои куҳан ва матруке назири модӣ, оромӣ, хеттӣ, форсии бостон, ҳиндуаврупой, афроосиёӣ, уралӣ, лотинӣ, ностратикӣ ва ғайра бар он далеланд, ки категорияҳои грамматикӣ дар ин забонҳо натанҳо асоси мантикӣ надоранд, ҳатто ба ҳама он меъёри таснифшудаашон низ қомилан мувофиқат намекунанд ва ҷаҳдин мисолҳоеро метавон мушоҳида намуд, ки забоншиносон онҳоро ба унвони истисно ёд мекунанд; сеюм, омӯзиши таърихи забонҳои зиндаи муосир ҳокии он аст, ки ҳеле аз забонҳое, ки дар гузашта сохти тасрифӣ доштаанд, вале имрӯз сохти вандӣ доранд (форсӣ, арманӣ) ва ҳеле аз забонҳо, ки сохти тасрифӣ доштаанд, вале ҳоло хусусияти решагӣ доранд (судонӣ) ва баръакс; ҷаҳорум, таърихи башарият ва забоншиносӣ фалсафа нишон медиҳад, ки тавсифоти мавҳумӣ, мифӣ ва афсонаӣ аз дарку муҳокимаҳои мантикӣ муқаддамтар ба вучуд омадаанд; панҷум, дар бархе аз забонҳо натанҳо ҷисмҳои ҷондор, балки аҷсоми бечон низ аз рӯи сохти зоҳирӣ ба мардонаву занона ҷудо мешаванд, вале ҷун асоси мантикӣ-биологӣ надоранд, онҳоро мардона ва ё занонаи маҷозӣ ном мебаранд, ки намунаи он забони арабӣ аст.

Дар забонҳое, ки категорияи ҷинсият ба назар намерасад, низ мафҳуми он бемушкӣ ва дақиқ мушаххас баён карда мешавад. Ин мардумон маъмулан бо роҳи луғавӣ ё калимасозӣ, ё синтаксисӣ (иборасозӣ) ва ё бо истифода аз ин се роҳ мафҳумҳои ҷинсиятро баён менамоянд. Мавҷудияти категорияи грамматикӣ ҷинсият дар бархе аз забонҳо маъноӣ афзалият ва бартарияти онҳоро надорад, зеро вучуди мафҳуме дар шакли категорияи грамматикӣ нисбӣ аст, биноан метавонад шакли калима ба мазмунаш мувофиқат накунад, масалан калимаҳои “*nana*” ва “*дедушка*”-и русӣ аз рӯи шакл ба ҷинси зан далолат мекунанд, зеро аҷсомаи “-а” аломати ҷинсияти муаннас аст, вале ин калимаҳо ба мард, яъне “*надар*” ва “*бобо*” далолат мекунанд.

Ифодаи ҷинсият дар забон фақат ҳоси калимаҳои исмӣ нест, балки дигар ҷиссаҳои нутқ, аз ҷумла ҷонишин, сифат ва феъл низ метавонанд аломати ифодаи ҷинсиятро дошта бошанд, зеро ҷиссаҳои нутқи мазкур мустақиман ва ё ғайримустақим ба ғоили амал (мубтадо) иртибот доранд. Масалан, феъл дар

аксари забонҳои ҳиндуаврупой ва афроосиёӣ дар иртибот ба шахс ва шумора ифода мегардад. Дар ин сурат чинсияти феъл категорияи морфологиест, ки ғоили амалро вобаста ба аломатҳои чинсияташ тавзеҳ медиҳад.

Намунаи ифодаи чинсият дар шахсу шумораи танҳои замони гузаштаи феъл бо муодилҳояш дар чор забоне, ки хусусиятҳои гуногуни сарфӣ доранд, мутаносиб ба чадвали зер аст:

Шахс	Чинсият	русӣ	арабӣ	англисӣ	тоҷикӣ
Ғоиб	мардона	Он рассуждал	تَبَاَحَثَ	He/she/it discussed	Ӯ муҳокима кард
	занона	Она рассуждала	تَبَاَحَثَتْ		
Ғуянда	Мардона	Я рассуждал	تَبَاَحَثْتُ	I discussed	Ман муҳокима кардам
	Занона	Я рассуждала			
Шуна ванда	Мардона	Ты рассуждал	تَبَاَحَثْتَ	You discussed	Ту муҳокима кардӣ
	Занона	Ты рассуждала	تَبَاَحَثْتِ		

Тавре аз мисоли мазкур (феъли “рассуждать”-и русӣ) дида шуд, феъл дар забони русӣ дар се шахси танҳо аломати чинсиятро дар худ дорад, вале ғоили амал тавассути ҷонишин ё исм ифода мегардад; дар забони арабӣ се шахси шумораи танҳо се шакли махсуси худро доранд: анҷомаҳои феълӣ дар шахси танҳои ғоиб ва мухотаб дар як замон ҳам шахсу шумора ва ҳам чинсиятро ифода мекунанд ва анҷомаи шахси якуми (мутакаллимӣ) танҳо аз назари чинс ба мардона ва занона муштарак мебошад, ҳамзамон ин се анҷома ғоили амалро низ ифода мекунанд; дар забони англисӣ шакли феъл танҳо замонро ифода намудааст ва ғоили феъл тавассути ҷонишинҳо ифода мешавад, ки чинсият фақат дар шахси сеюм тавассути ҷонишин имкони ифода дорад; феъли тоҷикӣ шахсу шумора дорад, вале ишора ба чинс намекунад.

Роҳҳои ифодаи мафҳуми чинсият дар забони тоҷикӣ. Мафҳуми чинсият ҳамчун категорияи грамматикӣ ба калимаҳои аслии забони тоҷикӣ хос нест. Он шакли грамматикӣ ифода надорад. Яъне, бо тағйир додани шакли калимаҳо мафҳумҳои занона ва мардона сохта намешаванд (Муқоиса кунед: He goes / She goes; *Он пошел / она пошла – ӯ мееравад; ӯ рафт*). Аз ин рӯ, аз рӯйи матн муайян намудани чинс, ё худ ба кӣ (зан ё мард) тааллуқ доштани суҳан хеле мушкул аст. Аммо, азбаски дар

ҳаёти воқеӣ тақсимои чинсӣ вучуд дорад, дар мавридҳои муайян чинсият бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

Муҳимтарин роҳҳои ифодаи чинсият дар забони тоҷикӣ инҳоянд:

1. Бо роҳи луғавӣ. Дар баъзе мафҳумҳои тоҷикӣ, бештар дар номи ҳайвонҳо, таърихан барои ифодаи чинс аз калимаҳои қомилан гуногун истифода мешавад: қушқор ва совлиқ, мокиён ва хурӯс, такка ва буз. Гоҳо ба ному насабҳои занонаи забонҳои хориҷӣ барои нишон додани мансубияти чинсии онҳо калимаи «хонум»-ро истифода мекунанд: *хонум Тетчер, хонум Дворкина* ва ғ.

2. Дар калимаҳои ифодакунандаи миллату халқиятҳо ва касбу кори одамон барои нишон додани чинсият аз роҳи калимасозӣ истифода мегардад, масалан, барои чинси занона (зан) аз калимаҳои «зан», «духтар» истифода мешаванд: *қазоқдухтар, тракторчизан, зани рус, америконидухтар* ва ғ. Аммо аксар вақт барои нишон додани чинси ҳайвонот аз калимаҳои «мода» ва «нар» истифода мешавад: модагург, модасаг. Баъзе шаклҳои занонаи номҳо бо иловаи калимаҳои ба зан - духтар нисбат додашуда - «моҳ», «гул», «бӣбӣ» сохта мешаванд: *Сафар – Сафармоҳ, Нор – Норбӣбӣ, Рӯзӣ – Рӯзигул* ва ғ. Ин мисолҳо гувоҳи онанд, ки дар забони тоҷикӣ низ мисли забонҳои дигар калимаҳо дар шакли асли ҳамаҷун калимаҳои ба чинси мард тааллуқдошта ба назар гирифта мешаванд. Дар баробари ин барои ифодаи чинси мардона (мард) аз калимаҳои пасвандгунаи ишоракунонда ба мард аз қабилӣ “-мард”, “-бек”, “-алӣ”, “-мурод” ва монанди инҳо истифода мешавад, мисли *ҷавонмард, пирамард, Сафарбек, Муродбек, Сафаралӣ, Дӯстмурод, Надирбобо* ва ғ.

3. Бо усули грамматикӣ. Аксари номҳои занонаи тоҷикӣ, ки асли арабӣ доранд, бо роҳи иловаи пасванди «-а» шакли занона мегиранд: *Шариф – Шарифа, Салим – Салима, Замир – Замира* ва ғ. Дар зер таъсири забони арабӣ баъзе номҳои аслан тоҷикии мардона ё номи ашё ва сифатҳо бо афзудани пасванди “-а” ба чинси занона далолат мекунанд ва бо ин роҳ маъмулан исми хоси занона сохта мешавад: *Хуришед – Хуришеда, Умед – Умеда, Шодӣ – Шодия, Шодон – Шодона, Мастон – Мастона, Манучеҳр – Манучеҳра, Дилишод – Дилишода, Наврӯз – Наврӯза, Меҳрон – Меҳрона, дилноз – Дилноза, марҷон – Марҷона, сафед – Сафеда,*

маҳин – Маҳина (Моҳина), барфин - Барфина ва ғ. Вобаста ба хусусиятҳои забони арабӣ дар калимаҳои иқтибосии ифодакунандаи касбу кор шакли занонаи онҳо мавҷуд аст, ки бо иловаи пасванди «-а» сохта мешавад: муаллим-муаллима, шоир-шоира, котиб-котиба, адиб-адиба. Гоҳе ин калимаҳо шаклан гуногун мешаванд: талаба-толиба.

4. Бо усули синтаксисӣ, яъне дар қолиби ибора ишора ба ҷинсиат намудан, ки асосан хоси ҳайвонхост, мисли *шерӣ нар*, *хирси нар* ва ғ.

Бо вуҷуди он ки ифодаи ҷинсиат бо усули грамматикӣ ба калимаҳои аслии забони тоҷикӣ хос нест, лекин дар зери таъсири арабӣ бархе аз калимаҳои аслии тоҷикӣ низ бо усули грамматикӣ ин мафҳумро ифода менамоянд. Ҳамин тариқ, агар бигӯем, ки калимаҳои забони тоҷикӣ ҷинсиати грамматикиро ифода карда наметавонанд, мавҷудияти мисолҳои мутааддид ба раъйи мо хатти бутлон мекашанд. Агар як баррасии ҷомеае дар забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари масоили гендерӣ дар асоси забони адабии китобӣ ва гуфторӣ сурат гирад, ба бисёре аз назарпардозҳои бедалел ҷавоби қотеи илмӣ хоҳад дод.

Мавҷуд набудани категорияи ҷинсиат дар вожаҳои аслии забони тоҷикӣ маънои баробарии ҷинсиро дар забони тоҷикӣ надорад. Ин ҳодиса ба он далолат мекунад, ки мафҳуми ҷинсиат дар забони тоҷикӣ танҳо шакли грамматикӣ ифода надорад, яъне бо ин ё он воситаи грамматикӣ (дигар шудани шакли калима, иловаи пасвандҳо ва ғайра) махсус ифода намеёбад. Аз ин рӯ, мансубияти ҷинсиро бо роҳи таҳлили сирф забонӣ (мутобиқшавии шакли калимаҳо) муайян кардан аз имкон берун аст. Масалан, танҳо аз рӯйи шакли ҷумлаи содаи русии «*Я полюбила его*» метавон ба осонӣ муайян кард, ки ин ифодаро зан гуфтааст, дар сурате ки шакли тоҷикӣ ин ҷумла «*Ман ёро дӯст доштам*» ба ин ё он ҷинси муайян далолат намекунад. Ё худ, барои тарҷумаи «*Я развелась*» ба забони тоҷикӣ мо маҷбурем, ки калимаи «*шавҳар*»-ро илова кунем ва онро ба шакли «*Ман аз шавҳарам ҷудо шудам*» нависем, танҳо дар ҳамин сурат тарҷума бо асл баробармаъно мешавад. Барои тарҷумаи ҷумлаи «*Ёро аз даст додам*» ба забони русӣ ба мо маълумоти иловагӣ лозим аст, то ки аз тарафи кӣ (мард ё зан) гуфта шудани онро муайян кунем.

ва танҳо баъд аз он яке аз шаклҳои имконпазир – «*Я потерял ее*» ё «*Я потеряла его*»-ро интихоб кунем. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки таҳқиқи инъикоси муносибатҳои чинсият дар забони тоҷикӣ на аз тариқи таҳлили шаклҳои грамматикӣ, балки аз нуқтаи назари таҳлили луғавӣ сурат бояд гирад. Ин чунин маъно дорад, ки дар забони тоҷикӣ ташҳиси калимаву мафҳумҳо ва ифодаҳои ба ин ё он чинс тааллуқдошта аҳамияти бештар касб мекунад.

Дар осори адабӣ ва урфу одат ифода гардидани мафҳуми чинсият аз дигар усулҳои ифодаи ин мафҳум аст. Масалан, дар забон ибораи «*чаши сиёҳ*» ибораи содаи синтаксисӣ буда, мантиқан ба ҳар ду чинс - ҳам мард ва ҳам зан метавонад тааллуқ дошта бошад. Аммо таҳлили матнҳои адабӣ-бадеӣ ва мушохидаҳои одии ҳамагӯза ба он далолат мекунад, ки ин ибора нисбат ба занҳо гуфта мешавад ва аз ин рӯ, ҷумлаи «*Чаши сиёҳ дорӣ*» маъмулан чунин маънидод мешавад, ки муҳотаби он зан ё духтари зебоест. Дар баробари ин, бо шунидани ибораи «*бозуи қавӣ*» дар тасаввури мо, пеш аз ҳама, марди тануманд ва ҷасуру тавоно мӯҷассам мегардад.

Бо роҳи таҳлили расму оинҳо аз лиҳози луғавӣ низ метавон чинсиятро фаҳмид. Яке аз муҳимтарин самтҳои таҳқиқоти гендерӣ дар забоншиносии тоҷик метавонад таҳлили расму оинҳои мардуми тоҷик аз лиҳози гурӯҳбандии луғавӣ ҳоси маросимҳои мардумӣ бошад. Зеро дар муқоиса бо дигар халқҳои аврупоӣ дар Тоҷикистон, мисли дигар кишварҳои шарқи исломӣ, расму оинҳо ба расму оинҳои сирф мардона ва занона ҷудо мешаванд. Аз ин рӯ, мусаллам аст, ки дар ин маросимҳо ҳам мардон ва ҳам занони тоҷик аз мафҳуми таркибҳои истифода мекунад, ки хусусиятҳои чинсӣ доранд. Ба ҳар ҳол, маросимҳои мардумиро, сарфи назар аз маҳдудияти маҳаллӣ, ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: маросимҳое, ки бо иштироки якҷояи мардону занон мегузаранд, маросимҳое, ки ҳоси занон мебошанд, маросимҳое, ки фақат бо иштироки мардон мегузаранд. Таҳлили луғавии калимаву ибораҳо ва истилоҳҳое, ки дар ҳар яке аз чунин маросимҳо истифода мешаванд, барои муҳаккиқ ва, умуман, гендершиносии лингвистӣ, маводи қобили таваҷҷуҳро метавонад муҳайё кунад. Муайян кардани самтҳои асосии таҳқиқот маҳз ба маводи ҷамъовардашуда ва таҳлили

хусусиятҳои луғавӣ ва мафҳумҳои иҷтимоии онҳо вобаста хоҳад буд.

Дар асоси таҳлили муқоисавии хусусиятҳои забони осори адибон аз кадом ҷинс будани муаллифи шеър (асар), яъне ба зан ва ё мард тааллуқ доштани он дар шароити мавҷуд набудани шаклҳои грамматикӣ ҷинсияти он муайян мегардад. Дар ин маврид таҳлили таркибу ибораҳои сирф занона ва мардона вобаста ба мавқеи иҷтимоии онҳо, нуқтаи назари онҳо ба ҳамон як масъалаи иҷтимоӣ ва ғайра нақши муҳим мебозад.

Исм аз назари ифодаи категорияи шумора ва ҷинс дар тӯли таърих ба тағйироти амиқ мувоҷеҳ гардидааст. Дар даврони форсии бостон исм бо таваҷҷуҳ ба ҳолатҳои ҳаштгона аз назари шумора ба танҳо, ҷуфт ва ҷамъ ва аз назари ҷинс ба мардона, занона ва миёна ҷудо мешуд, ки аломати баёни он анҷомаҳои исм буданд. Ифодаи ҷинсият тавассути исм танҳо ба ҳамон давраи бостон маҳдуд шуд ва дар ду давраи баъдӣ (форсии миёна ва форсии нав) нишонае аз он боқӣ намонд. Вале дар давраи нав як қатор калимаҳо, бавижа калимаҳои ифодагари касбу кор ва исмҳои хос, ки аз забони арабӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ иқтибос шуданд, аз рӯйи шакл ҷинсияти грамматикӣ баён мекунанд, мисли муаллим ва муллама. Инчунин, монанд ба ин гурӯҳи вожаҳои иқтибосӣ баъзе калимаҳои аслии тоҷикӣ (форсӣ) низ чунин қолабҳои ифодагари ҷинсиятро сохтаанд.

КИТОБНОМА:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимическая средства языка / Ю. Д. Апресян. – Москва, 1974. – 352 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений / Н.Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1988. – 338 с.
3. Баҳор М. Сабкшиносӣ (таҳлили Сайидабӯтолиби Миробидинӣ) / М. Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 саҳ.
4. Бердиева Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 саҳ.
5. Бертельс Е.Э. Грамматика персидского языка / Е.Э. Бертельс. – Ленинград, 1926. – 127 с.
6. Бузургзода Л., Ниёзмуҳаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ: фонетика, морфология. Қисми 1. / Л. Бузургзода, Б. Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1941. – 270 саҳ.
7. Герценберг Л. Г., Додихудоев Р. Х. Таърихи забони тоҷикӣ / Л. Г. Герценберг, Р. Х. Додихудоев. – Душанбе, 1983. – 168 саҳ.

8. Грамматика персидского языка, составленная Мирзою Джафаром. – Москва, 1901. – 329 с.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев ва ғ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 сах.
10. Гурезов Ҷ. Забони арабӣ / Ҷ. Гурезов. – Душанбе: Илм, 2010. – 431 сах.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1 / Б. Ниёзмухаммадов, С. Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Рауфов, В. А. Капранов ва ғ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 447 сах.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
13. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков (пер. с фр.) / А. Мейе. – Ленинград, 1938. – 510 с.
14. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 238 сах.
15. Хоркашев С. Усули тадриси роҳу воситаҳои ифодаи ҷинсият ва падежҳои забони русӣ дар забони тоҷикӣ / С. Хоркашев // Такмили тадриси забони тоҷикӣ (маводи конференсияи байналмилалӣ). – Душанбе, 2005. – С. 49-55.
16. 150 словарей. ABBYY Lingvo x5 [Электронный ресурс] / 1 электрон. опт. диска (DVD+R): – Электрон. текст дан. – М.: Пласторгмаш, 2008.
17. انزلی حسن. دستور زبان فارسی / حسن انزلی. – تهران: خیابان امام، 1370. – 422 ص.
18. خانلری پرویز ناتل. دستور زبان فارسی / پرویز ناتل خانلری. انتشارات توس، خیابان دانشگاه، 1372. – 367 ص.
19. خانلری پرویز ناتل. دستور تاریخی زبان فارسی (به کوشش عفت مستشارنیا). چاپ اول / پرویز ناتل خانلری. – تهران: انتشارات توس، خیابان دانشگاه، 1372.
20. فرشیدورد خسرو. دستور مفصل امروز. چاپ دوم / خسرو فرشیدورد. – تهران: انتشارات سخن، 1384.

ИФОДАИ МАФҲУМИ ҶИНСИЯТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола мафҳуми ҷинсият ва чор роҳи ифодаи он бо исмҳо ва феълҳои забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо намунаҳои арабӣ, англисӣ ва русӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин, қайд карда мешавад, ки мафҳуми ҷинсият дар феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳи лугавӣ ва дар феълҳои забонҳои русӣ ва арабӣ бо усули грамматикӣ ва лугавӣ ифода карда мешавад ва шинохти ҷинсият аз рӯи урфу одат ба ҳамаи забонҳои дунё хос аст. Ин мафҳум дар исмҳо ва феълҳои форсии бостон (давраи аввали ташаккули таърихӣи забони тоҷикӣ) бо роҳи грамматикӣ ифода мешудааст, ки ҳоло аз он дар забони муосири тоҷикӣ нишонае боқӣ намондааст.

Калидвожаҳо: ҷинсият, грамматика, категория, фаъл, исм, ҷинси занона, ҷинси мардона.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ РОДА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается выражение понятия рода в таджикском языке и четыре способа его выражения при именных и глагольных основах с приведением их арабских, английских, русских эквивалентов. А также

отмечается, что категория рода отражается в глаголах таджикского и английского языков лексическим путём, а в глаголах русского и арабского языков -грамматическим и лексическим путями. Осознание рода по обрядом касается всех языков мира. Это понятие в именах существительных и древнеперсидских глаголах выражалось грамматическим путём, от чего не осталось и следа в современном таджикском языке.

Ключевые слова: род, грамматика, категория, глагол, имя существительное, женский род, мужской род.

THE CONCEPT OF GENDER IN TAJIK LANGUAGE

The concept of gender and four ways of their expression with nouns and verbs in Tajik language and their comparison in Arabic, English and Russian reviewed in the article. Also there is given information about the influences of nouns from Arabic language. As well as it is noted that the category of the sort is reflected in verbs Tajik and English languages by lexical method, but verbs Russian and Arabic languages with grammatical and lexical method. The Realization of the sort on traditions concerns for all languages of the world. This notion in name noun and old Persian verb were expressed grammatical method, from which did not remain the traces in modern Tajik-Persian language.

Keywords: gender, grammar, category, verb, noun, male gender, female gender.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахмонов Б.Н. – муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни.

Сведения об авторе: Рахмонов Б. – старший преподаватель кафедры теоретического и практического языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the author: Rahmonov B. – Senior teacher of theory and practices of linguistics Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умедҷони Лоикшо – ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ДДОТ ба номи С. Айни.

Сведения об авторе: Умедҷони Лоикшо – ассистент кафедраи таджикского языка ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Umedjoni Loiqliho – Assistant of Tajik language Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

УДК: 811.161.1

МАВҚЕИ НОМҲОИ ВАО ДАР БАӢНИ ГУРӢХҲОИ ДИГАРИ ИСМҲОИ ХОС

Амирбекзода Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Исмҳои хос аз ҷумлаи муҳимтарин воҳидҳои забон мебошанд, ки пайваста дар таҳаввулоту инкишоф мебошанд. Дар раванди тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ муассисаҳо,

иншоотҳо, созмонҳо, иттиҳодияҳо ва таъсисоти гуногун бунёд шуда, зарурат ба номгузории падидаҳои нав пайдо мешавад. Аз ин рӯ доираи корбурди исмҳои хос васеъ гардида, вазифаҳои нави ифодаро касб мекунанд. Ба таҳқику омӯзиши номҳо бахши алоҳидаи забоншиносӣ, ки дар забоншиносии умумӣ бо номи *ономастика* ёд мешавад, сару кор дорад ва муодили тоҷикии он номшиносӣ мебошад.

Номҳои хос махсули давраҳои гуногуни таърихӣ махсуб шуда, дар забон вазифаҳои номбаркунӣ, тасвирӣ, тавсифӣ ва ишоратиро ба дӯш доранд ва барои ифодаи номи доираи васеи ашёҳо, мафҳумҳо, воҳидҳои табиӣ, ҷуғрофӣ, одамон, идораю муассисаҳо ва дигар иншооти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба кор бурда мешаванд. Таҳқиқи номҳо тибқи усулу методҳои маъмул дар забоншиносӣ сурат мегирад. Аз ҷумла дар забоншиносии сохторӣ, иҷтимоӣ, минтақавӣ, муқосавию таърихӣ, типологӣ, этнолингвистика, прагматингвистика, универсализм аз маводи номшиносӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Номшиносӣ чун соҳаи забоншиносӣ моҳият, вазифаи махсус, пайдоиш, инкишоф ва равобити исмҳои хосро ба соҳаҳои дигари забоншиносӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Масъалаҳои умуминазариявии ономастикаро хусусиятҳои воҳидҳои номӣ ташкил медиҳад, ки дар забонҳои дунё дорои аломатҳои умумӣ буда, самтҳои умумии корбурд ва роҳҳои умумии инкишофи таърихӣ доранд.

Муҳимтарин вазифаҳои номшиносии умумӣ ва фаръиро дар марҳилаи имрӯза метавон аз масоили зерин иборат донист:

- тафовути сохторӣ ва маъноии исмҳои хос аз исмҳои ом;
- мавқеи лексикаи ономастикӣ дар низоми забон;
- мушкилоти ҳамгунии воҳидҳои ономастикӣ (калима ва ибора);
- умумият ва тафовути бахшҳои воҳидҳои номӣ аз рӯи омилҳои забонӣ ва ғайризабонӣ;
- ҳадди фазои ономастикӣ ва лексикаи ономастикӣ;
- қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи исмҳои хос;
- нақши омилҳои дохилӣ ва берунии инкишофи забон дар таҳаввулоти номҳои хос;
- масъалаи ташаккули низоми бахшҳои ономастика;

- хусусиятҳои номшиносии адабӣ, қорбасти лексикаи ономастикӣ дар услубҳои забони адабӣ;
- усулҳои омӯзиши лексикаи ономастикӣ (методҳои умумиилмӣ, забоншиносии ҷуғрофӣ, равшаншиносӣ, методҳо ва равишҳои ҳосилталабҳои номҳои хос;
- мавқеи номшиносӣ дар байни илмҳои инсонӣ;
- пайдоиш ва инкишофи бахшҳои номшиносӣ;
- масъалаҳои амалии ономастика (риояи меъёри забони адабӣ дар навишт ва қорбурди исмҳои хос, мушкилоти тарҷума ва барқарордони исмҳои хос, аҳамияти фарҳангӣ, эстетикӣ, кишваршиносӣ, забоншиносӣ ва методии номшиносӣ) [1, с.6-7; 7, с.3-4]

Имрӯз номшиносӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои забоншиносӣ буда, бо дарназардошти қорбурди васеъ пайдо намудани исмҳои хос дар забон таваҷҷуҳи муҳаққиқонро бештар ҷалб карда истодааст. Оид ба паҳлуҳои гуногуни номшиносӣ дар асоси маводи забонҳои гуногун тадқиқотҳои муҳим анҷом дода шудаанд. Номҳои хос аз назари таърихӣ, этимологӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии равшанӣ ва этнозабоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Афзудани мавзӯҳои бахши номшиносӣ ривчи истилоҳот ва густариши қорбурди онҳо мегардад.

Ёдоварӣ намудан ба маврид аст, ки дар бораи масоили назариявии исмҳои хос дар забоншиносии рус пажӯҳишҳои арзишманд анҷом дода шудаанд [10, с.46-47]. Зимни омӯзиши мавзӯҳои назариявӣ ҷанбаҳои семантика, қолабҳои маъноӣ ва дастурӣ, сохту таркиб ва доираи қорбурди исмҳои хос муайян ва табиат, вижагӣ ва мақоми онҳо дар забон ошкор мегардад. Илова бар ин, ба мақсади ҳамгунсозӣ ва танзими истилоҳоти номшиносӣ фарҳангҳои истилоҳот ба таърифи расидаанд [8].

Истилоҳоти номшиносӣ моҳияти байналхалқӣ пайдо намуда, дар бисёре аз забонҳои дунё мавқеи қорбурди ҳудуди пайдо кардаанд.

Маъмулан исмҳои хосро ба фозии марказӣ ва қанорӣ ҷудо мекунанд. Воҳидҳои қанорӣ қабати дуюми номҳои хос мебошанд. Ин гуна номҳо дар натиҷаи номгузории маснӯӣ пайдо мешаванд. Номгузорӣ аз ду ҷиҳат баррасӣ мешавад: номгузории

табӣӣ ва номгузории маснӯӣ. Дар номгузории табӣӣ мазмун ва мундариҷаи воҳидҳои забон ба ҳамдигар алоқаманданд буда, номгузории маснӯӣ бо мазмуни ифодашуда ва воҳиди забонӣ аз номгузории табӣӣ тафовут дорад.

Омӯзишу номҳои хоси расонаҳои хабарӣ аҳамияти калони назариявӣ амалӣ дорад, зеро ин гурӯҳи номҳо вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ пайваста тағйир меёбанд. Аз тарафи дигар, номи расонаҳои хабарӣ қисми камомӯхташудаи номшиносӣ мебошанд.

Таҳқику баррасии номҳои хос масъалаҳои гуногуни назариявиро ба майдон овард, аз он ҷумла ба хосияти забоншиносии номҳо, мавқеи номҳо дар байни категорияҳои луғавӣ камтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Аз солҳои 50-60-уми асри XX сар карда воҳидҳои номӣ ба сифати низоми мураккаби номшиносӣ мавриди баррасии илмӣ қарор мегиранд. Дар забоншиносӣ истилоҳи *луғати номшиносӣ (ономастическая лексика)* мавриди корбурд қарор гирифт, ки доираи васеи типҳо ва ғуруҳҳои исмҳои хосро дар бар мегирад.

Дар байни исмҳои хос гурӯҳи муайяни номҳоро *идеоним* меноманд, ки дар соҳаи фаъолияти идеологӣ ва мафкуравии инсон ба кор бурда мешаванд [9, с.61]. Дар ин ҳолат номҳои ВАО яке аз бахшҳои идеонимҳо мебошанд.

Дар «Луғати истилоҳоти номшиносии русӣ» номҳои мақомоти нашрияҳои даврӣ бо номи гемеронимҳо (*юн. **gēmer** «рӯз», «шабонарӯз», **onim** «ном»*) ёд мешаванд. Муаллифи луғат таъкид мекунад, ки гемеронимҳо на танҳо номи мақоми нашрияҳои даврӣро ифода мекунанд, балки ба номҳои дигар васоити иттилоотӣ (радио, телевизион) низ дахл доранд [8, с. 46-51].

Номшиносии рус И.В. Крюкова истилоҳи гемеронимро васеътар шарҳ дода, ба ғайр аз расонаҳои ҷопӣ барномаҳои теле-радиой, филмҳои мустанад, оҷонсиҳо ва дигар сарчашмаҳои иттилоотиро низ ба гемеронимия дохил мекунад [6, 18]. Чунин номҳои хос дорои мавзӯи ягона, муҳтавои умумӣ ва замони умумӣ буда, корбурди умумӣ доранд.

Ҳамин тариқ, номҳои ВАО як бахши идеонимҳо буда, дар набати худ бахши лексикаи ономастикӣ мебошанд ва бо вижагиҳои худ аз дигар бахшҳои ин қабати луғавӣ тафовут доранд. Гемеронимия дар фазои ономастикӣ мавқеи хос дорад.

Номҳои хоси расонаҳои иттилоотӣ маъмулан аз назари ҳукуқӣ сабти ном ва тибқи муқаррароти қонун ҳифз мегарданд.

Тавре ки номшиноси рус А.В. Суперанская қайд мекунад, номҳои расонаҳои даврии чопӣ ба номи идораҳо ва муассисаҳо наздиканд, зеро ин номҳо низ гурӯҳи одамонро аз назари манфиатҳои иҷтимоӣ, ғоявӣ, ҷаҳонбинӣ муттаҳид менамоянд, ки дар нашру пахши матолиби иттилоотӣ ширкат меварзанд [9, 246-247].

Гемеронимия мисли дигар воҳидҳои ономастикӣ (топонимия – маҷмуи номҳои ҷуғрофӣ, антропонимия – маҷмӯи номҳои одамон) маҷмӯи номҳои сарчашмаҳои иттилоотии ин ё он забонро ифода мекунад. Вале гемероним бо фарқ аз топониму антропоним номи умумии воситаи иттилоотиро, ки дорои чандин ҳазор нусха мебошанд ва силсилаи барномаҳоеро, ки такроран намоиш дода мешаванд, ифода мекунад. Гемеронимҳо нишонаи номгирифтаро мушахас месозанд, вале ин мушахассозӣ фардӣ набуда гурӯҳист, он ба фард ё ашёи мушахас далолат нанамуда, мушахассоти умумиро ифода мекунад. Гемеронимия ба идеология ва сиёсат алоқаманд буда, самти мушахассозӣ дар заминаҳои сиёсӣ ва идеологӣ сурат мегирад.

И.В.Крюкова гемеронимияро дар баробари номи муассисаҳо, марказҳо, васоити нақлиёт, номи маҳсули молу маҳсулот, ҷорабиниҳо, санадҳои мансуб ба номҳои рекламавӣ медонад. Вале дар баробари ин номҳои хоси ВАО аз номҳои рекламавӣ тафовути муайяне низ доранд [6, 18-19].

1. Гемеронимия дар муқоиса бо дигар қабатҳои лексикаи ономастикӣ монанди гидронимия, космонимия, зоонимия ва ғ.тағйирнаёбандабуда, доимӣ нестанд. Гемеронимия вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ метавонад тағйир ёбад. Ин гурӯҳи номҳо дар шароити имрӯза ба ғайр аз вазифаи иттилоотӣ инчунин вазифаи рекламавиرو иҷро мекунанд. Бо дарназардошти дигаргуниҳои иҷтимоӣ табилии номҳо сурат мегирад: *Тоҷикистони сурх- Тоҷикистони Советӣ – Тоҷикистони Шӯравӣ - Ҷумҳурият; Бадахшони сурх – Бадахшони Советӣ – Бадахшон; Шарқи сурх – Садои Шарқ ва монанди инҳо.*

2. Ҳар як қатори ономастикӣ аз гурӯҳҳои луғавии муқаррарӣ фарқ дорад. Тафовути асосӣ аз он иборат аст, ки ин қабил номҳо марҳалаи дуҷуми таҳаввули маъноӣ ва вазифаи

ифодакуниро аз сар мегузaronанд ва соҳиби вазифаи дуҷуми номбарнамой мегарданд, ки он натиҷаи «номгузории маснӯӣ» мебошад. *Наврӯзи Ватан, Навиди Ваҳш, Тахти Қубод, Навиди Балх ва ғайра.*

Лозим ба ёдоварист, ки мафҳуми «номгузории маснӯӣ» дар забоншиносӣ пурра омӯхта нашудааст. Дар пажӯҳишҳои марбути ин масъала тафовути номгузории маснӯӣ аз номгузории табиӣ нишон дода шудааст, вале масъала дар заминаи доираи маҳдуди номҳо баррасӣ шуда, гемеронимия аз рӯи ин самти хусусиёт омӯхта нашудааст [8, 126-129].

Гемеронимҳо махсули рушди ҷомеа мебошанд, ҳадафмандона арзи вучуд менамоянд, сабт мешаванд, дар реклама тарғиб мешаванд ва чун воҳидҳои нави забонӣ ба корбурди ҷорӣ дохил мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ тавзеҳи мухталифи «номгузории маснӯӣ» ва «номгузории табиӣ» ба назар расида, аксари муҳаққиқон пайвастагӣ ва алоқамандии ин ду гунаи номгузорию таъкид кардаанд. Ин ду падидаи номгузорӣ ба амалҳои **номуташаккилона** ва **муташаккилона** дар забон вобастаанд.

В.А.Гак ҳарду падидаи номбарнамоиро алоқамандона шарҳ дода, тахти мафҳуми зикршуда унсурҷоеро дар назар дорад, ки дар шуури гӯянда вучуд дошта, барои шаклгирии гуфтор интиҳоб шудаанд [2, с.358].

М.В. Голомидов тафовути байни номгузории табиӣ ва маснӯиро аз назари мундариҷа, шакл, вазифа ва фитрат баррасӣ карда, ба хулосае меояд, ки номгузории табиӣ раванди интиҳоби стихиявии мазмун ва шакли воҳиди забонӣ аз тарафи ҷомеаи забонӣ буда, дар рафти истифодаи он дар мубодилаи нутқ сурат мегирад [3, с.4].

Номгузории маснӯӣ «амали ҳадафмандона бо мақсади муайян мебошад, ки ба муаррифӣ намудани воҳиди номии эҷодшуда нигаронида шудааст» [3, с.4].

Гемеронимия дар баробари дигар номҳои реклама ва эълонҳои тижоратӣ натиҷаи рушди афкори инсонӣ, пешрафти илму техника буда, тибқи номгузории маснӯӣ пайдо мешаванд. Барои номгузории ВАО коршиносон машварат мекунанд ва дар заминаи қоидаҳо ва қолабҳои табиӣ забони муайян барои расонаҳои иттилоотӣ ҳадафмандона ном эҷод менамоянд.

Номгузории маснӯӣ дар гемеронимияи тоҷикӣ дорои вижагиҳои муайяне мебошад.

1. Ҳар як гемероним номи хосест, ки ҳамзамон аз тарафи муаллифони мушахас ҳадафмандона гузошта шуда, дорои вижагиҳои мушахас мебошад. Дар номгузории ВАО омили шахс – субъект таъсиргузор аст. Дар мавридҳои алоҳида номҳои шахс ба сифати гемероним истифода мешаванд. Бояд ёдовар шуд, ки ба гемеронимияи тоҷикӣ истифодаи номҳои таърихӣ ва номҳои ҷуғрофӣ ба сифати номи ВАО хос мебошад: *Тоҷикистон, Ваҳш, Бадахшон, Варорӯд, Чайхун, Хатлон, Сугд ва ғайра*.

2. Ҳангоми номгузорӣ кӯшиш мешавад, то ном ба муштарӣ таъсири муайян расонад ва онро дарк намояд. Ин нақшро метавонанд номҳои сунӣ, ки вазифаи рекламавӣ, иттилоотӣ ва эстетикӣ доранд, амалӣ намоянд: *СССР, Пажвок, Гол ва ғайра*.

3. Вижагии дигари номгузории маснӯӣ аз он иборат аст, ки ба омилҳои муайян вобастагӣ дорад. Таъсир ва натиҷаи кӯшиши мутақобили мафъул дар раванди номгузории маснӯӣ ба хусусияти амали номэҷодкунӣ вобаста аст: *Ганҷ, Вичдон, Анис, Гулистон ва ғайра*.

С.И. Горяев ду намуди амали номгузорию номэҷодкуниро қайд кардааст:

- амали айнӣ (обективӣ), ки ба кӯшиши муаллифони ба мақсади инъикоси хусусияти мафъули номдодашуда бо дарназардошти интиҳоби қолаби маъмули номҳои хос иртибот дошта, метавонанд солҳои дароз хизмат кунад: *Тоҷикистон, Адабиёт ва санъат, Садои мардум, Қавонони Тоҷикистон, Миллат*.

- вобаста ба талабот, эҳсосот ва манфиати муштарӣ бо мақсади муайян номҳо эҷод мешаванд ва муштариро бояд ба андеша водор намоянд. Барои чунин номҳои хос интиҳоби номҳои ғайриодӣ, номҳои дорои тобишҳои муайяни экспрессивӣ, бозиҳои забонӣ хос мебошад: *Фараж, Чархи гардун, Нигоҳ, Анис*.

4. Номҳои ВАО чун воҳидҳои номгузории маснӯӣ дар китоби номгӯи рузномаю маҷаллаҳо, лавҳаҳои рекламавӣ эълон гардида, барои корбурди ҷомеаи забонӣ пешниҳод мешаванд. Дар баробари ин дар лавҳаҳои реклама бо роҳи воситаҳои гуногун гемеронимҳо ба корбурди ҷорӣ ворид мегарданд.

Ҳамин тариқ, номҳои ВАО чун гурӯҳи махсуси лексикаи ономастикӣ исмҳои мустақили хос буда, тамоми аломатҳои онҳоро дороянд. Аз тарафи дигар гемеронимҳо бо доштани нишонаҳои тағйирпазирӣ, мушаххасозӣ, номгузории маснӯӣ, реклама дар канори фазои ономастикӣ қарор мегиранд.

Баррасӣ ва омӯзиши илмии гемеронимҳо дар асоси маводи забонҳои гуногун аз он шаҳодат медиҳад, ки ин гурӯҳи исмҳои хос дар забонҳои гуногун дорои вижагиҳои умумӣ мебошад. Бинобар ин, таҳқиқи васеътари он яке аз мавзӯҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад.

КИТОБНОМА:

1. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 186 с.
2. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Яз. русс. и культуры, 1998. – 256 с.
3. Голомидов М.В. Искусственная номинация в русской ономастике / М.В. Голомидов. – Екатеринбург, 1998. – 203 с.
4. Горяев С.О. Номинативные интенции ономастической номинации (на материале русских парагномимов). Дисс. канд. филол. наук / С.О. Горяев. – Екатеринбург, 1999. – 183 с.
5. Кравец Т.И. Названия газеты: ономастиологический и стилистический аспекты. Автореф. канд. филол. наук / Т.И. Кравец. – Екатеринбург, 2002. – 25 с.
6. Крюкова И.В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности / И.В. Крюкова. – Волгоград: Перемена, 2004. – 256 с.
7. Офаридаев Н.Н. Ойконимияи Виложии мухтори Кӯҳистони Бадахшон / Н.Офаридаев. – Душанбе, 2001. – 176 с.
8. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 168 с.
9. Сулейман М.М., Суперанская А.В. Место названий телепередач в системе имен собственных / М.М. Сулейман, А.В. Суперанская // Вестник ВГПУ, 2016, № 3. – С. 125-129.
10. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 368 с.
11. Федосова О.И. Лингвистический статус гемеронима (на материале русских и британских названий СМИ) / О.И. Федосова // Вестник ВГПУ, 2010, № 5. – С. 76-80.

**МЕСТО НАЗВАНИЙ СМИ СРЕДИ ДРУГИХ РАЗРЯДОВ
СОБСТВЕННЫХ ИМЁН**

В статье рассматриваются вопросы места гемеронимов и способы номинации ядерных и периферийных единиц ономастического пространства в системе собственных имён. Анализируются особенности номинации гемеронимов среди других ономастических категорий, выявляются основные свойства природных и искусственных номинаций рекламных названий. Кроме того, рассматриваются названия СМИ в ряде других рекламных названий и их функционирование в языке, определены отличительные свойства номинации гемеронимов от других названий социальных объектов.

Ключевые слова: ономастическая лексика, СМИ, природная номинация, искусственная ономастика, рекламное название, ономастические единицы.

**МАВӢЕИ НОМӢОИ ВАО ДАР БАӢНИ ГУРӢӢӢОИ
ДИГАРИ ИСМӢОИ ХОС**

Дар мақола мавзӯи ҷойгоҳи номҳои ВАО ва тарзҳои номгузориҳои воҳидҳои марказӣ ва канориҳои ономастикӣ дар низоми исмҳои хос баррасӣ гардидаанд. Тарзҳои номгузориҳои гемеронимҳо дар байни соири намудҳои воҳидҳои номӣ баррасӣ шуда, вижагиҳои номгузориҳои табиӣ ва маснӯии номҳои рекламавӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Тафовути номҳои хоси ВАО аз дигар номҳои лавҳай - рекламавӣ ва фарқияти номгузориҳои гемеронимҳо аз дигар номҳои таъсисоти иҷтимоӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: лексикаи ономастикӣ, ВАО, номгузориҳои табиӣ, номгузориҳои маснӯӣ, номҳои рекламавӣ, синтаксема, воҳидҳои номӣ.

**PLACE OF MEDIA NAMES AMONG OTHER CATEGORIES
OF PROPER NAMES**

In the article the author discussed the questions of the place of mass-media's words and their methods of nomination of nuclear and peripheral units of the onomastic space in the system of proper names. Analyzing the characteristics of the category gemeronims among other onomastic categories, basic properties of natural category of advertising names. In addition, the names of the media in a number of other advertising names and their functioning in the language are considered, the distinctive properties of the nomination of hemeronyms from other names of social objects are determined.

Keywords: onomastic vocabulary, media, natural nomination, artificial onomastics, advertising name, onomastic units. terms of names.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирбекзода Н. – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, тел.: (+992) 934100044, е - mail: nazira.amirbek73@mail.ru

Сведения об авторе: Амирбекзода Н. - соискатель Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева, тел.: (+992) 934100044, е - mail: nazira.amirbek73@mail.ru.

Information about the author: Amirbekzoda N. – Khorog state Universitet named after M. Nazarshoev, the degree aplikant, Tel: (+992) 934100044, e - mail: nazira.amirbek73@mail.ru.

УДК: 801.52/56

НАҚШИ ПАСВАНДИ «-АНДА» ДАР КАЛИМАСОЗӢ

(дар мисоли «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»)

Муминов Ф.Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Калимасозӣ воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон мебошад. Сохибони забон барои пурра ифода намудани фикр аз ҳама воситаҳо, хусусан аз калимасозӣ, ба таври густарда истифода менамоянд [8, 102]. Дар забони тоҷикӣ калимасозӣ тавассути пасвандҳо бисёр роиҷ мебошад ва ҳар пасванд вобаста ба каммаҳсуливу сермаҳсулии худ дар бойшавии таркиби луғавии забон саҳм мегузорад.

Пасванди «-анда» аз ҷумлаи пасвандҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ ба шумор меравад [5, 75], ки тарзи ғобили сифати феълӣ месозад [1, 97]. Пасванди «-анда» пасванди қадимаи забони тоҷикӣ буда, дар забони қадимаи форсӣ ба таври «ant+aka» [4, 206] ва дар форсии миёна дар шакли «-andar (-anda) “rawandar” [6, 204] истифода мешудааст. Пасванди «-анда»=анд, ки барои сохтани анбози вижа (Participle propre) ба кор меравад, аз ниҳиштаи «-ant» пайдо шудааст [3, 135]. Пасванди «-анда» аз пасвандҳои муштараки забонҳои форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ буда, сифатҳои бо ин пасванд сохташуда аз сифати феълӣ ба исм гузаштаанд [6, 206]. Ба таъкиди забоншинос Ш. Рустамов, «маҳз хусусияти сифатиаш сифати феълиро ба исм наздик намудааст ва боиси зиёдтар ба исм гузаштани ин категорияи грамматикӣ шудааст» [7, 50].

Ҳарчанд ки дар сарчашмаҳои илмӣ калимасозии пасванди «-анда» бо асоси феълӣ замони ҳозира таъкид шудааст, вале ба ақидаи Алиакбар Деххудо, ин пасванд на фақат аз асоси замони ҳозира, балки гоҳе аз исмҳо низ сифати феълӣ месозад, чунончи дар робита ба ин мегӯяд: «-анда» (пасованд) мазиди муааххар, ки чун дар охири феъли амр (дувуми шахси муфрад бидуни «бо»-и таъкид) [=решаи музореи феъл] дарояд, наъти ғобили дуруст кунад, ҳамчун *оянда, раванда..*, гоҳ дар охири асомӣ низ ояд ва наъти ғобили созад: *гаманда* [=гамгин], *шарманда, разманда*.

Таҳлилу баррасии калимасозӣ бо пасванди «-анда» нишон медиҳад, ки тавассути ин пасванд, чи дар забони классикии форсии тоҷикӣ, чи дар забони тоҷикии муосир, калимаҳои зиёде сохта шудаанд, ки аз як тараф, ба ғанигардонии захираи луғавии забон мусоидат карда, дар муодилсозӣ ба истилоҳоти гуногун саҳм гузорад, аз тарафи дигар, «афзоиши фаъолиятмандии он дар баъзе мавридҳо ба маданияти суҳан зиён меорад» [12, 223]. Ба ақидаи М.Шукуров, «фаъл шудани суффикси «-анда» аз солҳои сӣ оғоз ёфта буд. То он вақт дар забони тоҷикӣ бо «-анда» бештар аз асоси феълҳои сода калимаҳои кӯтоҳи мучаз, аз қабилӣ *гӯянда*, *шӯнавада*, *ҷӯянда*, *ёбада*, *оянда* ва ғ. сохта мешуданд. Аммо аз солҳои сӣ ин навъи сифати феълӣ ба шакли ибораи серҷузъу серкалима низ инкишоф ёфта гирифт» [12, 223-224].

Нуктаи ҷолиб ин аст, ки пасванди «-анда» ба монанди имрӯз дар гузашта низ сермаҳсул буда, қаламкашон ҳангоми тарҷумаи асарҳои арабӣ ба форсии тоҷикӣ аз хусусиятҳои калимасозии он ба таври густарда истифода менамуданд. Чунончи, таҳлили қолаби калимасозии сифати феълӣ бо пасванди «-анда» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» нишон медиҳад, ки дар қиёс ба дигар калимаҳои бо пасвандҳои дигари форсии тоҷикӣ сохтаи ин асар қорбурди пасванди мазкур бештар аст.

Ҳангоми таҳлили хусусиятҳои калимасозии пасванди «-анда» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» маълум гардид, ки мусаннифони ин асар дар баробари аз асоси замони ҳозираи феъл сохтани сифати феълӣ замони ҳозира боз тавассути илова намудани он ба исму сифатҳои гуногун ба калимаҳои сохтаву мураккаб сифатҳои нави феълӣ сохтаанд. Аз ин рӯ, қорбурди пасванди «-анда»-ро дар калимасозии «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» метавон дар 12 бахш тасниф намуд:

1) Асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда»: *тарсанда* [9, 828], *бахшанда* [10, 94], *бахшоянда* [9, 726], *бинанда* [9, 474], *боранда* [10, 453], *водоранда* [9, 771], *гудозанда* [10, 652], *гузаранда* [10, 71], *гузоранда* [9, 583], *гушоянда* [9, 433], *гӯянда* [10, 332], *даванда* [10, 700], *диҳанда* [9, 176], *доранда* [10, 516], *донанда* [9, 607], *дурахшанда* [10, 32], *кашанда* [10, 716], *қунанда* [10, 679], *қӯшанда* [9, 368], *қушанда* [10, 582], *набисанда* [10, 674], *нигаранда* [10, 658], *омурзанда* [10, 473], *ошоманда* [9, 705], *оянда* [9, 505],

парастанда [10, 713], паранда [9, 14], пурсанда [10, 635], поянда [9, 510; 10, 698], раванда [9, 700], расонанда [9, 653], резанда [10, 666], ситоянда [9, 583], созанда [10, 440], баранда [10, 521], чуманда [10, 168], чумбанда [9, 56], чумманда [10, 424], чунбанда [9, 849], шаванда [10, 310], офаринанда [10, 543], ниюшанда [10, 517], тобанда [10, 52], фармоянда [9, 524], фиребанда [9, 316], фиристанда [10, 443], хонанда [9, 105], хоҳанда [10, 406], хӯранда [10, 542], чаранда [10, 446], чаҳанда [10, 682], чаишанда [10, 167], гараванда [9, 123], гардонанда [9, 828], гуворанда [10, 633-664], шунавонанда [10, 311], шикананда [9, 607], шитобанда [10, 637], шитованда [9, 673], шунаванда [10, 66], авканда [9, 435].

Бахши умдаи сифати феълии бо пасванди «-анда» омадаи «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»-ро калимаҳои бо асоси замони ҳозираи феълӣ ва пасванди «-анда» сохташуда ташкил медиҳад. Ҳарчанд ағлаби калимоти ин бахш ҳамчун сифат истифода шавад ҳам, вале вожаҳои аз қабili паранда, омурзанда, хонанда ва ғ. ҳамчун исм истифода мешаванд. «Исмшавии сифати феълӣ ба исмшавии сифат хеле монанд аст. Бисёр сифатҳои феълӣ дар давраҳои дурударози инкишофи таърихӣ забон ба категорияи исм гузаштаанд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз асоси замони ҳозираи феъл бо суффикси «-анда» сифати феълӣ сохта шавад ҳам, калимаҳои мазкур, ки дар асоси ҳамин қолиб сохта шудаанд, ҳамчун сифати феълӣ тасаввур карда намешаванд ва аз ин категорияи грамматикӣ берун баромадаанд» [2, 180].

Дар ин бахш сифатҳои феълии чуманда [10, 168], чумбанда [9, 56], чумманда [10, 424], чунбанда [9, 849] вариантҳои як сифати феълӣ буда, бинобар иловаву коҳиш ва тағйир ёфтани харфи дувуми решагӣ ба чанд сурат зухур кардаанд.

2) ҳиссаҳои номии нутқ+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди “-анда”: берункашанда [10, 668], беруноянда [9, 507], яктоқунанда [10, 240], бимқунанда [9, 583], гулӯғиранда [10, 649], гумонқунанда [9, 590], гумоноранда [10, 288], додқунанда [10, 495], додхоҳанда [10, 530], душвордоранда [9, 489], душ(в)хордоранда [9, 585], дӯстдоранда [10, 542], ёридиҳанда [9, 177], кашишқунанда [10, 239], зориқунанда [9, 590], корқунанда [10, 685], мастқунанда [10, 303], муҳлатдоданда [10, 364], намозқунанда [10, 636], насиҳатқунанда [9, 431], неқудоранда [10, 138], ниғаҳдоранда [9, 727],

нигоҳдоранда [9, 859], овоздиҳанда [9, 428], оҷизёванда [9, 505], пандгиранда [10, 529], панддиҳанда [10, 685], пешигиранда [10, 316], пуркунанда [10, 542], ростдоранда [10, 636], роҳнамоянда [9, 853], роҳраванда [9, 518], руқъкунанда [10, 475], рӯйгардонанда [9, 520], сапедтобанда [10, 64], сарафрозанда [10, 664], сахтҷаҳанда [10, 663], сипосдоранда [10, 605], сустёванда [9, 505], суҷудкунанда [10, 475], табоҳкунанда [9, 750], тавофкунанда [9, 850], тангкунанда [9, 583], унсгиранда [10, 252], фарохофаринанда [10, 513], фаҳркунанда [10, 239], хираддоранда [10, 64], ҳашмгиранда [9, 767], ҳалоккунанда [9, 594], ҷазагкунанда [10, 636], ҳашмдоранда [9, 796], ширдиҳанда [9, 847], шукрдиҳанда [10, 122], шукркунанда [10, 240], шукрпазиранда [10, 424], афсӯскунанда [9, 683], анбозгиранда [10, 473], руқякунанда [10, 693].

Корбурди пасванди «-анда» бо ҳиссаҳои номии нутқ ва асоси замони ҳозираи феъл дар калимасозии асари мавриди таҳқиқ назаррас мебошад. Таснифи мазкури калимасозии «-анда» ба мо имконият медиҳад, то онро калимасозии пасванди «-анда» бо калимаҳои мураккаб унвон кунем, ба монанди *панд+гир+анда*, *сар+афроз+анда* ва ғ. Вале ба назари мо, гурӯҳи калимаҳои мазкурро ба гурӯҳи ҳиссаҳои номии нутқ+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда» овардан созгортар аст, зеро аз мутолиа ва таҳлили «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бармеояд, ки дар он калимаҳои мураккабе, ки заминагузори чунин калимасозӣ бо пасванди – **анда** бошанд, вуҷуд надоранд. Яъне, ҳама калимаҳои сохташудаи ин бахш на аз калимаҳои мураккаб, балки аз феълҳои таркибии номӣ гирифта шудаанд. Бад-ин тартиб, калимаи ҳашмгиранда аз феъли таркибии ҳашм гирифтани пасванди «-анда» сохта шудааст, на аз калимаи мураккаби *ҳашмгир+анда*. Ва чи тавре таъкид шуд, ба чунин ҳулоса омадани мо дар ин росто ба ин хотир аст, ки корбурди феъли таркибии номии ҳашм гирифтани [10, 82] дар асар ба назар мерасад, вале калимаи мураккаби *ҳашмгир* дар ҳеҷ кучое аз асар истифода нашудааст.

3) пешванд+асоси замони ҳозираи феъл+ пасванди «анда»: *андаргузаранда* [9, 430], *андаргузоранда* [9, 278], *андаррасанда* [10, 597], *андароянда* [10, 362], *баргарданда* [10, 317], *баргиранда* [9, 398], *бардоранда* [10, 541], *бароранда* [10, 543], *бозгарданда* [10, 317], *боздоранда* [9, 381], *боззананда* [10, 636], *бозшаванда* [9, 371],

боргиранда [10, 520], *водиҳанда* [9, 706], *вошаванда* [9, 829], *даргузаранда* [9, 505], *даргузоранда* [9, 854], *дарнигаранда* [9, 556], *дароваранда* [10, 534], *фаросозанда* [9, 710], *фурудоранда* [10, 543], *барвижанда* [9, 505].

4) исм+пешванд+асоси замони ҳозираи феъл+ пасванди «-анда»: *дастбоздоранда* [10, 332], *пуштбаргарданда* [10, 334];

5) пешванд+исм+асоси замони ҳозираи феъл+ пасванди «-анда»: *бироҳкунанда* [9, 746], *вопасшикананда* [9, 496];

6) исм+пасванди «-анда»: *басанда* [9, 249], *дирафшанда* [10, 658-666]. Ҳарчанд мисолҳои ин бахш аз ду зиёд набошад ҳам, вале чунин корбурди пасванди «-анда» бори дигар таъкиди ин сухани соҳиби “Луғатномаи Деҳхудо”-ро ба ёд меорад, ки доираи истифодаи ин пасванд танҳо бо калимасозӣ аз асоси замони ҳозираи феъл маҳдуд нагашта, балки тавассути ҳамроҳшавӣ бо исмҳо калимаи нав месозад;

7) ҳиссаҷаи инкорӣ+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда»: *нагиранда* [9, 252], *ноғӯянда* [9, 851], *ношиносанда* [9, 700]. Чунин калимасозии пасванди “-анда”-ро метавон вижаи “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” унвон кард, зеро чунин калимаҳо, чи дар осори гузаштагон ва чи дар осори муосирон, корбурди густарда надоранд ва ҳатто иддао метавон кард, ки истифода намешаванд ва иллати камистеъмоли ва ё тамоман корбурд нашудани онҳо, пеш аз ҳама, ба қолиби гӯшхарош ва ноҷури онҳо бармегардад;

8) исм+пешванд+асоси замони ҳозираи феъл+ пасванди «-анда»: *рӯйбаргардонанда* [9, 826].

9) асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда»+исм: *бурандакор* [10, 94].

10) асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда»+пасванди -ӣ: *борандагӣ* [10, 153].

11) сифати феъли замони гузашта+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда»: *ташвиризадакунанда* [9, 488].

12) нест + асоси замони ҳозираи феъл + пасванди «-анда»: *нестгардонанда* [9, 657].

Аз таҳлилу баррасии корбурди пасванди «-анда» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» метавон чунин хулоса намуд, ки дар муқоиса ба дигар пасвандҳои калимасоз пасванди мазкур

дар сохтмони калимаҳои сохтаи асар иштироки ғаъолтар дорад. Тавассути ин пасванд дар тафсир калимаҳои, аз қабилӣ *ташвиризадақунанда* [9, 488], *вопасишикананда* [9, 496], *дирафшанда* [10, 658-666] ва ғ. сохта шудаанд, ки ба гумони ғолиб вижаи ҳуди ин асар аст. Мусаннифони асар ба чунин калимасозӣ маҳз ба хоҳири ёфтани муодили созгор барои вожаҳои қуръонӣ рӯ овардаанд. Чунончи калимаи *ташвиризадақунанда* [9, 488] (ба маънои шармандақунанда, чун *ташвир* дар луғат ба маънои 1) шармсӯӣ, шармгинӣ, 2) шӯриш, талотум, изтироб, ба ҳаяҷон омадан [11, 303] буда, дар матни асар ба маънои аввал аст), ки бе тардид вижаи «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» мебошад, дар тарҷумаи ояти дувуми сураи Таваба: «...ва бидонед, ки Худой аст расову ҳалок ва қуштаву *ташвиризадақунандаи* ҳама ногаравидагон аз паси ҷаҳор моҳ» [9, 488] ва дар баробари калимаҳои расову ҳалок ва қушта+қунанда ифодагари маънои муҳзӣ-и арабӣ мебошад. Нуктаи ҷолиб ин ҷо он аст, ки мусаннифони асар вожаҳои *расову ҳалок ва қуштаву ташвиризадақунандаро* ҳамчун муродифҳои тафсири оварда, асоси замони ҳозираи феъли кардан – «қун» ва пасванди «-анда»-ро дар охири калимаи ин силсилаи муродифӣ – *ташвиризада* қарор додаанд, дар ҳоле ки аз рӯи маъно асоси замони ҳозираи феъли кардан (**қун**) ва пасванди «-анда» ба ҳама калимаҳои ин силсила тааллуқ дорад. Ба ин маъно, ки муодили калимаи муҳзӣи арабӣ, ки сифати феълии тарзи фоилии навъи чоруми феъл: аҳзо мебошад, на расову ҳалок ва қушта, балки расвоқунандаву ҳалокқунанда ва қатлқунанда мебошад.

Чӣ тавре аз таҳлили калимасозӣ тавассути пасванди «-анда» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бармеояд, бо пасванди мазкур дар ин асар на фақат аз калимаҳои ҳолиси тоҷикӣ, балки аз калимаҳои иқтибосии арабӣ низ вожа сохта шудааст. Чунончи бахши аввали калимаҳои *руқяқунанда* [10, 693], *насиҳатқунанда* [9, 431], *оқизёванда* [9, 505], *руқъқунанда* [10, 475], *унсгиранда* [10, 252], *сӯҷудқунанда* [10, 475], *табоҳиқунанда* [9, 750], *тавофқунанда* [9, 850], *фаҳрқунанда* [10, 239], *ҳалокқунанда* [9, 594], *ҷазақунанда* [10, 636], *шукрдиханда* [10, 122], *шукрқунанда* [10, 240], *шукрпазиранда* [10, 424], *муҳлатдоданда* [10, 364] ҳамагӣ арабӣ буда, бори дигар ин нуктаро, ки ин калимаҳои мураккаб

тавассути ҳиссаҳои номии нутқ+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди «-анда» сохта шудаанд, таъйид менамояд.

КИТОБНОМА:

1. Бобомуродов Ш., Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони тоҷикӣ/ Ш.Бобомуродов, А.Муминов. – Душанбе, 1983. – 120 сах.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451сах.
3. Муҳаммадалӣ Ливой. Вандҳои порсӣ / М.Ливой. – Техрон: Чопхонаи Маҷлис, 1316. – 252 сах. [бо забони форсӣ].
4. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки Персидский, таджикский, дари. Ефимов В. А., Расторгуева В. С., Шарова Е. Н. – М.: Наука, 1982. – С. 5-230.
5. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка/ Л.С. Пейсиков. – М.: МГУ, 1975. – 199 с.
6. Расторгуева В.С., Керимов А. Система таджикского глагола/ В.С. Расторгуева, А.Керимов. – М.: Наука, 1964. – 291 с.
7. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм/ Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 88 сах.
8. Рустамов Ш. Забон ва замон / Ш.Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 сах.
9. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. К.1. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 884 сах.
10. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. К.2. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 744 сах.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 сах.
12. Шукуров М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад/М.Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 368 сах.

НАҚШИ ПАСВАНДИ «-АНДА» ДАР КАЛИМАСОЗӢ

(дар мисоли «Тарҷумаи «Тафсири табарӣ»)

Дар мақола калимасозӣ бо пасванд, ки аз роҷтарин роҳҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ мебошад дар намунаи корбурди пасванди «-анда» дар китоби «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Ҳамчунин, ишора мешавад, ки пасванди «-анда» ба монанди имрӯз дар гузашта низ сермаҳсул буда, қаламкашон ҳангоми тарҷумаи асарҳои арабӣ ба форсии тоҷикӣ аз хусусиятҳои калимасозии он ба таври густарда истифода менамудаанд. Таҳлили қолаби калимасозии сифати феълӣ бо пасванди «-анда» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» нишон медиҳад, ки он дар қиёс бо пасвандҳои дар ин асар истифодашуда корбурди беиштар дорад.

Вожаҳои калидӣ: «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», калимасозӣ, пасванди «-анда», асоси замони ҳозираи феъл, исм, сифат.

РОЛЬ СУФФИКСА «-АНДА» В СЛОВООБРАЗОВАНИИ

(на примере «Перевода Комментарий Табари»)

В статье рассматривается словообразование со суффиксом на примере суффикса «-анда», являющегося самым распространённым путём словообразования в таджикском языке в книге «Перевод «Комментарий Табари». Автор показывает, что суффикс «-анда», как и сегодня, в прошлом также был продуктивным, летописцы при переводе арабских произведений на персидско-таджикский язык широко пользовались возможностями словообразования. Например, анализ формы словообразования деепричастия с суффиксом «-анда» в «Перевод «Комментарий Табари» показал, что переводчики этой книги одновременно при строении глагола настоящего времени образовывали деепричастие настоящего времени при помощи добавления разных существительных и прилагательных, образовывали и сложные предложения с новым деепричастным оборотом.

Ключевые слова: «Перевод «Комментарий Табари», словообразование, суффикс «-анда», настоящее время глагола, существительное, прилагательное.

ROLE OF SUFFIX “-anda” IN WORD FORMATION

(on the bases of “Translation Comments of Tabari”)

The article discusses word formation with a suffix on the example of the suffix “-anda”, which is the most common word-formation in the Tajik language in the book of “Translation Translation Tabari”. The author of the article shows that the suffix “-and”, as well as today, was also productive in the past, the chroniclers when translating Arabic works into Persian-Tajik language widely used the possibilities of word formation. For example, the analysis of the form of derivation of participle with the suffix “-anda” in “Translation Tabari Comments” showed that the translators of this book simultaneously in the structure of the present verb formed the participle of the present tense by adding different nouns and adjectives, and formed complex sentences with the new adverbial turnaround.

Keywords: “Translation of Tabari Comments”, word formation, “-and” suffix, present tense, noun, adjective.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Фаррух – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ. Тел.: 915 27 15 30.

Сведение об авторе: Муминов Фаррух – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ. Тел.: 915 27 15 30

Information about the author: Farrukh Muminov - researcher of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: 915 27 15 30

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 894.550 (092):17

НАЗАРЕ БА ШЕЪР ВА АНДЕШАИ АСКАР ҲАКИМ

Раҳмонзода Абдуҷаббор

Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нашриёти “Ношир” «Маҷмӯаи осор»-и шоир ва адабиётшиноси шинохта Аскар Ҳакимро дар ҳафт ҷилд [3, 16-18] аз нашр баровард. Дар ҳар ҷилди он ашъори дар давраҳои мухталиф эҷодкардаи шоир, нақду баррасиҳои мунаққид ва мақолаву гузоришҳои адабиётшинос ҷамъ омадаанд. Махсусан дар ашъораш дунёи ниҳоят рангини инсонии заҳматкашу ватандӯст тасвир ёфтааст. Нигоҳи пурвусъати адиб ҷаҳони андешаҳои қаҳрамони лирикии ўро дар фосилаҳои замонию маконии дирӯз, имрӯз ва фардо фаро мегирад.

Шоирӣ некусияр дар ҷилди аввал пас аз меҳномаи муаллиф ва ишораҳои шоирӣ шинохтаи Доғистон Расул Ғамзатов шеъри васфиро бо номи “Номаи фахру сипос” эҳдо ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷой дода, мухаббат ва самимияти худро ба шахсияти роҳбари маҳбуби халқ баён мекунад. Шоир нақши Роҳбари давлати тоҷиконро дар таҳкими ваҳдати миллӣ, эҳёи суннатҳои волои пешин ва арҷ гузоштан ба таъриху фарҳанги халқ самимона тасвир карда, баъди шарҳи чанд лаҳзаи таърихӣ замони муосир ва рӯҷӯҳои инсондӯстонаи Пешвои миллат ба мардуми тоҷик ҳулосаҳои адиб бо чунин мисраъҳо ҷамъбаст мегарданд:

*Баъд аз ин донистамат ҷону ҷигар,
Чун тӯӣ, дидам, Ватанро чорағар,
Чорасози ҷумлаи дарди Ватан,
Аз ватандорон абармарди Ватан.
Чун ту давлатмард камтар мерасад,
Ғар бувад раҳ рост, раҳбар мерасад.
Дар ту ҳукму меҳр бо ҳам омада,
Ҳукм маҳкам, меҳр марҳам омада...
Номи ту бо номи тоҷик зинда бод,
Рамзи иқболи Ватан поянда бод [3, 68].*

Шоир дар ин номаи ифтихоромези манзум, аввалан, тавассути ҳофизаи таърихии ровӣ ду ғочаро аз сарнавишти бузургони миллат – Рӯдакӣ ва Айнӣ пеши назар меоварад, сониян, бо тариқи гузариш ручӯи лирикии Эмомалӣ Раҳмонро баён карда, муносибати Пешвои миллатро ба масъалаи ҳифзу ҳимояи давлатдорӣ тоҷикон тасвир месозад ва сипас, муҳаббати халқро нисбат ба сарвараш ифода менамояд. Дар мурочиати Сарвари давлат ба халқи тоҷик маълум мешавад, ки вай бо гузаштаи хеш ифтихор дорад, аз арзишҳои миллиаш дифоъ мекунад ва истиклолияти давлаташро ҳифз менамояд. Ин манзумаи ифтихория ҷанбаи баланди ватандӯстона дошта, ғояи асосии онро дарки худшиносӣ ташкил медиҳад.

Дар ин ҷилд Аскар Ҳаким инчунин шеърхоеро, ки дар даҳ маҷмӯаи пешин ҷоп намудааст, гулчин карда, онҳоро аз рӯи мавзӯӣ ҷобачо гузоштааст. Дар ин шеърҳо вазъи рӯҳиву равонӣ ва дунёи отифӣ қаҳрамони лирикии шоир ифода ёфта, шӯру тақоват, умеду орзу, нишоту хурсандӣ ва меҳру муҳаббаташ ба зиндагӣ бозгӯ гардидааст. Бахше аз ин шеърҳо ҷанбаи ишқӣ, ғинойӣ дошта, гурӯҳи дигар дорои заминаи нерӯманди отифию фалсафӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Махсусан, Аскар Ҳаким ба мавзӯи ишқ ва дунёи рангини ошиқон бо диди хосса назар андӯхта, ҷаҳони рангину дилкаши онҳоро самимӣ ва табиӣ тасвир месозад. Аз дидгоҳи шоир нуру зиёе, ки аз дурахши ахтарони осмон ба падид меояд, нишони ишқи бепоён аст ва ишқ меҳри одамиро устувор мегардонад. Ин ҷилд бо шеъри «Асри бист» оғоз гардида, бехтарин шеърҳои ватандӯстонаи маҷмӯаи «Раҳнавард»-и шоирро фаро мегирад. Дар ин шеърҳо шоир ҳолати қаҳрамони лирикии худро тасвир карда, дар ҷаҳордевори ҳастӣ мурғи зеҳни ўро ба таҳарруку парвоз медарорад ва ў бо андешаҳои рангинаш вазъи дунёи меҳрпарвари худро нисбат ба Ватан, Тоҷикистон, марзу буми он ва дунёи ҷавонӣ ифшо месозад.

Пасон, шоир олами зебо ва пур аз шодию нишоти ошиқонро тасвир карда, дар шеъру ғазалҳои «Ашки ишқ», «Бо баҳори сабзу мургони сафед», «Ба ту имшаб баҳорон...», «Дигар кай мерасад дида ба дидор», «Аз навбаҳори рӯят», «Атри муҳаббат», «Ба зери осмон як осмони дигаре хоҳам» ва ғайраҳо шӯру ишқи ҷавониро ситоиш ва васф менамояд. Мақсади асосии шоир дар ин шеърҳо ифодаи розу ниёз, дарду ҳасрат ва ғами

ҳичрони дунёи ҷавонӣ буда, самимият ва садоқати ошиқон бо шаклу шеваи хос бозгӯ мешавад. Чунончи:

*Ханда мекардӣ ту дар оғӯши ман,
Бо ҳавасҳою ҷавониҳои хеш.*

*Мӯйҳоят дар бару дар дӯши ман
Мавҷ мезад чун ҳаёли ман пареш... [3, 98].*

Аскар Ҳаким дар дар шаш чаҳорпора, аз як тараф, симои зоҳирии маъшуқаро тасвир месозад, аз ҷониби дигар, ҳолати ҷавон ва қалби саршор аз меҳру муҳаббати ўро таҷассум мекунад, ки ҳарду дар талоши расидан ба “баҳори сабз” чун “мурғони сафед” дунболи ҳам мебошанд.

Аз маҷмӯаи “Тарозуи офтоб”, ки ба ин осор ворид шудааст, шеъри “Тоҷикистон” мазмуни баланди ватандӯстона дорад. Дар ин шеър ҳастии шахсияти ғиноиро муҳаббати Ватан ташкил медиҳад ва тамоми вучудаширо меҳри беандоза ба сарзамини аҷдодӣ фаро гирифта, аз ситоиши манзараҳои зебою табиати форами он дил канда наметавонад:

*Тоҷикистон, обу хокам обу хоки поки туст,
Ту маро ҳам ҷои ҷон, ҳам ҷои дил, ҳам ҷои чаши.*
*Ман қадам чун мениҳам, дар зерӣ поям хоки туст,
Гарди хокатро табаррук мениҳам болои чаши,*
*Гар касе як гарди ту дар баҳру бар ғум мекунад,
Ў на гарди хоки покат, балки сар ғум мекунад.... [3, 246].*

Устод Аскар Ҳаким аз пайи ин шеър пай дар пай ашъори ватандӯстонаи худро ҷой дода, сифатҳои неки мардуми тоҷик ва табиати зебои кишвари тоҷиконро бо ҳунари воло ва таъби саршор васф месозад.

Як қисми зиёди шеърҳое, ки дар ин ҷилд ворид шудаанд, шеърҳои тасвирианд. Шоир дар ин гуна ашъораш бештар бо сабки нимоӣ арзи дил намуда, ҳиссиёти фарди ғиноиро нисбат ба табиат ва ашёи ғайбӣ менамояд ва ҳолати ботинии ўро зебою дикаш васф месозад. Масалан, шеърҳои «Оҳанги шаб», «Камарбанди кӯҳистон», «Чашми оху, ту маро ёд макун», «Ду шодӣ» ва ғайраҳо

аз ҳамин қабиланд. Дар ин шеърҳо баёни ҳолат ва вазъи равонӣ боз ҳам бештар эҳсос шуда, зиндагӣ бо тамоми пастию баландиҳояш тасвир мешавад. Қаҳрамони ғиноӣ диди пурвусъат ба табиату ашӯ дорад, аз миёни ин муҳит зиндагии осуда ва пур аз меҳру муҳаббатро орзу мекунад ва дар гирдобӣ пурталотум андешаҳои дилкашаш дар ҳаракату тақопӯ аст. Тасвирҳои рӯёии ашӯ, нолаи мурғон, анбуҳи бешазорону кӯҳсорон, охи дарёву рӯдхонаҳо ҳамчун сели мавҷ ба ҳам омада, инсонро ба шӯр меоваранд ва дар ӯ эҳсоси шодмониву саодатмандӣ эҷод мекунанд. Шеъри “Оғӯш” ин ҳолатро равшан ифода мекунад:

*Меравӣ,
Рафтани ту рафтани маҳ дар гардун.
Осмонат, ки манам,
Ҳар кучое, ки равӣ,
Натавонӣ равӣ аз ман берун [3, 492].*

Дар ин шеъри тасвирӣ зиндагӣ бо нақҳати шахдбораиш ифода ёфта, мафҳумҳои «мах» бо «осмон», «ту» ва «ман» дар мисоли ошику маъшуқа таносуби нозук ва муносибати мутавозии мантиқиро ба вучуд овардааст. Ҳамин тавр, дар ҷилди якум шеърҳо дуруст интиҳоб шуда, дунёи шоири отифасароро хело дилкашу зебо ифода мекунанд ва гувоҳи онанд, ки устод Аскар Ҳаким ба ҷаҳони шеър бо кулбори пур омада, дар рушди назми муосири тоҷикӣ саҳми арзишманд гузоштааст.

Дар китоби дувум Аскар Ҳаким шеърҳоеро ҷойгир кардааст, ки аксарашон аз хотираву бардоштҳои зиндагии дуру наздики муаллиф интиҳоб гардидаанд. Дар ҷунин шеърҳо шоир бештар аз қолабҳои гуногуни шеъри модерн, шеъри сафед ва гоҳо шеърҳои кӯтоҳ, ки дар адабиёти имрӯзи мо ба гунаи шоиста шинохтаву пазируфта нашудааст, кор мегирад. Ҳамин тарзи тасвирро дар шеърҳои “Эҷози парвоз”, “Шод бояд буд”, “Ба як паранда”, “Шабу фардо”, “Зимстон”, “Ду ситора”, “Гавҳорабахши эҷод”, “Тули хандону гирён”, “Кӯҳи дилҳо”, “Фосилаи шабу рӯз” ва рубоиву дубайтиҳо, ки таҳти унвони “Чамани ишқу андеша” ҷамъ омадаанд, баръало эҳсос кардан мумкин аст. Дар ин шеърҳо инҷунин корбурди рамзу тамсилҳо низ ҷолиб мебошад. Гарчи корбурди ин воситаҳои тасвир нав набошад ҳам, шоир бо таъсири

анъанаи адабиёти пешин кӯшидааст, ки дар корбурди санъатҳои тасвир ҳунари эҷодии хешро санҷад ва ба ин мактаб пайравӣ намояд. Аскар Ҳаким дар чунин мавридҳо ҳамеша талош варзидааст, ки ба таъбирҳои суннатӣ мазмуни нав илова намояд ва қадаме фаротар аз марзҳои шинохта бигзорад. Касрати баҳрагирӣ ва ҷовидонагии бархе аз сувар мисли «шамъу парвона» ўро ба тааммул во медорад. Мазҳари зиндагии ин ду ба ишқ пайванди дерсолу ногустастанӣ дорад, вале суоли матраҳ барои ҳунарманд ҷанбаи омӯзандагӣ ва ибрат аст, ки равшан нест дар кадоме аз ин ду сувар бориштару равшантар аст. Чуночи, дар шеъри “Дар ишқ” мегӯяд:

*Дар ишқ
Шамъ об мешаваду
Парвона месӯзад,
Аммо кӣ мегӯяд,
Кадоме аз инҳо
Ишқ аз дигаре бояд биомӯзад?* [4, 46].

Дар шеърҳои кӯтоҳу мансур кор гирифтани аз сохтори забонӣ, тағйири ҷойгоҳи вожагон дар ҷумла ва сохтани саҳнаҳои фазоҳои шигифту андешабар яке аз хусусиятҳои дигари шеваи офаринандагии Аскар Ҳаким аст. Дар чунин шеърҳо шоир нахуст аз замони вуқӯи падидае хабар медиҳад ва пасон аз пайи дарёфти он шуда, манзараи дилкашро пеш назар меоварад, ки саропо ҳиссиёти зебоист:

*Фасли омаданат
Фасли ошиқи гулҳо буд.
Дунё чи қадар зебо буд* [4, 43].

Воқеияти андешаи зебоӣ қаҳрамони ғиноиро ба оянда дилгарм месозад, ба ӯ умеди дигар мебахшад. Вай ба зиндагӣ, ишқу муҳаббат боварӣ пайдо мекунад ва барои расидан ба дарки мазмуни ин таъбирҳо рӯҳан талош менамояд. Чунин таркибсозӣ ва ҷойгузинсозии калимот ба Аскар Ҳаким имкон додааст, ки сохтори шеърашро такмил диҳад ва қолабҳои навро дар таркиби он ҷой намояд. Дар банди поёни ҳамин шеър адиб ба «зебоии

дунё» бовар доштанро чанбаи ҳамагонӣ дода, мақсадашро чунин чамъбаст мекунад:

*Ва ҳоло дилам
мутасалло хоҳад шуд,
ки шояд касе ҳаст, ки барояш
дунё зебоист.*

*Вагарна
ин дунё
дунё
Ва зиндагӣ
зиндагӣ набуд [4, 43].*

Адабиётшинос Комёр Обидӣ менависад, ки «зебӣ вақте ки дар чашмони мо мутароким шавад, ба ишқ меанҷомад». Ин хусусиятро дар аксари шеърҳои Аскар Ҳаким дидан мумкин аст. Шоир дар дунёи пурэхсоси худ зебоиро тавассути ишқ тараннум карда, арзиши ишқро барои инсон муҳим мешуморад ва онро василаи баҳамой, дӯстӣ, меҳру вафо ва сидку сафо медонад. Роҳи расидан ба ишқро шоир тавоноии бузуруг дониста, инсони ҳамзамонашро барои парастидани ин чавҳари ҳастӣ даъват менамояд.

Дар баъзе ғазалҳои устод Аскар Ҳаким ишқу зебоиро ба ҳам тавҳам сохта, пайванди андешаву ҳисро дар мисоли ошиқу маъшук бозтоб месозад. Аз 29 ғазали дафтари дуҷум аксарашон маҳз ба инъикоси ҳамин мавзӯ рағбона шудаанд.

Шоир ишқу ошиқӣ, меҳру муҳаббатро ситоиш карда, лаҳзоти ширину нотақрори ҳаёт, умеду эътиқод, хушбинию хушназарии қаҳрамони ғиноиро хело зебо тасвир месозад. Дар ин гуна ғазалҳо ҳолу ҳавои шодиангез бештар ба мушоҳида расида, таркибу ибораи тоза ҳолати қаҳрамони ғиноиро дуруст ифода менамоянд. Дар ғазали «Дигар ҷонам ба лаб омад...» шоир мегӯяд:

*Дигар ҷонам ба лаб омад, ки лаб дар лаб шавад бо ту,
Талаб бо толибон бигзораду матлаб шавад бо ту.....
Фақат равшан шавад оё ба як назораат гардун,
Ки ҳар санги сияҳ ҳам дар замин кавкаб шавад бо ту
Агар дил баҳра гирад аз саводи чаҳми ҷодуяи,
Китоби ишқ во бигзораду мактаб шавад бо ту.*

*Ман аз тадриси чашмонат фақат як дарс мецоҳам,
Ки омӯзад шаби ман рӯзу рӯзам шаб шавад бо ту [4, 74].*

Дар китоб бахши бузургеро дубайтихову рубоиёт ташкил медиҳанд. Маҳз дар домани ин жанрҳои шеърӣ шахсияти эҷодии Аскар Ҳаким бештар равшан мегардад. Шоир дунёи андешаву афкори хешро дар дарунмоияи байтҳои тараннумӣ ҷой карда, рафтору кирдори инсонҳоро якҷо бо фалсафаи зиндагиашон инъикос менамояд. Чуночи, дар рубоие мегӯяд:

*Гар дона ба хирман надихӣ, хору хасӣ,
Гар лона ба мурге надихӣ, худ қафасӣ.
Дар дашт, ки қатраро бувад қимати ҷон,
З-он қатра гузаистан натавонӣ, чӣ касӣ?! [4, 400].*

Дар ҷилди дуюм инчунин достони «Нону имон», манзумаҳои «Санги ман – алмос», «Ҷакомаи ризои модар», «Анушервон дар додгоҳи адл» ҷойгир шудаанд, ки онҳо барои муайян кардани таҳаввули тафаккури бадеии Аскар Ҳаким ва таҳким ёфтани ҳунари адабии ӯ нақши асосӣ мебозанд. Ба андешаи мо, аз миёни осори манзуме, ки дар даврони Истиқлолият таълиф шудаанд, манзумаи «Санги ман – алмос» бо фарогирии мавзӯ ва нигоришу биниши ҳунари намунаи олии назми тоҷикӣ ба шумор меравад.

Дар ин достон шоир дар домани зиндагӣ гӯё дубора ба дунё меояд ва тавассути рӯёву хотираи бадеӣ ба дунёи кӯдакӣ боз мегардад. Ин ёдвораҳо ва шаклгирии зеҳният дар замону макони бадеӣ боиси васеъ шудани воқеаву манзарҳои ҳаётӣ дар таркиби сужети достон шудаанд. Шоир бо ин тарзи баён гоҳо аз пайванди олами ашё, мавҷудоти табиат, шеваи зисту амали онҳо изҳори назар мекунад ва гоҳо зиндагии парандагону хазандагони табиатро ёд оварда, андешаву зеҳнашро бо ин роҳ ба ҳаракат медарорад. Бо ин тарзи тасвир манзумаи «Санги ман – алмос» оҳанг ва равиши баёни манзумаҳои «Ораши камонгир»-и Сиёвуши Касроӣ ва «Садои пойи об»-и Сипехриро пеши назар меоварад. Гарчанде шабоҳату ҳамсониҳо миёни ин манзумаҳо дида шаванд ҳам, дар маҷмӯъ манзумаи Аскар Ҳаким бо тарзи тасвири худ аз ин ду тафовутҳои зиёд дорад. Шоир ба бисёре аз

...Дӯстдори суханам,
Сабз гардад ба кафам шохи қалам,
Баски ҳам шиқ ба шудгори хазонӣ дорам
Ва дар ин дам ки маро нест замину испор
Рӯйи марзи варақи тоза қалам меронам,
Ки баногаҳ гияҳе сабз шавад,
гандум ё ҷав рӯяд
Ва аз он қитъаи шудгори қалам, дастӣ кам,
Мӯр бар хонаи худ дона кашад...[4, 451-452].

Дар чилди сеюми осор рисолаи илмӣи устод Аскар Ҳаким таҳти унвони «Вижагиҳои анвои шеърӣи ғиноӣ» ҷойгир шудааст. Қобили зикр аст, ки ҳарчанд дар атрофи шеърӣи ғиноӣи муосири тоҷик ва навҳои он аз ҷониби донишмандони адабиёт ва муҳаққиқон осори зиёде таълиф шуда бошад ҳам, вале дар адабиётшиносии имрӯза асари алоҳидаву комиле ба мисли рисолаи устод Аскар Ҳаким мавҷуд нест. Муҳаққиқи фозил талош варзидааст, ки дар заминаи таҳқику ҷустуҷӯҳои анҷомшуда оид ба шеърӣи муосири тоҷик як асари фарогири дорои ҳамаи ҷанбаҳои назариро таълиф намояд. Мавсуф қабл аз вуруд ба масъалаи асли бо диди муҳаққиқона ҷанбаҳои назарӣ ва истилоҳии масъаларо дар асоси дид ва андешаи назарияпардозони пешину муосир мавриди таҳлил қарор медиҳад. Баъдан ба шинохту нақди шеър гузашта, мушкилоти дар ин самт мавҷударо мавриди муҳокима қарор медиҳад. Ба андешаи муҳаққиқ, адабиётшиносии муосири тоҷик дар қиёс бо адабиётшиносии ҷаҳон дар баҳши назарияи шеър, шеваву тарзҳои нақду таҳлили шеър каме қафо мондааст. Бинобар ин пешниҳод менамояд, ки ба нақду баррасии шеър ҷиддӣ муносибат карда шавад.

Мушкили дигаре, ки зимни нақду таҳлили шеър мунаққид эҳсос мекунад, дуруст истифода карда натавониستاني истилоҳоти адабӣ дар жанрҳои ғинӣ мебошад. Дар адабиётшиносии тоҷик замони тӯлонӣ танҳо аз истилоҳи «қаҳрамони лирикӣ» истифода мекарданд, ки он ҳам бар асари тарҷума аз адабиётшиносии рус буд. Вале бо мурури замон маълум гардид, ки дар матни як шеъри ғинӣ гоҳо чанд чехра зухур мекунад, ки шинохти шахсият ва эҳсоси андешаи ӯ осон набуда, танҳо ҳангоми ворид гардидан ба умқи шеър ва андешаи шоир имкони муайян кардани онҳо муяссар мешавад. Ҳамин ва дигар масъалаҳои назариву методологии назми муосири тоҷик пояи таҳқиқоти устод Аскар Ҳакимо ташкил медиҳад.

Дар боби нахустини рисола «Шеъри ғинии андешаҳои отифӣ» осори шоирони насли аввал, дувум ва сеюми тоҷик интиҳоб шуда, дар оғози фасл доир ба хусусиятҳои шеъри ғинӣ, шеваи шаклгирӣ ва тафовути он аз дигар анвои шеърӣ ишораҳои кӯтоҳ баён гардида, пасон бо мисолҳои мушаххас ҷанбаҳои мухталифи шеъри ғинӣ таҳлил мешавад. Муҳаққиқ барҳақ хотирнишон месозад, ки шеъри ғинӣ ҳарчанд инъикосгари андешаву эҳсосоти фардист, вале дар як ҷаҳорҷӯба боқӣ намонда, балки бо муҳити иҷтимоӣ якҷо пеш меравад.

Мавзӯи дигаре, ки рӯйи он таъкиди бештар шудааст, аз таъсири сиёсати замон берун баромада натавониستاني адибони ин давра мебошад. Дар ин замон оҳанги иҷтимоӣ ва сиёсии шеър боло рафта, тасвири ҳиссу андеша заиф гардидааст. Ҳамин ҷиҳати масъаларо муҳаққиқ бо далелҳои равшан таҳқиқ карда, камбудии назми моҳири тоҷикро пай дар пай ошкор кардааст. Ба андешаи донишманд, бар асари сиёсати давр, шеър тарзи тасвири худро тағйир дод, бештар оҳанги иҷтимоӣ ва сиёсӣ касб намуд ва ба шеъри мавзӯӣ табдил ёфт. Ин ҳолат шеърро аз заминаҳои худӣ, аз суннатҳои устувору комил дур кард ва ҷанбаи тасвирию оҳанги бадеии онро заиф гардонид.

Ба андешаи пажӯҳанда, аз нимаи дуими солҳои панҷоҳум дар шеър таҳаввулоти сифатӣ оғоз шудааст. Дар сурудаҳои устод М. Турсунзода, Ғ.Мирзо, А.Шукӯҳӣ, баъдан дар ашъори М.Қаноат, Қутбӣ Киром, Лоик, Бозор Собир ва Фарзона шахсияти ғинӣ ва ё фарди ғинӣ бештар ба баёни ҳолату ҳиссиёти ботинии инсон рӯ оварда, дунёи отифонаи ӯро зеро

тахқиқи бадеӣ гирифтааст. Ин ҷиҳати масъала дар мисоли ашъори шоирони ғавкуззикр ба таври густарда таҳқиқ шудааст.

Аскар Ҳаким дар рисолааш бар ин назар аст, ки шеърӣ ғиноӣ андешаҳои отифӣ метавонад ақлгароёна ё ҳисгароёна бошад. Дар робита ба ин мунаққид ашъори шодравон А. Шукӯҳиро, ки ҷанбаи нерӯманди ҳисгароёна дорад, дар муқоиса бо ашъори шоирони ҳамзамонаш ба таври васеъ таҳлил менамояд.

Мавзӯи шахсияти ғиноӣ дар ашъори Ғаффор Мирзо ва Муъмин Қаноат низ аз ҷониби Аскар Ҳаким амиқу ҳамаҷониба дар пояи баҳсу пажӯҳишҳои адабиётшиносони муосирӣ тоҷик мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Диди муҳаққиқ дар таъйину шинохти шахсияти ғиноӣ дар шеърӣ муосир ниҳоят фароҳу доманадор аст. Масалан, зимни таҳлили ҷойгоҳи шахсияти ғиноӣ дар ашъори Ғаффор Мирзо ба унсурҳои забони шахсияти ғиноӣ ишорат намуда, мунаққиди нуктасанҷ чунин изҳор мекунад: «Ин шахсияти ғиноӣ, ки ҳудро забони адолати мардум медонад, табиист, ки бештар ба забони мардум суҳбат мекунад «дар баъзе маврид забон ва шеваи баёнӣ ӯ ба ширинӣ ва шевоӣ забони мардум мерасад»[5, 55]. Шахсияти ғиноӣ ба ақидаи донишманд дар шеърӣ Муъмин Қаноат, бар хилофи Ғаффор Мирзо, вижагиҳои дигар дорад. Ин шоир дар шеърҳои ғиноӣ хеш бештар ба ҷаҳони ашӯ така қарда, дунёи ботинӣ инсонро рангин бозтоб менамояд, ки мисолаш дар ашъори ин адиби соҳибзавқ хело зиёд аст.

Донишманд дар шинохти назарии шеърӣ ғиноӣ отифӣ, нақши тасвир дар он, инчунин масъалаи истифодаи мафҳум ва истилоҳоти шеърӣ ғиноӣ бо бисёр донишмандони рус ва тоҷик эронӣ ба баҳс баромада, ҳулосаҳои ҳудро нисбат ба истилоҳоти шеърӣ муосирӣ васеъ ва асоснок баён қардааст. Ба пиндошти мо, вақти он расидааст, ки сари ин масъала адабиётшиносон ва мунаққидони тоҷик мизи муддавар ташкил намоёнд ва дар асоси заминаҳои илмӣ тарзи қорбурди истилоҳоти ғиноиро дар шеърӣ нав муайян намоёнд ва ҷойи истилоҳоти ашъори ғиноиро барои нақди адабӣ равшан созанд. Масалан, бо он ки донишманди неқназар Ризои Бароҳанӣ истилоҳи «шайъ»-ро барои шеърӣ ғиноӣ тасвирӣ авлавият медиҳад [5, 29], ҷойи баҳс нест, аммо барои назарияи шеърӣ тоҷикӣ қорбарии мафҳуми «шайъ» мақбул ва маъмул нест. Зеро дар нақди тоҷикӣ истилоҳи «ашӯ»

маъмул шудааст. Чунин тарзи фаҳмиши истилоҳоти ғиноӣ ҳангоми нақду баррасии шеърӣ муосир зиёд ба чашм мерасад. Агар мо дар доираи баҳсҳои илмӣ ин истилоҳотро ба тартиб дарорем, беҳтар аст.

Ба ақидаи Аскар Ҳаким, дар баёну инъикоси андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ тарзи тасвир низ нақши муҳим мебозад. Зеро дар зехни инсон ҷаҳони ашё, олами рангини табиат дар ҳаракату робита буда, бо ин роҳ тасвирҳо зода мешаванд. Ин тасвирҳо, ки аз ҷаҳону воқеияти айнӣ гирифта мешаванд, андешаи отифии фарди ғиноиро дилкашу ҷозиб месозанд. Дар боби дувуми рисола ҳамин ҷиҳати масъала мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар мисоли ашъори шоирони шинохтаи тоҷик, баҳусус Муъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Ғоиб Сафарзода ва дигарон қувват гирифтани шеърӣ андешаро дар назми муосири тоҷик таҳлил карда, бо мисолҳои равшан таҳаввули онро воқеъбинона таҳқиқ менамояд.

Устод Аскар Ҳаким пажӯҳиши худро ҷамъбааст карда, ба хулосае меояд, ки «дар шеърӣ андешаҳои отифии тасвирий фарди ғиноӣ на фақат эҳсосот ва андешаҳои отифии худро баён медорад, балки ба олами хориҷ рӯй оварда, аз он ашё ҷузъиётеро интиҳоб намуда, барои ифодаи маҳсусу малмуси он эҳсосоти андеша ба қор мебарад. Ин ашё ва ҷузъиёт заминаи воқеии шеърро муҳайё намуда, тарҳи олами ҳастииро, ки дар он фарди ғиноӣ эҳсоси андешаву зиндагӣ мекунад, ба вучуд меорад»[5, 100-101]. Паҳлуҳои муҳталифи масъалаи мазкур дар асоси ашъори М. Турсунзода, А. Шукуҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Қаноат, Б. Собир, Лоик ва Фарзона таҳлилу арзёбӣ гардидаанд.

Ба ақидаи устод Аскар Ҳаким, дар шеърӣ ғиноӣ инчунин тавсифу тасвири унсурҳои воқеияти айнӣ мақому ҷойгоҳи ҳосро доро мебошад. Дар чунин ашъор ҳузури фарди шеър замоне эҳсос мешавад, ки мо ба тавсифу тасвирҳои мавҷуд дар матни шеър сару қор мегирем. Аслан масъалаи тасвир дар шеър яке аз мавзӯҳои домнадоре мебошад, ки вобаста ба он дар адабиёти классикии тоҷикӣ маводи фаровон вучуд дорад. Муҳаққиқи арҷманд дар доираи тадқиқоти анҷомшуда масъалаи мазкурро баррасӣ карда, аз пажӯҳандагони шеър ишораҳои кӯтоҳ оварда, дар доираи баҳсу муҳокимаронӣ доир ба услҳои тасвир ва диди шоирон ба он хулосаҳои зарурӣ пешниҳод намудааст.

Дар идомаи рисола, дар боби ҷаҳорум, суҳан аз навъи дигари шеърӣ ғиноӣ, яъне шеърӣ ғиноӣ шахсиятӣ меравад. Ин мафҳумро, ки тарҷумаи комили истилоҳи русӣ мебошад, донишманд шаҳр дода, қорбарии онро дар нақди адабии тоҷикӣ қобили қабул донистааст. Ба ақидаи муҳаққиқ шеърӣ ғиноӣ шахсиятӣ ашъорест, ки шоирон ба шахсиятҳои муайяну номдори замони худ бахшидаанд. Дар ин бахш таърихи таҳаввули шеърӣ ғиноӣ шахсиятӣ таҳлил шуда, мисолҳо аз адабиёти халқҳои гуногун, аз ҷумла осори адабии шоирони классик пешниҳод гардидаанд. Барои бозтобу баёни шеърӣ ғиноӣ шахсиятӣ мунаққид инчунин аз эҷодиёти шоирони муосир М. Турсунзода, Ғ. Мирзо, М. Қаноат, Қ. Киром, Л. Шералӣ, Б. Собир, Фарзона намунаҳо оварда, бо мисолҳои мушаххас таҳаввули ин навъи шеърро дар назми муосири тоҷик таҳлил намудааст.

Тадқиқи ҷанбаҳои шеърӣ ғиноӣ ҳикоятӣ мавзӯи боби панҷуми рисолаи мазкур аст. Дар адабиётшиносии рус ашъори мазкурро навъи алоҳидаи шеърӣ ғиноӣ шинохтаанд. Манзур аз чунин навъи шеър эътирофи унсурҳои ривоятӣ ё ҳикоятӣ дар шеърӣ ғиноӣ аст. Албатта дар ашъори ҳамосӣ вучуди ривоят ҳодисаи маъмул аст. Вале сабаки ҳикоятӣ дар ашъори ғиноӣ ба андозае нест, ки битавонад, вижагиҳои ғиноӣ ё ҷанбаҳои ҳисси-отифии онро аз байн бибарад.

Ба ақидаи муаллифи рисола «онҳо (яъне, аносири ривой) дар ин навъи асарҳо инкишоф наёфта, сурати комили фардӣ пайдо намеkunанд ва танҳо ҳамчун тарҳ монда, барои иброи андешаву эҳсосоти муҳтавои асар мадад расонида, нақши ёридиҳанда доранд. Ба зами ин дар асарҳои навъи ғиноӣ ҳикоятӣ бо вучуди ҷой доштани нақлу ҳикоят, шахсиятҳои гуногун ҳамеша мақоми андешаву эҳсосот бештар аст» [5, 426]. Дар рисола анъанаи шеърӣ ғиноӣ ҳикоятӣ ба таври васеъ таҳқиқ шуда, ҳамзамон таъкид мегардад, ки шоирон зимни эҷоди чунин навъи шеърӣ бо сабаби ёфтани қофияҳои мувофиқ бештар тарзи қофиябандии маснавиро истифода менамоянд. Ҳамзамон муаллиф доир ба тафовути шеваи баёни ривоят ё ҳикоят дар осори ҳамосӣ ва шеърӣ ғиноӣ ҳикоятӣ изҳори назар карда, дар ин навъи шеър бардошти ҷомеи отифиву ҳисси муҳим мешуморад. Муҳаққиқ қувват гирифтани ин навъи шеърро ба даҳаи шастуми қарни бистум мансуб дониста, хусусиятҳои

сабкivu услубӣ, бадеиву тасвирии онро дар солҳои баъдӣ то даврони Истиқлолият мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Дар хулосаи рисола устод Аскар Ҳаким андешаҳои назарии хешро доир ба таҳаввули шеъри муосири тоҷик дар асри XX ва аввали асри XXI баён карда, аз нигоҳи сифатӣ ташаккул ёфтани баъзе навъҳои шеърро воқеъбинона муайян кардааст. Дар баробари ин сари истилоҳоти навъҳои шеъри муосир андеша баён карда, хусусиятҳои тасвирию бадеии онро дар муқоиса бо далелҳои илмию адабӣ дуруст ошкор намудааст.

Рисолаи устод Аскар Ҳаким «Вижагиҳои анвои шеъри ғиноӣ» дар ҳақиқат падидаи нодирӣ адабиётшиносии тоҷик мебошад. Нақши он дар шинохти таърихи раванди зухуру шаклгирии шеъри муосир, гироишҳои тозаи он ниҳоят судманду пураҳамият аст.

Дар ҷилди чаҳоруми осори устод Аскар Ҳаким маҷмӯаи мақола, пажӯҳиш, нақд ва бардоштҳои илмие, ки ин донишманди заҳматкаш солҳои 1971 то 2014 доир ба адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик таълиф кардааст, ворид шудаанд. Агар дар мақолаҳои “Тимсоли шеър ва шоир дар шеъри ғиноӣ”, “Вожа ва тасвир”, “Таҳаввули арӯз”, “Аз ғазал то шеъри озод” доир ба ҷанбаҳои назарии шеър баҳс карда бошад, дар мақолаҳои “Адабиёт аз дидгоҳи замони нав”, “Адабиёт ва истиқлол”, “Уфукҳои тозаи андеша” доир ба тамоюли рушди назми муосири тоҷик андеша ронда, дар мақолаҳои “Танқид ва ҷараёни адабӣ”, “Масъалаҳои адабиёт масъалаҳои танқиданд” масъалаҳои умдаи нақди адабии тоҷик ва нақши он дар ташаккули адабиёт изҳори назар намудааст. Бештари ин мақолаҳо ҷанбаи баланди илмӣ, фалсафӣ ва назарӣ дошта, дар онҳо биниши муҳаққиқ доир ба бурду боҳти адабиёти тоҷик дар давраҳои муайян ифода гардидааст.

Дар ҷилди панҷуми осор устод Аскар Ҳаким бештар мақолаҳоро ҷой додааст, ки хусусияти муаррифисозии ҷеҳраҳои адабиро доранд. Дар ин қисмат мунаққид ҷустуҷӯ ва маҳорати эҷодию адабии намояндагони наслҳои гуногуни адабиётро мавриди таҳқиқ қарор дода, хулосаҳои худро доир ба ҳар як адиб мушаххас баён менамояд. Ин мақолаҳо аз соли 1971 то соли 2015 интишор шуда, дар он муаллиф доир ба бурду боҳти шоирону нависандагони тоҷик изҳори назар менамояд. Як қисми дигари осорро мусоҳибаҳо ва памфлету баҳсҳои илмиву адабии муаллиф ташкил медиҳанд. Мусоҳибаҳои Аскар Ҳаким, ки бо шоирону муҳаққиқон ва

хабарнигорони нашрияҳои мухталиф сурат гирифта, дар шинохту маърифати чараёнҳои адабӣ, равияҳои марсуми замон, вазъи адабиву эҷодӣ, вазъияти шеърӯ шоир ниҳоят муҳиму зарурианд.

Дар ин суҳбатҳо Аскар Ҳаким кӯшиш кардааст, ки боз нақди ашғор намояд ва таҳаввули назму насри тоҷикро дар давраҳои мухталиф шарҳ диҳад ва дастовардҳои адибони тоҷикро нақду баррасӣ намояд. Дар мақолаҳои “Эҷодкори саодат”, “Умри пурмаъно”, “Ҳосили таҷрибаи рӯзгор”, “Шоҳаи райҳон ва себҳои шукуфта”, “Ҳотираи Аминҷон Шукӯҳӣ”, “Сухане аз устод Лоик”, “Гузаштаи зинда ва рӯҳи замон” доир ба шахсияти М. Турсунзода, Раҳим Ҷалил, Аминҷон Шукӯҳӣ, Лоик Шералӣ, Қутбӣ Киром дида дӯхта, мақоми онҳоро дар адабиёти тоҷик дуруст муайян кардааст. Корномаи илмӣ-таҳқиқии устод Аскар Ҳаким дар ҳақиқат фароғи нақдҳо, мақолаҳо, маърузаҳои ҷолибе мебошанд, ки барои шинохти адабиёти муосири тоҷик хидмати шоиста менамоянд.

Устод Аскар Ҳаким дар давоми умри пурбаракати ҳеш ба кори тарҷума низ машғул шуда, дар ин ҷодаи ниҳоят мушкул ба комёбиҳои назаррас ноил гардидааст. Ҷилди шашуми осор маҳз тарҷумаҳои шоирро дар бар гирифтааст.

Адиб ба тарҷумаи шеър сидқан машғул гардида, на танҳо дар ифодаи мазмуни асар комёб шудааст, балки дар интиҳоби таъбиру ибораҳои дилкаш маҳорат нишон дода, ҳар як мафҳуму калимаро ба мазмуни шеър мувофиқ қорбандӣ намудааст. Бо баракати тарҷума Аскар Ҳаким тавонистааст, ки хонандаи тоҷикро бо арзишҳои фарҳангии таърихӣ халқҳои гуногуни олам ошно намояд ва олами бадеии шоиронашро барои муосирон муаррифӣ созад. Шоир бо ин мақсад ба тарҷумаи осори адибони шинохта, аз ҷумла офаридаҳои Алигери Данте, Михаил Юревич Лермонтов, Геворг Эмин, Ярослав Смеляков, Емилиан Буков, Мухтор Шаханов, Муҳаммад Алӣ, Карло Канадзе, Васил Биков, А. Коломиетс ва дигарон машғул шуда, хонандаи тоҷикро ба дунёи отифонаи онҳо шинос кардааст.

Шоир, махсусан қисмати “Дӯзах”-и «Мазҳакаи илоҳӣ»-и Дантеро бо завқӣ баланд тарҷума карда, дар сиву чор суруд, ки ҳамчун боб меояд, ҷаҳони мурракаби шоирро бозгӯ сохтааст. Ин дoston қиссаву ривоятҳо, устураву афсонаҳоро, ки ба рӯзгори мардуми Итолиё алоқаманданд, дар бар гирифтааст ва дар он рӯйдодҳо ба шакли нав бо завқӣ баланди бадеиву фалсафӣ тасвир гардидаанд. Дар ин сарчашмаҳои адабиву таърихӣ таассуроти

амики шоири ҳикматписанд бозтоб шуда, достони мазкур ба шахсияти адиб умри ҷовидона бахшидааст.

Аскар Ҳаким аз се қисми ин дoston: “Дӯзах”, “Барзах” ва “Биҳишт” танҳо қисми “Дӯзах”-ро тарҷума карда, ба мазмуну муҳтавои он диққати ҷиддӣ дода, барои ҳар як суруд шарҳ ва луғатнома низ таҳия кардааст. Бо ин роҳ хонандаи тоҷик ба моҳияти мафҳумҳо, таъбиру ибораҳо сарфаҳм рафта, ба симою чехраҳои асотириву ривоятӣ, таърихиву фалсафӣ ошноӣ пайдо менамояд.

Бешак, “Дӯзах” аз тасвириҳои ҷолибу дилкаш иборат буда, дар он гунаҳкорон бо оху надомат андешаҳои худро баён месозанд. Шоир дар тасвири дузахи нухтабақа, раҳгум заданаш дар бешазори бузурги он ва тавассути раҳнамоии шоир бузурги Рум - Верчил роҳ ёфтани ва бозтоби даҳҳо устураҳои мардуми итолиёӣ маҳорати бемисл нишон дода, бо иловаи инъикоси ишқи рӯҳонӣ муҳаббати афлотунӣ ва оташи фирӯз аз ишқи Биатрис ба мазмуни дoston “мазҳари илоҳӣ” ҳамроҳ кардааст. Ҳамин тасвири зебои ҷовидонагии ишқ дostonро дар қатори шоҳкориҳои безаволи адабиёти ҷаҳонӣ ворид карда, ба он умри абадӣ бахшидааст. Аскар Ҳаким тавонитааст ҳамин паҳлуи дostonро ба хонандаи тоҷик бо маҳорати баланд муаррифӣ намояд.

Устод Аскар Ҳаким дostonи манзуми “Ҳазинадорзани тамбовӣ”-и М.Ю.Лермонтовро низ бо завқи баланд тарҷума карда, ба муҳтавои он диққати ҷиддӣ дода, маҳорати манзараофаринии шоири русро ба хонандаи тоҷик равшан кардааст. Ҳамчунин Аскар Ҳаким ашъори адабии рус Яраслав Семляков, адаби арман Геворг Эминро тарҷума карда, завқи баланди ин шоирон ва ҳунари муҳокотофаринии онҳоро ба дӯстдорони шеърӣ ноб муаррифӣ намудааст. Баробари назм инчунин Аскар Ҳаким ба тарҷумаи наср машғул шуда, қиссаи адабии белорус Василий Биковро ба тоҷикӣ тарҷума намудааст. Ин қисса дар адабиёти сермиллати собиқ Иттиҳоди Шӯрвӣ яке аз асарҳои ниҳоят арзишманд дар мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ буда, қорномаи фарзандони белорусиро дар муқориза ба муқобили фашизм дар бар мегирад. Тарҷумон дар тарҷумаи асар ба қомеъӣ ноил шуда, ҷаҳони ботинии қаҳрамонони асарро саҳеҳ тарҷума карда, ба таъбиру ибораҳои равшанӣ руҳӣ эътибори ҳоса дода, бадеияти қиссаро пурра ба иноват гиритфтааст.

Шоир дар тарҷумаи мазҳакаӣ “Фариштаи ваҳшӣ”-и адабии украин А. Коломиетис низ заҳмати зиёд кашида, дар баёни ҳолату вазъияти персонажҳои мазҳака Уляна, Таня, Лида, Оля, Клава, Виля

ва дигарон маҳорати баланд нишон додааст. Забони тарҷума хело сарех буда, қонунмандии тарҷума дар ифодаи таъбиру ибораҳо ба инобат гирифта шудааст. Бояд гуфт, ки устод Аскар Ҳаким ба сифати тарҷумон хидмати шоиста карда, дар муаррифии чехраҳои адбии халқҳои ба мо дӯст саҳми шоиста гузошта, хазинаи адабиёти тоҷикро бо осори адибони оламшумул ғанӣ гардонидаст.

Чилди ҳафтуми осори шоирро хотирот, нақд ва мақолаву очеркҳое, ки ба Аскар Ҳаким бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Инчунин ҳамкасбони шоир ба шахсияти ӯ арҷ гузошта шеърҳои хешро ба васфи шоир бахшидаанд, ки қисме аз онҳо дар ин осор ҷамъ омадаанд. Дар мақолаҳои Мӯсо Диноршоев, Абдуҳолиқ Набиев, Ҷӯрахон Бақозода, Шохзамон Раҳмонов, Атахон Сайфуллоев, Сергей Сухонян, Абдусалом Самадов, Ҷумабой Ҳамроев ва дигарон шахсияти эҷодии шоир ва мақоми ӯ дар адабиёти муосири тоҷик муфассал таҳлил шуда, ҳар кадоми он барои шинохти маҳорати эҷодии Аскар Ҳаким хидмати шоиста менамояд.

Умуман, интишори осори ҳафтчилдаи Аскар Ҳаким икдоми хубе буда, дар шинохти ҷаҳони отифонаи адиб ва мақоми ӯ дар рушди адабиёти муосири тоҷик нақши назаррасро иҷро менамояд. Умедворем, ки хонандаи тоҷик тавассути ин осор ба шахсияти шоир шинос шуда, ба маҳорати эҷодии вай баҳои воқеӣ медиҳад.

Устод Аскар Ҳаким, дар ҳақиқат дар давоми умри пурбаракати хеш ба халқ хидмати шоиста намуда, бузургию тавоноии онро васеъ ва аз сидқи дил тараннум намудааст. Аз ин рӯ мақоми вай дар пешрафти адабиёт ва фарҳанги тоҷик беназир мебошад.

КИТОБНОМА

1. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика, стилистика / В.М. Жирмунский. – Ленинград: Наука, 1977. – 260 с.
2. Лихачев Д.С. Избранное: Воспоминания / Д.С. Лихачев. – СПб.: Logos, 1997.
3. Ҳаким А. Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дуюми садаи XX) / А. Ҳаким // Маҷмӯи осор. Ҷ. 3. – Хучанд: Ношир, 2016. – 492 саҳ.
4. Ҳаким А. Маҷмӯи осор. Ҷ. 1. / А. Ҳаким. – Хучанд: Ношир, 2016. – 424 саҳ.
5. Ҳаким А. Маҷмӯи осор. Ҷ. 2. / А. Ҳаким. – Хучанд: Ношир, 2016. – 512 саҳ.

НАЗАРЕ БА ШЕЪР ВА АНДЕШАИ АСКАР ҲАКИМ

Дар мақола ба таври мухтасар муҳтавои осори ҳафтчилдаи Шоири халқии Тоҷикистон Аскар Ҳаким, ки бо номи “Маҷмӯи осор” (Хучанд: Ношир, 2018) нашр гардид, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қўшидааст,

ки мақому ибтикороти устод Аскар Ҳакимо дар адабиёт, тарвиҷи адабиётшиносӣ ва ақидаҳои адабӣ ба таври воқеӣ нишон диҳад. Аз ҷумла, дар мақола ба масъалаи вичағиҳои гоӣ ва зебоишиносӣ, ҷанбаҳои анъанавии ашъор ва навпардозии шоир тавачҷуҳ зоҳир шудааст.

Калимаҳои калидӣ: назм, нақди адабӣ, адабиётшиносӣ, тарҷума, навпардозӣ, таҳқиқот, лирика, қаҳрамони лирикӣ.

ВЗГЛЯД НА ПОЭЗИЮ И РАЗМЫШЛЕНИЯ АСКАРА ХАКИМА

В статье рассматривается содержание семитомника «Собрание сочинений» Народного поэта Таджикистана Аскара Хакима, вкратце анализируются включённые в него стихи, поэмы, научные исследования, статьи и переводы. Автор определяет место Аскара Хакима в развитии таджикского литературоведения и критической мысли, по достоинству оценивает новаторские искания поэта. Особое внимание уделено идейно-эстетическим особенностям стихов поэта, вопросам преемственности и новаторских элементов в поэзии Аскара Хакима.

Ключевые слова: поэзия, критика, литературоведение, перевод, новаторство, исследование, лирика, лирический герой.

VIEW AT THE POETRY AND COGITATIONS OF ASKARA HAKIM

The article discusses the content of seven volumes of “Collected Works” of the national poet of Tajikistan Askar Hakim, that briefly analyzes the poems, articles and translations included in it. The author determines the place of Askar Hakim in the development of Tajik literary criticism and critical thought which appreciate the innovative search of poet. Particular attention is paid the ideological and aesthetic features of the poet's poems, as well as the issues of continuity and innovative elements in the poetry of Askar Hakim.

Keywords: poetry, criticism, literary criticism, translation, innovation, research, lyrics, lyrical hero.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонзода Абдучаббор - доктори илми филология, профессор, академики АИ ҶТ, ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа.

Сведения об авторе: Раҳмонзода Абдуджаббор - доктор филологических наук, профессор, академик АН РТ, помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью.

About the author: Rahmonzoda Abdujabbor - Doctor of Philology Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, assistant to the President of the Republic of Tajikistan of social development and public relations.

ШЕЪРИЯТИ СУХАНИ УСТОД ТУРСУНЗОДА

Рустам Ваҳҳобзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ашъори устод Турсунзода таносуби чанд унсури шакл ва мундариҷа (муҳтаво) барои фароҳам омадани ҷавҳари баёни шоирона хидмат мекунад: таносуби қолаб (жанр)-и назм бо куллии мавзӯ, таносуби системаи образҳо бо муҳити мавриди тасвир, таносуби таркибии вожаҳо ва сохтори нахви забони шеър бо фазо ва замони мавриди назар, таносуби шахсияти шоир бо «қаҳрамони лирикӣ», ки ғолибан дар ин ашъор идғом шудаанд, таносуби мусбат ва манфии ин қаҳрамон бо пешинаи таърихӣ худ ва дар ниҳоят, таносуби бисёр озмудаи фазои зеҳнӣ ва завқии шоир ва мухотаб (хонанда)-и ӯ.

Гузашта аз ин, аз мутолиаи шеъри устод Турсунзода он чӣ беш аз ҳама дар зеҳн таъсир мегузорад ва боқӣ мемонад ҳамон латифтарин дарунмоя, яъне оҳанги калом ва мусикии шеъри ӯст, ки ҳамзамон бо таҷассуми ҳосияти мавзӯ итминон ба нафси шоир (қаҳрамони лирикӣ ё худ муфради ғиноӣ)-ро низ бозгӯ мекунад. Таҷриба ва фитрати ҳассосу орошта бо хиради зотӣ дар матни шеър чун об дар таркиби замин нопадид аст, вале бо гулу гиёҳон сар бармекашад. Оҳанги калом таврест, ки мо дар баробари худ як суҳанвареро эҳсос мекунем, ки нисбат ба мавзӯи суҳанаш огоҳии комил ва садоқати комил дорад ва дар баёни он заррае заъфу нотавонӣ зоҳир намекунад ва, ҳар қадар ки бихоҳад, метавонад суҳанашро идома бидиҳад. Оҳанги суҳан гоҳе ба авҷи эҳтишом мерасад:

*Ту зинда бош, Ватан – хонаи умеди халқ,
Ки бе ту нест дилу ҷони шодмон ҳаргиз.
Даме, ки мешумарам нурбаҳо суҳанҳоро,
Баландтар зи Ватан нест дар забон ҳаргиз.
Чӣ медиҳӣ ба Ватан! Ҳар касе, ки нурсидам,
Ҷавоб дод:*

«Надорам дарег ҷон ҳаргиз!».

*Миёни халқу Ватан сахт аҳду паймон аст,
Набуду нест ҷудой дар ин миён ҳаргиз [22, 60].*

ки дар вазни барои он давраи адабиёти мо хеле нодир – мучтасси мусаммани маҳбуни аслам (мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаълун) суруда шудааст. Тасвири хосу барҷастае надорад. Вале бешак калом

хеле неруманд буда, асли неруи он оҳанг аст. Бахусус оҳанги ҳам ба зоҳир ва ҳам ба маънӣ қотеи радиф – «ҳаргиз!».

Зиҳофи дигари ҳамин баҳр (мучтасси мусаддаси маҳбуни аслам ва маҳзуф – фоилотун, мафоилун, фаълун ва файлун)-ро дар шеъри «Пиёлаи мо» мебинем, ки ҳамчунин оҳанги хеле мутантан, вале шод дорад ва бо калимае шурӯъ мешавад, ки зоҳиран калимаи шеърӣ нест. Вале мусиқии фарогири шеър онро мутантану хеле шоирона мекунад. Манзур калимаи «иттифок» аст:

*Иттифоқи бародаронаи мо
Дар ҷаҳон безаволу беҳамтост.
Ватани мо ба мисли рӯи баҳор
Дилкашу шодиовару зебост...
Аз маи тоҷикӣ намо лабрес
Соқии меҳрубон, пиёлаи мо,
То сарояд суруди ин оҳанг
Дар кафи дӯстон пиёлаи мо [22, 80].*

Корбурди калимаи «иттифок» дар авали ин шеър, истифодаи калимаи ҳамчунин ба зоҳир ғайришоиронаи «мутаносиб» дар шеъри Саъдиро ба ёд меорад (Мутаносибанду мавзун ҳаракоти дилфиребат) [31- 29], ки ба фазилати дар нуқтаи муносиб қарор гирифтани он, табдил ба як пора мусиқии ҷаҳорзарбӣ шудааст.

Дар таркиби оҳангини шеър калимаҳои сохтае, ки дар зоҳир хоси шеър нестанд, ҳаққи вучуд пайдо мекунамд, зеро худ ба як пора оҳанг табдил шудаанд:

*Шафқаткунанда сисилаи хоҳарон шумо,
Беҳадду беҳисоб ба кас меҳрубон шумо [22, 56].*

Ин навъ таъйиноти оҳангии калимаҳо дар саросари ашъори устод Турсунзода мушоҳида мешавад ва гоҳо чунин ба назар мерасад, ки вазифаи ин калимаҳо бештар аз маъно таъмини оҳанг аст:

*Дидаи манзараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Нуқрагун шаршараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Рӯдҳои дараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Акси оҳубараи силсилаи кӯҳи Ҳисор [22, 293].*

Вале тавони шоир ҳаргиз маҳдуд ба ҳамин эҷоди мусиқӣ нест ва мебинем, ки дар таркиби ҳамин шеъри оҳангин як образи бисёр қадимӣ «пири муғон», ки баръакси дигар шеърҳо як тасвири маҳз

маънавӣ ва зеҳнӣ нест, зинда мешавад ва таҷассуми зебои табиӣ меёбад.

*Симу зар, сурмаву симоб диҳад кӯҳи Ҳисор,
Ташинагонро шабу рӯз об диҳад кӯҳи Ҳисор,
Чорзону зада дар майкада чун пири муғон
Ҷоми саришори майи ноб диҳад кӯҳи Ҳисор* [22, 294].

Ҳатто дар шеъри имрӯзи мо, ки тибки иддао бо системаи образҳои (сувари ҳаёли) машҳури адабиёти классикӣ ва талмеҳоту устураҳо хеле маънуитар гардидааст, камтар воқеъ мешавад, ки як образи комилан «классикӣ» ва ирфонӣ чун пири муғон ба ин ҳад ошно ва мушаххас тасвир ва тасаввур шавад ва симои азизтарин ва табиитарин намодҳои зиндагӣ ва муҳити мо қарор бигирад. Гоҳо равонӣ ва мусиқии масхуркунандаи ашъори устод Турсунзода, таъби хонандаро ба осонӣ аз матои шеър гузор дода, боис мегардад, ки ба чунин зарофатҳои дохилии он чандон тавачҷуҳ нашавад.

Чунин зинда, мушаххас ва муосир қардани образҳои қадимӣ дар шеъри устод Турсунзода зиёд дучор мешавад. Ҳамчунин:

*Қард Да Гама ба рӯи баҳрҳо
Чун хубоби хонабардӯше шино* [22, 196].

Ҳамеша зеҳни шоир аз ин навъ образҳо ва тасвирҳо ва мазмунҳо саршор аст ва ба мавқеъ онҳоро чун нигин дар хотами нав менишонад.

Агар диққат шавад, дар баробари образҳо ва тасвирҳои машҳуре, ки онҳо ҳам дар шеъри устод Турсунзода ҳамеша як чилваи хоси худро доранд, мо образҳои хос, тасвирҳои хосро мебинем, ки шояд, ба истилоҳи шеършиносии қадим, онҳоро битавон «маъноӣ ғариб» номид. Маслан:

*То ки ояндаро ту дарёбӣ,
Ҳамчу фикри даҳо намехобӣ* [22, 183].

Ки ин тасвири комилан зеҳнӣ (*фикри даҳо*)-ро дар нисбати шахс ба қор бурдани дар шеъри даврони Турсунзода шучоати адабӣ меҳада. Ҳамчунин:

*Чаро ин қадар дӯст ошуфтаӣ?
Чу ҳарфи зарурии ногуфтаӣ* [23, 228].

Тасаввур кунед «ҳарфи зарурии ногуфта»-ро, ки зехни шуморо ҷи қадар мушавваш мекунад. Оё ташбеҳе нобтару дақиқтар барои тасвири ошуфтагии касро беҳ аз ин метавон пайдо кард? Ҳамчунин ташбеҳҳои нав:

*Дар шаби тор оби рӯди Ганг
Буд бо акси Қаҳкашон ҳамранг.
Ё ба чаими ту ҷилвагар мешуд
Мисли шамшерҳои занголуд [22, 184].*

Тасвирҳои тозаии шеърӣ дар ашъори устод Турсунзода, ки минбаъд ба «образҳои анъанавӣ» табдил шудаанд, як мавзӯи ҷолиб ва доманадоре аст, ки таҳқиқоти алоҳида меҳӯҳад.

Забони шеъри Турсунзода, забони роиҷи адабии наздик ба гуфторӣ дар Тоҷикистони даврони ўст. Аммо дар мавридҳои низ аз истифодаи калимаҳои нисбатан хоси китобӣ ҳазар намекунад. Масалан, «ҷибол» ва «мусаххар»:

*Равшаниборӣ кунед самти шимол аз офтоб,
Байрақи заррин занед бар сар ҷибол аз офтоб [24, 34].*

*Дигар дар қафо монд мулки мусаххар,
Ҷибол Ҳимолӣ бепоёи бесар [22, 226].*

Ё калимаи бисёр китобии арабии «мулаввас» дар шеъри «Қалам»:

*Асир афтам агар дар дасти нокас,
Намоям зиндагониро мулаввас [24, 101].*

Эҳсос мешавад, ки шоир захираи зиёди вожагонро дар зехн дорад, вале ҳаргиз аз он сӯистифода намекунад. Ин матлаб ба ин маъност, ки баъзан шоир фирефтаи вожаҳо мегардад ва мафтуни ҳусни вожаҳо, онҳоро на чандон бамаврид дар мисраъ ва байт қатор мекунад, умед мебандад, ки вучуди вожаҳои ҳар ҷӣ бештари гуногун сухани вайро шоиронатар мекунад. Дар ҳоле, ки шеър аслан калимаи зиёдӣ, ҳатто ҳарфи зиёдиро барнаметобад.

Интиҳоби калима дар шеъри устод Турсунзода бастагӣ ба ҳислати мавзӯӣ, замон ва макон дорад. Аз таркиби вожаҳои шеъри Турсунзода ин се маврид ҳамеша мушаххас мегардад. Бахусус, мувооти макон дар вожагузинии шеъри Турсунзода ошкор аст, ба ҳаде ки гумон метавон кард, ки шоир қабл аз навиштани шеъри марбут ба

маконе чанд калимаи хоси он макон ва он фазои фарҳангиро пешнавис мекунад ва баъд дар шеъри марбут истифода менамояд. Дар саропои силсилаи шеърҳои ҳиндустонӣ ҳамин ҳол мушоҳида мешавад. Ҳамчунин дар шеъри «Бетараф», ки макони тасвир Женева аст:

*Кӯҳсори Алп орому хамӯш,
Қадбаланду сарсафеду сабзпӯш,
Ҳам Женева, ҳам Париж, ҳам Рим гӯш
Асрҳое менамояд бетараф [22, 159].*

Ин интиҳоб шеърро мушаххас (конкрет) мекунад.

Аз таҳрири матни баъзе ашъор маълум мегардад, ки зехни устод Турсунзода ҳамеша машғули такмилу тасҳеҳи забони ашъораш будааст. Аз ҷумла дар сабти садоии шеъри машҳури «Дили модар», ки дар ҳазинаи Радиои Тоҷик мавҷуд аст, шоир чунин қироат мекунад:

Шабӣ базми арӯсӣ ашқи шодиро равон кардам [22, 282].

Дар ҳоле ки дар тамоми маҷмӯаҳои мунташираи шоир дар ин мисраъ ба ҷои ибораи «базми арӯсӣ» «тӯи арӯсӣ» омадааст. Пайдост, ки шоир дар солҳои охири зиндагияш калимаи аслан муғулии «тӯӣ»-ро бо калимаи сирф тоҷикии «базм» иваз кардааст.

Дар ин навъ вожагузиниҳо дар баробари макону замон чун ҳамеша бар тибқи муҳимтарин вижагии шеъри устод Турсунзода оҳанг ва мусиқии калимаҳо риоят мегардад. Масалан, ба назар мерасад, ки дар шеъри машҳури «Тара-Чандрӣ», ки худ исми хоси ҳиндӣ буда, фазои мушаххаси маконӣ ва фарҳангиро таҷассум мебахшад, оҳанг ва мусиқии он беш аз ҳама муроди шоир аст ва ҳар бор ду маротиба такрор шудани он таъкиде бар аҳамияти оҳанги ин калима мебошад:

*Ман аз рақси ту мафтунам, зи ҳолат лек маҳзунам,
Тара-Чандрӣ, Тара-Чандрӣ, макун ин қадр афсунам... [22, 188].*

Умуман, такрори ритмӣ иборат аз калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо дар шеъри устод Турсунзода шояд бештар аз ҳар шоири дигари адабиёти навини тоҷик бошад.

Оҳанг, ритм, мусиқии калом, ки гоҳе ба авҷ мерасад, гоҳе нарма мешавад, гоҳе таанӣ дорад ва гоҳе бисёр шоду боланда аст, ҳаргиз дар ашъор ва достонҳои ӯ соқиту рокид намегардад ва он муҳимтарин василаи эҷоди рӯҳиёти истиқбол дар хонанда ва барои шоир таҷассуми эътимод бар тавон ва зарфияти шоирӣ худ мебошад.

Дар аксари шеърҳои устод Турсунзода, ки ғолибан дорои мавзӯи мушаххас, ҳадаф ва паёми мушаххас, сохтор ва низоми озмудаву мушаххас доранд, дар ҳоле ки ҳанӯз қор ба зарофатҳои дохилӣ, дарунмояи ҳунарии шеър оид нашудааст, дар намо ва сохтори нисбатан берунии он мустаҳкамкорихои шоиронаро мушоҳида мекунем. Масалан, ҳамин шеъри «Тара-Чандрӣ»-ро бубинем, ки чи бофти маҳкам ва чандшонаӣ (чандгирех) дорад. Шеър дар васфи раққосаи ҳинду Тара-Чандрӣ аст. Албатта, «васф» ба шарт мегӯем. Дар асл як мучассамасозӣ аз ин тимсол барои бознамудани фарҳанги волову дилпазир, аз як сӯ ва аз сӯи дигар, ҳоли зори як миллати гирифтори зулму ситами бегона мебошад. Ин тазод дар як пайкар ба пайкор барҳоста, то чи ҳад носозгор будани фарҳанги волоро бо зишти ситам ва бардағӣ ба фарёди беовоз ошкор мекунад. Ин худ як диди шоирона, бешак, дар заминаи воқеияти дидаву озмудай шоир аст. Аммо ин нукта танҳову урён нест, дар ҳолаи ҳафтранге аз мусовихои (параллелҳои) ҳамсоз ва мутазоди дигари маънавӣ қарор дорад. Шоир дар ин муҳит аз салафи солеҳи худ, ки ҳамчунин шоири тоҷик аст, ҳамчунин Мирзо (Мирзо Бедил) ном дорад, ҳамчунин ба Ҳинд рафта ва маҷозан мафтунӣ назораи ҳунари волои раққосаи ҳинду шудааст (Комде), ҳамчунин ин раққосаро ва ҳунари ӯро маҳкуму мазлум дарёфтааст, ҳамчунин ин тазоди ҳунар ва бардағиро ба суди ниҳони аввалӣ сурудааст ва фасонаи худро аз ин пирӯзӣ шодимарг кардааст, ба ёд меорад. Бо ин иктифо намекунад, вақте иборати «ҳоли ҳинду» ба миён меояд боз аз Ҳофиз (Ба ҳоли ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухоро) [27 - 6] ёд мекунад, яъне дар кулл шоир аз қалби як тамаддун бо тамаддуни дигаре, ки ҳамеша пайванд ва ҳешовандӣ доштааст, сухан мегӯяд. Аз умқи суннатҳо сухани наву тоза мегӯяд, бо диди нав, шеваи нав ва паёми нав. Матлаъи шеър ҳам аз зикр ва арҷгузории навогарӣ шурӯъ мешавад:

*Ба обу ранги нав омад чу Бедил дар ҷаҳони назм,
Аз ӯ ҳусни дигар омӯхт боғу бӯстони назм [22, 188].*

Ин ҷо мусовии ҳамсоз аст. Азми ҳарду шоир навогарист. Аммо дар байти баъдӣ ин мусовӣ мутазод аст:

*Сухан меронд сарбаста, ниҳон медошт маъниро,
Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё [22, 188].*

Шоири баъдӣ, ки Турсунзода аст, баръакс то метавонад суханро боз мегӯяд. Ин муқоисаи ҳар ду мавридро шоир ба сароҳат ба забон намеорад. Дар зехни шоир ва зерматни шеър боқӣ мемонад. Бо ин

ҳама бозёфтҳои шоирона устод Турсунзода қомилан метавонист ба худ ҳақ бидиҳад, ки қиёфаи ҳоси асрорбаёнӣ ва рамзпардозӣ бигирад ва чанд калимаву ибораи мармузу мачхулро дар саропои шеъраш ҷой бидиҳад ва пардаи тилисме ҳам дар як гӯшаи шеъри худ барои рӯзи мабодо бикашад. Аммо ӯ чунин ташвишро намениносад. Сабки баёнӣ ӯ миёнагии адабиёти классикӣ ва фолклор аст, ҳамоно ҷое ки шеъри классикӣ бо шуур ва завқи мардум созгор мегардад:

*Ба ҷунбиши мавҷи дарёӣ, ба лағзиши реги саҳроӣ,
Ҳунарманду ҳунарпеши зи сар то ноҳуни пой!
Сабук чун парниёнӣ ту, беҳ аз оби равонӣ ту,
Ба каф дури гаронӣ ту, ба тан ҷонӣ ту, ҷонӣ ту!* [22, 189].

Ин сатрҳо аз назари сабки баён вариантҳои халқии шеърҳои Мавлоно, Аҳмади Қомӣ, Саъдӣ, Ҳофизро ба ёд меоранд.

Лозим аст бар тафовути содагии шеъри устод Турсунзодаро аз содапиндорӣ таъкид шавад. Зеро хатари он эҳсос мешавад, ки баъзан содагӯиро шиор намуда, ҳар навъ сухани бемояро меҳаҷанд дар радифи шеър қарор бидиҳанд ва ҳатто қабои заррини «саҳли мумтанеъ»-ро бар дӯши лоғари он биёвезанд. Сарнавишти дебоҷаи машҳури афсонаҳои мо гӯётарин шохиди ин содапиндорӣ аст:

*Буд набуд Будгор буд,
Кулӯх набуд шудгор буд,
Як кали айёр буд...*

Маълум аст, мисраъҳои баъдӣ (шумори онҳо дар вариантҳои гуногун аст) ҳаргиз ҳамбӯи мисраи аввал нестанд, ки шояд дар асл он танҳо буда (мисли он ки дар аввали сухан мегӯянд «ба номи Худо» ё чунон, ки ҳамзабонони эронии мо дар аввали афсона мегӯянд: «Яке буду яке набуд, ғайри Худо ҳиҷ кӣ набуд») ва ё бо гузашти айём ҳамроҳони аслии он аз ёдҳо фаромӯш шудааст. Мисраи аввал бо ҳама содагии зоҳирӣ як тезиси фалсафӣ ва тавҳидист. «Буд» дар ин ҷо ба маънои ҷаҳони ҳастист, (на ҳабар), он гуна ки дар забони русӣ калимаи «бытие». «Будгор» Худост (бавучудоварандаи «буд»). Яъне, он замоне ки Худо буд, вале ҷаҳони ҳастӣ ҳанӯз халқ нашуда буд. Манзур – афсонаи мо хеле ва хеле қадимист. Қасоне, ки баъдтар он мисраъҳои берабту бемаъноро ба он часпондаанд, фикр кардаанд, ки мисраи аввал, низ чунин ҳарфҳои подарҳавост. Тақлиди беҳабарона дар соданависӣ метавонад тақрибан чунин натиҷае дошта бошад.

Аммо содагии қаломии устод Турсунзода содагист, ки чун сатҳи болои он маъношикофӣ шавад, умқи бепоёнаш ба назар мерасад.

*Дар фазо парвоз кардам гарчи аз рӯи замин,
Чаширо аммо намекамдам ман аз сӯи замин.
Бо ситора ҳамнишин, бо моҳ гаштам ҳамнафас,
Лек будам сархушу сармаст аз бӯи замин [22, 16].*

Таанӣ, салобат, шукӯҳ ва итминон ба нафсе, ки дар оҳанги ин гуфтори содда нухуфта аст, ба мо мерасонад, ин сухани касест, ки воқеан нисфи умраш дар осмон, дар парвозҳо сипарӣ шуда ва вожаи умумии замин барои вай ҳаммаъноӣ ватан ва хонадон гардидааст. Дар зиндагӣ ва таҷриба ба он сатҳе расида, ки қисмати башарро дар чорчӯби категорияҳои азиме чун заминро осмон доварӣ кунад. Воқеан, замоне ки як инсон дар сафи нухбағони бани башар қарор мегирад ва масъулиятҳои бузург ҳамроҳ бо имтиёзоти хос ӯро дар ҳолаи худ меполичанд ва аз назари физикӣ ҳам худро дар фосилаи зиёде бо дигарон мебинанд, ки ин дар «парвоз» ва «осмон» таҷассуми айни меёбад ва чун ин инсон аз қалби замин, ҷомеаи инсонҳои одӣ ва хокӣ рустааст, қалбаш саршори меҳру муҳаббати онҳо ва ватан мебошад, дар ҳар як чунин парвоз ғироқи дардолудеро эҳсос мекунад, пайвасти нигоҳашро ба замин, ки аз ӯ дуртару дуртар мегардад, медӯзад, шояд онро чун тифле тасаввур мекунад, ки аз паяш метозад ва ё чун модаре, ки дар остона истода ва вирд меғӯяд, ки мабодо воқеан аз он муҳити зотӣ ва бунёди канда шавад. Ин шеър шояд як қиёми нохудоғоҳ ҳам дар баробари ашрофиятмаобӣ ва безъитиноии нисбӣ ба арзишҳои ҷаҳони инсонҳои одӣ, ки дар охириҳои даврони Шӯравӣ буруз карда буд, бошад. Он чизе ки ҳастаи офаридаҳои, масалан, Расул Ғамзатов ва Чингиз Айтматовро ташкил меод.

*Бо замин, бигзор, то пайванд бошад пойи ман,
Дар замин, бигзор, то бошад муқаррар ҷои ман.
То абад, бигзор, монад шуълаафкан, шуълабор
Он чароге, ки фурузон гашт дар маъвои ман [22, 16].*

Касе рисолатро дар ин мавзӯ ба Турсунзода таҳмил накарда буд, худ дар таҷриба ва бо эҳсос дарёфт, ки «бояд заминро ситуд», ҳадди инсофро дар мавриди он ба ҷой овард, инсонҳоро аз бемории ситорамаобӣ (звездный болезнь) масун гардонд. Он эҳсосе, ки Бедилро фаро гирифта буд ва ба додҳои замин бархоста, нидо карда буд:

*Нозро аҷз худписандӣ дод,
Осмонро замин баландӣ дод!
Ё: Осмон бе замин чӣ кор ояд! [6, 32].*

Ин аст саҳли мумтанеъ. Маншаъи ин даррокии Бедил илму илҳому ишроқ буд ва аз Турсунзода таҷриба ва эҳсос.

Дар ҳоле ки баҳсҳои тоза пирумуни сабки Бедил ва баёни бедилӣ авҷ гирифтааст, ин мавзӯ баррасии алоҳида меҳаҳад. Иҷмолан бояд гуфт, ки сахтиву печидагии шеърӣ Бедил, агар қоӣе ҳаст, аз анбӯҳӣ ва дарҳамчӯшидагии маъност на аз анбориши зиёди лафз ва гусастагии занҷираи тахайюлии шеър, тавре ки дар ашъори бисёре аз мукаллидони номуваффақи Бедил ба назар мерасад. Бедил маҷзуби ҳадаф, матлаб ва паёми худ аст ва, он қо ки ин ҳадаф ва паём пирояи хос намеҳаҳад ва бепарда чехранамоӣ мекунад, Бедил ҳам онро ба ҳамон сурат меорад, ки аз зеботарин пораҳои ашъораш мебошанд:

*Ашк як лаҳза ба мижгон бор аст,
Фурсати умр ҳамин миқдор аст...*[6, 36].

То маълумамон гардад, ки шеърӣ Бедил дар матни сабку услуби роиқи забони адабии даврони ӯ то қӣ ҳад содаву осон аст, бояд назаре ба он осори Бедил андозем, ки насру назми ӯ бо ҳам омехта аст. Дар чунин осор ҳини мутолиаи насри Бедил ҳоли мо ба касе мемонад, ки ба сахтӣ аз миёни ҷангали анбӯҳӣ шоҳаҳои дарахтонаш дарҳамбофтаву печида мегузарад ва қо-қо ногоҳ ба пораҳои ҷамани бозу мусаффову сода дар миёнаи ин ҷангал мерасад ва нафас рост мекунад ва самти идомаи роҳашро муайян месозад, ин ҷаманпораҳо ҳамон пораҳои назми Бедил дар қазри насри ӯст...

Гоҳо аз пардаи фонуси зохиран камранги шеърӣ Турсунзода шуоъҳое бо дурахши баланд ба ҷашм меҳӯрад ва моро хушдор медиҳад, ки соҳиби ин сатрҳои сода дорои табъи саршорест ва метавонад дар сатҳи олии классикӣ ҳам шеър бигӯяд:

*Бин, чи гуна ин дара қои тамошо гаштааст,
Қои парвози нигоҳи мардуми мо гаштааст,
Кони ҳусни духтарони зеби дунё гаштааст.
Дил агар афтод дар ин қӯй, роҳаш гум кунад,
Ишқ агар лашкар кашад, охир сипоҳаш гум кунад* [24, 99].

Мисраи охир байти баланди Хоҷа Ҳофизро аз «Соқинома» ба ёди мо меорад:

*Ҳамон марҳала-ст ин биёбони дур,
Ки гум шуд дар ӯ лашқари Салму Тур* [27, 313].

Бо итминон метавон гуфт, ки зодаи табъи Турсунзода дар доштани шӯри шеърӣ камтар аз ин байти оӣ нест. Чунин шуӯлаҳои баланд моро водор мекунад, ки ба шеъри Турсунзода ба содапиндорӣ нангарем ва сода гуфтанҳои ӯро як амри ихтиёрӣ бидонем, на аҷз.

Қутби муқобили ифрот дар содагӯӣ, бар асари содапиндорӣ, пеидагӯӣ ва мавхумбаёнӣ аст, ки мутаассифона, ахиран қариб аст баъзан онро ба меъри доварӣ дар ҳукми вучуд ё адами шеърият табдил бидиҳанд. Яъне ҳар қадар боз қардани маъноӣ шеър саҳттар бошад он қадар шеъртар аст ва агар билкул онро ҳеҷ кас нафаҳмад (ҳатто ҳуди шоир) шеъртарин. Борҳо барои имтиҳони маъношикофӣ суол шуда, ки ин байт чи маъно дорад:

*Чашми занбӯри асал парвонаеро диду гуфт:
Оқибат ишқи ту моро хонавайрон мекунад [6, 49].*

Ҳамчунин барои имтиҳон мепурсем, ки ин байт аз кист? Меғӯянд аз Бедил. Чаро аз Бедил? Зеро сабки он пеида аст ва албатта, ки байти баланд аст. Таваҷҷӯҳ намешавад, ки ҳатто аз назари баёнӣ одии лафзӣ маъюб аст: «чашми занбӯр дид». Баъдан онро «маъно» мекунем: занбӯр, асал, парвона, ишқ, хона (вайронӣ). Рабт ва таносуби суҳан гусаста аст, чизе дар миён намерасад. Бояд донист, ки он шамъ аст ва муме, ки аз он шамъро сохтаанд. Ин муми шамъ парвонаро бо занбӯр «мечаспонад» ва мо дармеёбем, ки чун (гӯё) барои сохтани шамъ, ки маҳбуб ва маъшуқи парвона аст, хонаи мумии занбӯрро хароб мекунанд, занбӯр аз парвона домангир мегардад. Албатта ин ҳам ба сари худ завқе дорад, монанди он ки муамморо ҳал мекунад ва зеҳно варзиш медиҳад. Аммо шеър танҳо варзиши зеҳн нест, ба қавли Нодири Нодирпур кроссоворд нест. На, ҳаргиз Бедил чунин пӯҷ намеғӯяд. Чунин меғӯяд:

*Эй нони ту гарм аз тафи дилҳои қабоб,
Аз ҳиҷлати нокасӣ бибояд шуд об.*

*То коми ту молид як ангушт асал,
Бунёди ҳазор хона гардид хароб! [6, 51].*

Ин ҷо ҳам айнан ҳамон системаи образҳост (асал, мум, хона (вайронӣ), ситам). Аммо ҳикмати оӣ дорад. Инсонро хушдор медиҳад, ки андакмоя неъмате, ки ба ӯ мерасад бо чӣ қимате барои дигарон тамом мешавад. Занбӯр чун маҳлуқи Худо бо инсон ҳамрадиқ қарор дода мешавад. Аз нигоҳи дигар тир ба омочи ситампешагон мерасад, ки мардуми мазлумро барои суди модди худ помолу

хонавайрон мекунанд. Чун лифофаи рангини шеърро боз мекунем, мебинем, ки чӣ паёме, чӣ ҳадяи гаронбахое дар дохили он ниҳода шудааст ва лаззати шеърро садчандон мекунад. Аммо дар он мавриди аввалӣ ба дасти мо куттие печида дар коғази зебои рангин дода шудааст ва ҳафтод гиреҳ ҳам чун зулфи печон бар он зада шуда ва мо бо ҳаяҷон ҳар якеро боз мекунем, чун ҳама тамом мешавад, мебинем куттӣ ё холист ё, масалан, ҳазафпорае дар дохили он гузошта шудааст. Он ҳама ҳаяҷон табдил ба хиҷолат ва пушаймонӣ мешавад.

Ё худ тақрибан бо корбурди айни ҳамон суvari ҳаёл Ҳофиз мегӯяд:

*Чудо шуд ёри ширинат, бирав танҳо нишин, эй шамъ,
Ки ҳукми осмон ин аст, агар созӣ в-агар сӯзӣ [27, 268].*

Бубин тафовути раҳ аз қучост то ба қучо! [27, 5].

Албатта, манзур аз ин паём танҳо паёми иҷтимоӣ ё ҳатто маънавӣ нест, балки умуман ҳар навъ паёмест, ки завқи моро такмил мекунад. Аз ҷумла паёми сирф ҳунарий, ки дар ашъори устод Турсунзода ҳам ба назар мерасад:

*Гирам аз гесӯи ҳар як шаршара,
Аз суруди хеш нур созам дара [22, 149].*

*Чун абри сафеде, ки гирифтаст фазоро,
Чодар ба сари сабза кашидан рама дорад [22, 188].*

Ин навъи абёт, ки дар ашъори устод Турсунзода ба фаровонӣ пайдо мешавад, чудо аз паёми иҷтимоии ғоии шеър ба сари худ як манзараи комилан шоиронаро таҷассум мекунанд.

Ё ин паём, ки бо вучуди вожаҳои ҳосе чун «ҷарас», «баҳр» (дарё) ва «канор» (соҳил) менамоёнад, ки шоир дар муҳити азими фикрӣ ва маънавие, ки Ҳофизро фаро гирифта буд, роҳ мепаёмояд ва агар чизҳоеро аз ин муршиди худ вом гирифта, дар иваз аз назари физикӣ ва табиӣ худ ин муҳитро озмудааст:

*Нақи бандад солҳо дар ёди кас
Дашти бепоёну фарёди ҷарас.
Раъду барқу гиряи абри баҳор,
Мавҷи баҳру фикри дурии канор [22, 191].*

Аз муҳимтарин вижагиҳои шеъри устод Турсунзода ва умуман мактаби ӯ яке ин аст, ки ҳатман паём дорад. Ҳоло ин қазоватро як сӯ мегузорем, ки ин паём матлуб аст ё номатлуб, бо пирояи ҳунари зиёд орошта аст ё кам. Вале дар ғолиби ин ашъор як чиз мусаллам аст ва он ин аст, ки шоир нисбат ба паёми худ шинохт, садоқат ва бовар дорад, ки дар маҷмӯъ, тавре ки дар аввал гуфта шуд, итминон ба нафсро ҳосил мекунад ва ҳадди муҳотабашро, ки ин паём барои ӯст, чи аз назари фаҳму завқу ҷаҳонбинӣ ва чи аз назари нафъу зарар (аз дидгоҳи худ) мешиносад ва риоят мекунад. Яъне дар инзиво нест ва дар муколамаи ғаъл қарор дорад. Бо ин ҳол, бешак, арзиши онро дорад, ки мавриди баррасии боз ҳам дақиқтар ва муфассалтар, аз он чи то кунун анҷом шуда, қарор бигирад ва ба мизони вучуди орояҳои ҳунари қимати адабии он муқаррар гардад.

КИТОБНОМА:

1. Акбаров Ю. Шеъри нав / Ю. Акбаров // Қисмати шеър ва қисмати инсон. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 140-187.
2. Арасту. Поэтика / Арасту. – Душанбе: Бухоро, 2016. – 120 саҳ.
3. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 саҳ.
4. Баҳор Маликушшуаро. Сабкшиносӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 саҳ.
5. Бедил Абдулқодир. Осор дар 8 ҷилд. – Ҷ.1. Абдулқодир Бедил. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 саҳ.
6. Ваҳҳоб Рустам. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритми назми муосири тоҷик / Рустам Ваҳҳоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 саҳ.
7. Ваҳҳоб Рустам. Шеър ва дониш / Рустам Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2018. – 178 саҳ.
8. Гинзбург Л. О лирике / Л. Гинзбург. – М.: Л.: Советский писатель, 1964. – 382 с.
9. Гончаров Б.П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы. Б.П. Гончаров. – М.: Наука, 1973. – 275 с.
10. Зехнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 саҳ.
11. Ибни Рушд. Китоби шеър / Ибни Рушд // Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 85-123.
12. Ибни Сино. Дар бораи саноати шеърӣ / Ибни Сино // Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 22-84.
13. Иқбол Муҳаммад. Кулиёти ашъори форсии Мавлоно (Иқбол). – Техрон: Интишороти Саной, 1373 х. ш. – 508 с.
14. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 саҳ.
15. Мусулмонкулов Р. Асрори сухан / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 151 саҳ.

16. Нодирпур Нодир. Кӯҳна ва нав / Нодир Нодирпур // Садои Шарк. – 1968. № 2. – С. 138-145.
17. Рӯдакӣ Абӯабдулло. Девони Рӯдакӣ / Абӯабдулло Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 сах.
18. Сайфуллоев А. Аркони сухан / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 272 сах.
19. Сатторзода Абдунабӣ. Такмилаи бадеӣ форсии тоҷикӣ / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 сах.
20. Сирус Б. Оид ба шеъри нав / Б. Сирус // Садои Шарк. – 1965. № 8. – С. 108-125.
21. Суратгар Лутфалӣ. Суннати адабӣ ва шеъри муосир / Суратгар Лутфалӣ // Садои Шарк. 1968. № 2. – С. 113 – 126.
22. Турсунзода Мирзо. Кулӣёт чилди 1. / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 325 сах.
23. Турсунзода Мирзо. Кулӣёт чилди 2. / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 335 сах.
24. Турсунзода Мирзо. Гулчини ашъор / Турсунзода Мирзо. – Душанбе: Адиб. – 552 сах.
25. Тӯсӣ Насириддин. Дар ҳадди шеър ва таҳқиқи он / Насириддин Тӯсӣ // Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 134-158.
26. Ҳақимов А. Шеър ва замон / А. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 252 сах.
27. Ҳофизӣ Шерозӣ. Кулӣёт / Ҳофизӣ Шерозӣ – Техрон: Нашри замон, 2001. – 157 сах.
28. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 сах.
29. Шарифов Х. Шоир ва шеър (Мачм. мақ.) / Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 218 сах.
30. Шафеъии Кадканӣ. Мусикии шеър / Кадканӣ Шафеъии. – Техрон: Огоҳ, 1395 х.ш. – 680 сах.
31. <https://ganjoor.net/saadi/divan/ghazals/sh29/>

ШЕЪРИЯТИ СУХАНИ УСТОД МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Муаллиф дар ин мақола баъзе ҷанбаҳои аносири ташиқидиҳандаи шеърияти ашъори Мирзо Турсунзода мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст.

Аҳамияти омӯзиши ин ҷанбаи ашъор аз он ҷиҳат муҳим аст, ки аксари муҳаққиқони муосир танҳо ба таҳқиқи ҷиҳатҳои маъмул машғури иҷтимоии осор ва шахсияти дурахшони адиб пардохта, баррасии шеърияти шеъри шоирро аз ёд бурдаанд.

Баъзе муҳаққиқон байни содагӣ ва оматисандии услуби шоир ва шеваи баёни осори классикон тофовут қоиш шудаанд. Муаллиф ҷанбаи илмӣ надоштани ҷунин ақидаҳоро бо ироаи далел собит қарда, тавассути таҳлилу таҳқиқи ашъор дорои бадеият ва ғояҳои бебаҳои маънавӣ будани осори шоирро нишон додааст.

Калидвожаҳо: шеърият, назм, сабк, образ, тахайюл, наём, суннати адабӣ, навоҷарӣ.

ПОЭТИЧНОСТЬ СЛОВА МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В этой статье рассматриваются поэтические аспекты и элементы, формирующие поэтичность в стихотворениях Мирзо Турсунзаде.

Актуальность данного исследования заключается в том, что некоторые литературоведы в последнее время связывают широкую прославленность поэта лишь с его яркой личностью и важной общественной позицией. А некоторые считают простоту и общедоступность его стилистики в рознь с высокими классическими критериями таджикско-персидской поэзии.

Автор статьи представляет аргументированное опровержение вышеуказанных ошибочных мнений, обосновывает иную взгляд, подтверждающий высокое поэтическое и духовно-смысловое богатство лирики знаменитого поэта.

Ключевые слова: поэтичность, поэзия, стиль, образ, воображение, послание, литературная традиция, новаторство.

POETRY OF MIRZO TURSUNZODA'S WORDS

This article discusses the poetic aspects and elements as a form of poetry in Mirzo Tursunzoda's poems.

The relevance of this study lies in the fact that some literary scholars have recently associated the poet's wide popularity with equal of his bright personality and important public position. And some consider of the simplicity and accessibility of his style of odds with the high classical criteria of Tajik-Persian poetry.

The author of the article presents the reasoned refutation of the above erroneous opinions, substantiates a different view, confirming the high poetic and spiritual-semantic richness of the lyrics of the famous poet.

Keywords: poetry, poem, style, imagination, note, literal view, navigation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустам Ваххобзода – дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, тел.: + 992 988062344, е – майл: rvahhob@mail.ru.

Сведения об авторе: Рустам Ваххобзода – доцент кафедры Теории и новейшей таджикско персидской литературы Таджикского национального университета, тел.: + 992 988062344, е – майл: rvahhob@mail.ru.

About the author: Rustam Vahhobzoda – Chief of Tajik Language Department of Khujand State University by name Bobojon Gafurov, Doctor of Philology Sciences, Professor, Phone: +992 92 824 25 61. E-mail: abdujamol58@mail.ru.

ҲАКИМ АБӢҲАФСӢ СУҒДӢ – ШОИРИ ҲАМАҲДИ РӢДАКӢ

Шамсиддин Муҳаммадиев

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Абӯҳафс Ҳаким ибни Аҳваси Суғди ро ҳам манобеи адабӣ ва таърихӣ аз шоирони нахустини форсигӯ навиштаанд. Муаллифи «Ал-муъҷам фӣ маойири ашъори-л -Аҷам» (замони таълифаш нимаи аввали асри XIII) дар боби аввали қисми аввали китоби хеш, ки «Дар маънии шеър ва қофият ва ҳадду ҳақиқати он» [5, 221] унвон дорад, пас аз таърифи шеър аз нахустин сарояндаи шеър ба арабӣ суҳан оғоз карда, гуяндаи онро Яъриб ибни Қаҳтон ибни Обир ибни Шолих ибни Арфаҳшад ибни Сом ибни Нӯх (с.а.) медонад, ки пас аз тӯфони Нӯх «ба исҷоъ ва қароин машъуф будааст» [5, 222] ва аз ин замина ба сароидани каломи мавзун муваффақ гардидааст ва ду байт аз шеъри ӯ меорад [6, 222]. Ва ривояти муаррихонро дар бораи шеъри нахустинро сурудани ҳазрати Одам (с.а.) меорад ва аз марсияи ӯ дар марғи Ҳобил се байт сабт менамояд, ки баъдан муаллифони тазкираҳои форсӣ онро иқтибос кардаанд [1, 18] (ду байт) Давлатшоҳ [4, 20] (4 байт). Вале Қайси Розӣ «ба иттифоқи аҳли илм» забони ҳазрати Одамро забони сурёни медонад ва шеъри ба ӯ нисбатдодаро тарҷумаи он ба арабӣ менависад [6, 223].

Дар идомаи баҳси хеш аз нахустин шоирони форсигӯ суҳан ба миён меорад, ки маълумоти ӯ дар ин мавзӯ аз аввалин навиштаҳо ба забони форсӣ ба шумор меояд ва ривояти Баҳроми Гӯр ва шеъри ӯро муфасссал меорад.

Пас аз он менависад: «Ва баъзе мегӯянд, ки аввал шеъри порсӣ Абӯҳафси Ҳаким ибни Аҳваси Суғдӣ гуфтааст аз Суғди Самарқанд ва ӯ дар саноати мусиқӣ дасте тамои доштааст. Ва Абӯнасири Форобӣ дар китоби хеш зикри ӯ овардааст. Ва сурати олате мусиқорӣ, номи он «шаҳруд», ки баъд аз Абӯҳафс ҳеҷ кас онро дар амал натавонист оварад, баркашида ва мегӯяд ӯ дар санаи салоса ймиаи ҳиҷрӣ (300 ҳ.қ./913 –Ш.М.) будааст ва шеъре, ки ба вай нисбат медиҳанд, ин аст:

*Оҳуи қӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Ёр надорад, бе ёр чӣ гуна равадо»* [6, 225-226].

Ин матлаб, яъне ихтирои сози муסיқии шахруд аз тарафи Абӯҳафси Суғдӣ пеш аз Қайси Розӣ ҳам дар китобҳои донишномай дида мешавад. Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуфи Котиби Хоразмӣ (вафоташ 387х.к./997) дар «Мафотеху-л-улум», ки ба забони арабӣ навиштааст, дар муסיқӣ дар мадхали «шахруд» навиштааст: «Ашшаҳруз-олату миҳдинати ибдаъуҳо Ҳаким ибн Аҳвас ас-Суғдӣ би Бағдод фӣ санати салоса миати»

الشهرود آلة محدنة ابداعها حكيم بن احوص السغرى ببغداد فى سنة ثلاثمائة [8,41]

Ин маълумот дар тарҷумаи китоби мазкур ҳам омадааст [9, 226]. Зикри Абӯҳафс дар китоби «Асрору-л-ҳикма»-и Абулаббоси Лугарӣ – шогирди Баҳманёр ибни Марзбони (вафоташ 458) шогирди Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) чунин омадааст: «Ҳоҷа Абӯнасири Форобӣ дар китоби «Муסיқӣ» чун ҳадиси олати “шахруд” ёд кард, гуфт: Инро Ҳаким Аҳвас Ассуғдӣ аз Суғди Мовароуннаҳр истинбот кардааст. Ва дар он вақт, ки истинбот кард, бештар аз билоди маъмураи замин онро бигардонид, аҳли ин билодно овози ин олат мувофиқ омад ва ҳама инро писандиданд. Ва ин маънӣ, ки ёд кардем, дар таърихи санаи ситта ва салоса миа (306 х.к./919 – Ш.М.) буд» [8, 41]. Тавре аз ин навиштаҳо бармеояд, бо он ки онҳо аз «Ал-муъҷам» пеш таълиф шудаанд, маъҳази ягона доранд ва он навиштаи Абӯнасири Форобӣ (870-3-950) мебошад. Абӯнасири Форобӣ дар «Ал-мадхал фӣ-л-муסיқӣ» аз «ихтирои созе ба номи «шахруд» суҳан гуфта, мухтареи онро муосири хеш доништа ва гуфтааст, ки вай он созро ба Суғду Бобилу Бағдоду Шому Мисру Миёнрӯдони боло (Байнаннаҳрайни улё) бурд ва «ҳамаи оҳангҳои ин кишварҳоро бо он заданд ва касе ҳеҷ кадомро ноҳинҷор надонист» [3, 127].

Дар «Ал-муסיқӣ-ал-кабир» Форобӣ тасвири сози шахрудро нишон додааст [3, 127]. Саид Нафисӣ матлаби болоро аз он ҷо, ки матни арабии китоби Форобиро надоштааст, аз тарҷумаи қисмате аз ин китоб, ки ба франсавӣ дар маҷмӯае бо номи «Муסיқии араб» пайдо карда ва дар мақолаи хеш овардааст, ки аз матни пеш аз ин фарқ мекунад ва бо баёне дақиқтар мефармояд: “Нахуст аз миёни созҳои, ки дар миёни мо (яъне, Форобӣ – Ш.М.) ривоч дорад, созро, ки беш аз ҳама парда дар он ҳаст, бингарем, аз миёни ҳама созҳои, ки дар диёри Араб ривоч дорад, он ки ин шароит дар он ҳаст, шахруд аст. Ихтирои

он тоза аст. Кудамо аз он огоҳӣ надоштанд. Ихтирои он аз Холис¹ ибни Аҳвас, яке аз мардуми Кӯҳистони Самарқанд аст. Онро дар Моҳ дар сарзамини Ҷабал дар соли 1228 таърихи Искандар баробар бо соли 306 таърихи аъроб сохтааст. Сипас ин созро ба сарзамини Суғд бурд, ки кишварест дар шимол дар мадхали иқлими шашум. Ин сарзамин дар болои дараҷаи чихилу панҷи арзи шимолист ва ба машрик имтидод дорад. Созеро, ки дар ин сарзамин ва дар навоҳии муҷовири он аз шимол ва машрик ба қор мебаранд, писандида афтод ва пардаҳое, ки аз он бармеомада, бар гӯши мардуми ин навоҳӣ гарон наёмадааст. Ибн ал-Аҳвас сипас онро ба Бобил бурд ва дар он замон тавонотарини подшоҳони тозӣ дар он ҷо буд. Сипас онро ба Бағдод бурданд ва аз он ҷо ба Миср ва онсӯйтар ба Байнаннаҳрайну Сурия бурданд...» [8, 41-42]. Бинобар ин навиштаҳо соли ихтирои шаҳруд яқинан соли 306 ҳ.қ./ будааст, на 300 ҳ.қ./, ки Қайси Розӣ навиштааст, зеро «Фаробӣ, ки дар 339/950, яъне 33 сол пас аз ин воқеа даргузашта, аз ин қор огоҳтар будааст» [8, 42].

Аз ин навиштаҳо муҳимтарин натиҷа он аст, ки Абӯҳафс бо мусиқӣ ошно ва мухтарейе яке аз созҳои мусиқист ва, аз он ҷо ки шеър дар аҳди қадим дар Эрон Хуросону Мовароуннаҳр суруда мешуд ва шоир – хонанда ё ромишгар маъруф буд, ки аз шеър гуфтани шоирии ӯ гувоҳ аст. Дигар он, ки ӯро аз Суғди Самарқанд ва дақиқан аз Кӯҳистон гуфтани Абӯнаصري Фаробӣ ба ҳақиқат наздик аст, зеро аз мазмуни байти мансуб ба ӯ ҳам ин матлаб ҳувайдо мегардад.

Гувоҳи дигар, зинда будани навъи шеърии байт дар осори шиғоҳии мардуми сарғаҳи Зарафшон, мерасонад, ки Абӯҳафси Суғдӣ аз ин сарзамин будааст ва инро шодравон Аълоҳон Афсаҳзод низ пай бурда, зодгоҳи ӯро ҳамон ҷо тахмин кардааст [2, 91].

Манбаъҳои дигари адабӣ ва таърихӣ навиштаҳои Қайси Розиро дар мавриди Абӯҳафси Суғдӣ ва байти бозмонда аз ӯ такрор кардаанд. Фазлуллоҳи Қазвинӣ дар китоби «Ал-муъҷам фӣ осори мулуки-л-Аҷам», ки ба номи Атобак Нусратуддин Аҳмад ибни Рукниддини Юсуфшоҳ (696-733/1297-1333) – ҳокими

¹Мутарҷими франсавӣ тасреҳ кардааст, ки дар нусхаи дигари китоби Фаробӣ номи мухтарей «Ҳаким ибни Аҳвас» омадааст [8,41].

Луристон аз хонадони Ҳазорасбӣ навиштааст, матлаби Қайси Розиро такрор кардааст, вале аз он ки дар сабти байт тағйирот дорад, овардани онро лозим мешуморем: «Ва баъзе мегӯянд аввал шеърӣ форсӣ Абӯҳафси Суғдӣ гуфтааст, аз Суғди Самарқанд. Ва ин Абӯҳафс дар саноати мусикӣ дасте тамом доштааст ва Абӯнасири Форобӣ (Форобӣ – Ш.М.) дар аснои таълифоти хеш зикр кардааст ва сурати олати мусиқорӣ, ки мулаққаб ба «шоҳруд» ва баъд аз Абӯнасири ҳеҷ кас дар амал наёварда, бар сафҳа барнакашида. Ва ӯ дар санаи салоса миати ҳиҷрияи набавия будааст. Ва шеъре, ки ба вай мансуб кардаанд, ин аст:

*Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Чун надорад ёр, бе ёр чӣ гуна равадо» [8, 42].*

Дар фарҳангномаҳои форсӣ – «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Инҷуи Шерозӣ, «Маҷмау-л-фурс»-и Сурурии Кошонӣ ва «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавӣ аз «Рисолаи Абӯҳафси Суғдӣ» ё «Фарҳанги Абӯҳафси Суғдӣ» ёд шудааст ва баъзе фарҳангшиносонро вожаҳо бо намунаҳои шеърӣ аз ин луғатнома нақл кардаанд. Муаллифи «Маҷмау-л-фурс» (соли таълифаш 1008 то 1028/1600-1628) дар заъли мадҳалҳои «ахш» – ба маънии арзиш ба вазни рахш (мисол аз Унсурӣ), «чилб» ба маънии нобакор (мисол аз Носири Хусрав), «хасу хос» ба маънии хасу хошк (мисол аз Рӯдакӣ) ва «деранд» – ба маънии даҳр ва замон (мисол аз Рӯдакӣ) «Рисолаи Абӯҳафси Суғдӣ»-ро марҷаъ нишон додааст [8, 43]. Дар «Фарҳанги Рашидӣ» (1064/1654) дар заъли вожаҳои «астем» ба маънии остин (мисол аз Амир Хусрав), «гаргар» ба маънии муфтӣ (мисол аз Абӯҳафси Суғдӣ), «дафнук» ба маънии ғошия (мисол аз Мунҷик), «деранд» ба маънии рӯзгор, замона (мисол аз Рӯдакӣ) аз фарҳанги Абӯҳафс ёд шудааст ва байти зерро аз ӯ барои шоҳиди вожаи «гаргар» овардааст:

*Бӯсу назарам ҷамол бошад бо ёр,
Ин фатво ман гирифтаам аз гаргар [8, 44].*

Аз он ки байтҳои мисол аз шоирони қарнҳои баъд аз зиндагии Абӯҳафс оварда шудаанд, Саид Нафисӣ бар он аст, ки

луғати мазкур аз Абӯҳафси дигарест [8, 44], вале Холиқии Мутлақ гумон дорад, ки ин байтхоро баъдҳо ба ин фарҳанг афзудаанд [10, 294]. Пажӯҳишгарон ба ин ақидаанд, ки байти бозмонда аз Абӯҳафси Суғдӣ дар вазни ҳичоист ва тағйиру табдили манбаъҳо аз кӯшишҳои онҳо дар наздик кардани шеъри ҳичоӣ ба шеъри арӯзӣ буда, таъкиди вижагиҳои усули шеъри қадими форсии тоҷикӣ мебошад.

КИТОБНОМА:

1. Авфӣ, Муҳаммад Садидуддин. Лубоу-л-албоб. Аз рӯи чопи Эдвард Браун ва Қазвинӣ бо тасҳехоти ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти комил ба кӯшиши Саид Нафисӣ. –Техрон: Иттиҳод, 1335. –782 сах.
2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. –Душанбе: Адиб, 2008. – С. 334.
3. Ғуломризоӣ, Муҳаммад. Абӯҳафси Суғдӣ / Муҳаммад Ғуломризоӣ //Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷилди аввал. –Техрон, 1384. – С.126-127.
4. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкирату-ш-шуаро. Ба эҳтимом ва тасҳеҳи Эдвард Браун. –Техрон: Асотир, 1382. -621+16 сах.
5. Қазвинӣ, Фазлуллоҳ. Алмуъҷам фӣ осори мулуки-л-Аҷам / Фазлуллоҳ Қазвинӣ. –Табрез, 1274/1858. –301 сах.
6. Қайси Розӣ, Шамсиддин. Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам. Ба тасҳеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи мучаддади устод Мударрисӣ Разаӣ ва тасҳеҳи мучаддади дуктур Сирусӣ Шамисо. Чопи аввал. –Техрон: нашри Илмӣ, 1338. -640 сах.
7. Маллоҳ, Хусайнаӣ. Фарҳанги созо / Хусайнаӣ Маллоҳ. –Техрон , 1376.
8. Нафисӣ, Саид. Абӯҳафс-нахустин шоир / Саид Нафисӣ // Паёми нав, соли шаш, шумораи 3. –Техрон, 1331/1953. – С. 40-46.
9. Хоразмӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад. Мафотеху-л-улум. Тарҷумаи Хусайни Хидевҷам. –Техрон , 1362. -226 сах.
10. Khālighi-Mutlagh. Dj. “Abu Hafs Cogdi”. EnsiklopediaIranikaI.- New York, 1985.P. 294.

ҲАКИМ АБӢҲАФСӢ СУӢДӢ – ШОИРӢ ҲАМАҲДӢ РӢДАКӢ

Дар бораи нахустин шоирони форсигӯ муҳаққиқон назари гуногун доранд. Аз ҷумла муаллифи “Алмуъҷам фӣ маъойири-л-ашъори-л-Аҷам” аз қавли дигарон “аввал шеъри порсӣ Абӯҳафси Ҳаким ибни Аҳваси Суғдӣ гуфтааст, аз Суғди Самарқанд”, навиштааст. Муаллифи мақола бо истинод бар манобеи то имрӯз ба даст расида, бар он аст, ки нахустин гӯяндагони шеъри форсии тоҷикӣ қарнҳо пеш аз Абӯҳафси Суғдӣ зистаанд, вале ӯ аз ҷумлаи шахсиятҳои дорои истеъдоди сарояндагӣ, навозандагӣ ва шоирӣ будааст, ки ин ҳунарҳо дар ибтидои пайдоиши шеъри форсии тоҷикӣ бо ҳам тавҷам ва аз вижагиҳои шохиси каломӣ манзум дар ин давра будааст. Гузашта аз он Абӯҳафси Суғдӣ

мухтареи сози шоҳруд ва муаллифи фарҳанге будааст, ки дар фарҳангномаҳои баъдӣ намунаҳо аз он овардаанд. Мутаассифона, аз ин шоиру сароянда як байт беи намондааст, вале ҳамин байт баёнгари чанд лаҳзаи ҳаёти ӯ шуда метавонад.

Вожаҳои калидӣ: Абӯҳафси Сугдӣ, назми форсӣ-тоҷикӣ, шаҳруд – асбоби мусиқӣ, байт, лугат.

ХАКИМ АБУХАФС СУГДИ – ПОЭТ-СОВРЕМЕННОЕ РУДАКИ

Абухафс Хаким ибн Ахвас Сугди литературные и исторические источники называют одним из первых фарсиязычных поэтов. В то же время у исследователей имеются разные точки зрения о первых фарсиязычных поэтах. В том числе автор «Алмуъчам фи маойири-л-ашор-л-Ачам» со слов других пишет: «Первый стих на фарси сочинил Абухафс Хаким ибн Ахвас Сугди из Самаркандского Согда». Автор статьи опирается на дошедшие до сегодняшнего дня источники, заключает, что первые сочинители стихов на фарси-таджикском жили несколько веков до Абухафса Сугди, но он был из числа тех, кто обладал талантами певца, музыканта и поэта, а эти профессии в период зарождения поэзии на фарси-таджикском были взаимосвязаны и это считалось одной из важных особенностей поэтического слова того периода. Более того, Абухафс Сугди был создателем инструмента шоҳруд и автором словаря, из которого приводятся примеры в словарях последующих периодов. К сожалению, от этого поэта и певца не осталось ничего более одного бейта, но этот бейт может стать выразителем нескольких моментов его жизни.

Ключевые слова: Абухафс Сугди, поэзия на фарси-таджикском, музыкальный инструмент шаҳруд, бейт, словарь.

KHAKIM ABUHAFS SUGDI - POET-MODERN OF RUDAKI

Abuhavs Hakim ibn Ahwas Sugdi's literary and historical sources are called one of the first Farsi-speaking poets. At the same time, researchers have different points of view about the first Farsi-language poets. Including the author of "Almucham fi maoyiri-l-ashor-l-Acham", he writes from the words of others: "The first verse in Farsi was composed by Abuhavs Hakim ibn Ahwas Sugdi from Samarkand Sogd."

The author of the article discusses the sources, that has survived to this day and concludes that the first Farsi-Tajik poetry writers lived several centuries before Abuhavs Sugdi. But he was the number of those who possessed the talents of a singer, musician and poet, and these professions were from the beginning of poetry to Farsi-Tajik were interconnected and this was considered one of the important features of the poetic word of that period. Moreover, Abuhavs Sugdi was the creator of the Shohrud tool and the author of a dictionary, from which examples are given in dictionaries of subsequent periods. Unfortunately, there is nothing more than one beit left from this poet and singer, but this beit can become an expression of several moments of his life.

Keywords: *Abulhavs Sugdi, Persian-Tajik poetry, Shahrud musical instrument, beyt, dictionary.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадиев Шамсиддин- ходими калони илмии шуъбаи адабиёти классикии Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: +992 93 511 23 87; E майл: shamsiddin-2010@mail.ru;

Сведения об авторе: Муҳаммадиев Шамсиддин –старший научный сотрудник отдела классической литературы Института языка и литературы им. Рӯдаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 93 511 23 87; E майл: shamsiddin-2010@mail.ru;

About the author: Muhammadiev Shamsiddin - senior researcher of the Department of classical literature of the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 935-112-387; E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru

УДК: 891, 550.09

МУҚОИСАИ ТЕКСТОЛОГИИ ЧАНД ҒАЗАЛИ ШОҲИН АЗ РӮӢИ МАТНИ ДАСТХАТҲО

Бехрӯз Забехулло

Маркази мероси хаттии АИ ҶТ

Шамсиддини Шохин аз барҷастатарин ғазалсароёни нимаи дуюми асри ХІХ-и адабиёти тоҷик мебошад, ки беш аз 200 ғазали ба ёдгормондаи ӯ гувоҳи ин иддаост. Шохин дар айни камолоти ҷавонӣ – 36-солагӣ дори фонири падруд гуфт, агар умр вафо мекард, бешак осори гаронбаҳое аз ин шоири шӯрида ба дасти мо мерасид: “Шамсиддин Шохин дар ҷодаи фазлу дониш ва шеърӯ шоирӣ ба ҳайси як шахсияти ренессансии замони Таҷаддуд зухур намуд. Ӯ бо истеъдоди фавқулода бузурги фитрӣ дар сибқати барӯмандтарин адибони давраи Эҳёи Аҷам кӯшиши суҳанофаринӣ намуда, хост, ки тамоюли эҳёии адабиёти тоҷикро дар замони нав вусъат бахшад” [5, 55]. Тазкиранависони асри ХІХ ба монанди Мирсиддиқи Ҳашмат, Афзалмаҳдуми Пирмастӣ, Садрӣ Зиё ва Абдуллоҳочаи Абдӣ дар осори худ аз Шохин зикри хайр намуда, афқору андешаҳои ӯро сидқан ситудаву пазируфтаанд. Аз ҷумла, Садрӣ Зиё дар “Тазкори ашъор” аз Шохин ба таври аҳсан ёдоварӣ намуда, ӯро ҷорумин пайғамбари шоирон эътироф кардааст:

*Назираи набошад ба рӯйи замин,
Зи пайгамбари шоирон чорумин.
Зи ашъори ӯ нагзарӣ сарсарӣ,
Ки дар шеър бартар бувад з-Анварӣ.
Чи шоҳини табъаи маъонишикор,
Мазомини назмаи лаолинисор.
Хаёли баландаи бувад беҳилоф,
Ба кашфи ҳақиқат басте мӯшикоф [11, 112].*

Мутаассифона, дар замони зиндагии шоир касе девони ӯро мураттаб накардааст, ки ин амр метавонад ду далел дошта бошад: яке, ҷавонии шоиру мукамал набудани девон, ки тадвини он шарту шароити ҳоси худро дорад; дуюм, маъсулияту гирифториҳои шоир дар дарбор. Хушбахтона, чиҳил сол баъд аз марги Шоҳин, дар таърихи 12 ноябри соли 1937 шахсе бо номи Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ маъруф ба Савдой, ки худро аз муридону мухлисони Шамсиддин Шоҳин медонад, осори ӯро гирдоварӣ ва китобати онро дар шаҳри Душанбе ба поён расонидааст. Нусха дар ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз аст, ки ягона нусхаи муътабару нисбатан мукаммали осори Шоҳин маҳсуб мешавад. Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ муътариф аст, ки девон ё худ қуллияти ҷамъовардаи ӯ ба ҳеҷ ваҷҳ дарбаргирандаи тамоми ашъори Шоҳин нест ва барои исботи ин амр байтеро аз Шоҳин мисол меорад, ки фармудааст:

*Ба навиштан натавон шеъри маро кард тамои,
Ғарчи з-ошӯфтадилӣ завқи суҳан кам дорам.*

Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ дар бораи мушкилоти ҷамъоварии осори Шоҳин назари ҷолибе баён кардааст: “Ҳар кас ба қадри дастрасӣ муште аз он гавҳару донӣ чанд аз он ҷавҳар фаро гирифта, чун нақди равон дар қунҷи ҳонаи дилу қон маҳфуз дошта, ба касе нишон намедоданд, балки алоқадри тавон ба китмони он мекушиданд. Яъне, ба дасти ҳар фозилеву шоире, ки аз ашъори Шоҳин меафтод, зеби баёзи худ гардонида, дар

маҷолиси унс, байнуламсол валакрон хонда, ба ҳар кадоме, ки шеърӣ ӯ бештар бошад, тафохур мекарданд ва аз баёзи якдигар нусха гирифтанд намемонданд”. Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ дар идома муддаӣ мешавад, ки агар имкони тадвини комили девони Шохин вучуд медошт, ин корро Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё анҷом меод, зеро ӯ ният доштааст, ки “ҷамеъи асарҳои ӯро дар девоне мураттаб намояд”, аммо ба далели парокандагии осори Шохин дар дасти ҳар кас, шароит барои анҷоми ин кори хайр фароҳам нашудааст. Азбаски аз ибтидо ё худ аз замони дар қайди ҳаёт будани шоир осорашро ҳеҷ фарде ба таври комил мураттаб накардааст, осори ӯ дар баёзу ҷунгу тазкираҳо ба таври ноқису пароканда ё тибқи завқу салиқа ва ғамми ҳар котибе сабт шудаанд. Аз ин рӯ, ғазалиёти ӯ дар манобеи гуногун аз назари миқдори мисраъҳо, ҷобачойӣ ва пайдарҳамии абёт мутафовит буда, дар нисбати Шохин ҳифзи амонатдорӣ камтар риоят шудааст.

Сарфи назар аз ҷавонӣ, Шохин дар сурудани ашъор дақиқназару пухтакор ва дар ғасоҳату балоғати калом нодири замони худ будааст. Истеъдоду нубуғи ғавқулодаи шоирро тамоми ҳамзамонону ҳамасронаш эътироф намуда, ба шеваҳои гуногун Шохинро ситойиш кардаанд. Ҳаҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам дар “Тазкират-уш-шуаро”-и ҳеш дар бораи Шамсиддини Шохин гуфтааст: “...қаламаш аждаҳоест дар майдони тақрир бо давати сеҳрбаёнон дарафтода ва рақамаш яди байзоест дар нили таҳрир барои истиғроқи мункирон роҳ дода, агар ба таърифи ғазалиёти ӯ забон гушоям, камари фикрро ба хидмати қасида бояд баст ва агар ба тавсифи қасоидаш аз ҷой хезам, ба таълифи китобе бояд нишаст. Ҷароғе, ки аз шуълаи идроқи дарроқаш афрӯхта, домони гирдобди бебокро сӯхта” [8, 188]. Бо вучуди ин, ҷаро осори “шоҳини баландпарвози сипеҳри суҳанварӣ” гирдоварӣ нашуд? Ҳатто дар тазкира ва баёзҳои ҳамзамонон ва ҳамасрони Шохин ашъори ӯ бисёр кам ва он ҳам ба таври парокандаву ноқис сабт шудааст? Албатта, ҷавоби ин суолҳоро аз “Намунаи адабиёти тоҷик” метавон пайдо кард. Устод Садриддин Айнӣ дар ин робита таъкид кардааст, ки “тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шохин зулм кардаанд. Бо он ки ғазлу қамлашро тақдир мекунанд, “мағруру

худписанд буд, кадри тарбияти амирро надонист, бинобар ин чавонмарг шуд” мегӯянд... Аз тазкиранависони муосир танҳо Садри Зиё, баъд аз таҳсину тақдири фазлу камолаш, ба нақбату меҳнати ӯ бериёна таассуф хӯрдааст” [1, 187]. Аз ҷумла Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам дар “Тазкират-уш-шуаро”-и хеш бо ин ҳама тавсифу тамҷид аз мақоми Шохин танҳо як қасида ва 7 ғазали шоирро ба таври ноқис ва номуқаммал сабт кардааст. Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ аз ҳамасрони шоир дар “Тухфат-ул-аҳбоб” танҳо як ғазали Шохинро дар баҳши шоирони ғавтида сабт кардааст. Хуллас, бо ин ки аз замони зиндагии Шохин фурсати зиёде нагузаштааст, мутаассифона, бо сабабҳои гуногун осори ӯ ба таври комил гирдоварӣ нашуда, ашъори сабтшудаи шоир низ дар манобеи мухталиф қомилу якдаст нестанд.

Дар даврони истиқлол осори Шохин ду маротиба, бори аввал соли 2006 (“Куллийёт”-и шоир ба кӯшиши Музаффарӣ Муҳаммадӣ) ва бори дувум соли 2018 ба муносибати 160-солагии Шамсиддини Шохин аз тарафи муҳаққиқони Маркази мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон мунташир шудааст. Бо вучуди ин, ба назар мерасад, ки ҷопҳои ахир низ фарогири осори муқаммалӣ шоир нестанд. Барои мисол, пас аз ҷопи “Девони ашъор”-и Шохин дар соли 2018 Саидхоҷа Ализода, ходими калони илмӣ Маркази мероси хаттӣ дар Конференсияи илмӣ баҳшида ба 160-солагии Шохин гузориш дод, ки аз баёзи Абдулмуъминшоҳи Дарвозӣ, ки дар китобхонаи шахсии ҳадаш маҳфуз аст, ҷаҳор ғазали нави Шохинро пайдо кардааст. Дар ҳақиқат, пайдо шудани ҷор ғазали нобу муқаммалӣ шоир дар баёзи маъкур падидаи нави адабӣ дар баҳши шохиншиносӣ маҳсуб шуда, заминаро барои ҷустуҷӯи осори бештари шоир фароҳам мекунад.

Абдулмуъминшоҳи Дарвозӣ дар баёзи хеш дар радиғи ғазалиёти шоирони дигар, монанди Бедил, Ҳофиз, Камол, Туғрал, Ҳилолӣ, Ҳозик, Имло, Фитрат, Ёрӣ, Толиб, Нозим, Лутфӣ, Сабурий, Оҷиз, Ғиёсӣ ва ғайра 26 ғазали Шамсиддини Шохинро низ китобат кардааст. Аз сӯйи дигар, бо кумаки баёзи Абдулмуъминшоҳ имкони тақмили сохтор ва абёти ҷудогонаи бархе ғазалиёти шоир, ки дар дастхати 785 ба таври ноқис китобат шудаанд, ба вучуд омадааст. Муқоиса ва муқобалаи дастхати 785 бо ғазалиёти шоир, ки дар дигар баёзу ҷунгу

радоифулашгӧр ва тазкираӧо иншод шудаанд, метавонад бисёре аз мушкилоти мавҷуд дар самти тасхехи осори Шохинро ҳал карда, заминаи такмили бархе осори шоирро фароҳам оварад.

Аз ҷумла, ғазали шоир, ки бо матлаи “*Ман, ки дар пойи ту кардам сари савдоиро / Бохтам бар сари савдои ту муллоиро*” [7, 2] оғоз мешавад, дар дастхати 785 аз панҷ байт иборат аст, аммо ҳамин ғазал дар баёзи Абдулмуъминшоҳ [4, 11] ва баёзи № 1075 [6, 33]-и Маркази мероси хаттӣ нух байт дорад. Бинобар ин, ғазали баёзи Абдулмуъминшоҳ нисбат ба дастхати Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ комилтар аст. Ҳамчунин, метавон бо муқоисаи 26 ғазали мавҷуд дар баёзи Абдулмуъминшоҳ бо дастхати 785 ва дигар баёзу тазкираӧо бархе ғазалҳои Шохинро такмил кард. Барои мисол ғазали “*Мо аз ту ба ҷуз ҷафо надидем*” (Девон, саҳ 185), ки дар дастхати 785 мавҷуд нест ва онро аз дастхати 1774 (саҳ 86) воридаи “Девони ашъор”-и шоир кардем, дорои 6 байт аст, аммо ғазали мазкур дар баёзи Абдулмуъминшоҳ 7 байт дорад. Байти тозае, ки дар баёзи Абдулмуъминшоҳ вучуд дорад, чунин аст:

*Гуфтам, ки калон шавӣ, шудӣ, лек
Хосияти ин дуъо надидем* [4, 74]!

Ин байт дар баёзи мазкур байти сеюми ғазали “*Мо аз ту ба ҷуз ҷафо надидем*” буда, илова бар такмили мазмуни ғазал, лутфи намакине ҳам дорад.

Ё худ, байти чоруми ғазали “*Ман кӣ бошам, сар кашам аз хатти фармони шумо!*” дар дигар манобеъ чунин омадааст:

*Мекашад доман зи рӯи ноз чун оби зулол,
Ашки талхи ман зи лаъли шаққарафшони шумо* [7, 3].

Мисраи аввали байти мазкур дар баёзи Абдулмуъминшоҳ ва баёзи № 1075 ба ин шакл омадааст: “*Мекашад доман зи рӯи ноз бар оби зулол*” (Баёз, с. 43), ки мантиқан гузинаи баёз дурусттар аст.

Ҳамчунин, байти панҷуми ғазали “*Маро, ки шиқи нақӯён нақӯтарин амал аст*”, ки ба чунин шакл омадааст: “*Маҳил, ки умри азизи ту бигзарад бе васл / Ки васли ёр чу умри азиз бебадал аст*” [7, 12] дар баёзи Абдулмуъминшоҳ бад-ин шакл сабт шудааст:

*Маҳил, ки умр ба беҳуда бигзарад бе васл,
Ки васли ёр чу умри азиз бебадал аст [4, 11].*

Ё худ дар ғазали “Ҳар дам он бедодгар бар синаам ханҷар занад” байти панҷум – “Эй басо шабҳои танҳои, ки бе рӯи ҷиҳат / Оҳ сад силӣ ба рӯи торами ахзар занад [8, 48] дар баёзи Абдулмуъминшоҳ ба шакли “Эй басо шабҳои танҳои, ки бе рӯю ҷиҳат / Оҳи ман силӣ ба рӯи торами ахзар занад [4, 12] китобат шудааст, ки аз назари мантику шеърят саҳеҳу равонтар мебошад.

Ҳамчунин, матлаи ҳамин ғазал дар баёз ба шакли “То кай он бедодгар бар синаам ханҷар занад” омада, мақтаи он низ дар дастхати № 1774 бад-ин шакли “Ҷавр кам кун в-арна, Шоҳин, шикваҳо аз дасти ту / Дар ҳузури шаҳрҳои маъдалатгустар занад! [8,49] омада, дар баёз бо каме тағйироти лафзӣ ба сурати “Ҷавр кам кун, в-арна аз дасти ту Шоҳин шикваҳо / Дар ҳузури шаҳрҳои маъдалатгустар занад! [4, 13] китобат шудааст. Барои адабдӯстон пӯшида нест, ки гузинаи баёз аз назари мантику интиқоли ҳисси шоирона барҷастатар ба назар мерасад.

Мақтаи ғазали зебои “Дили бечора, ки ҳар шаб ба фалак фарёдаиш”, ки ба сурати “Таъби Шоҳин, ки ба алтофи суҳан маиҳун аст / Ҳаст вайронаву карданд ба ганҷ ободаиш [7, 52] омада, дар баёзи Абдулмуъминшоҳ чунин шакл дорад:

*Хотири хастаи Шоҳин зи мадеҳи ту, шаҳо,
Ҳаст вайрона, ки карданд ба ганҷ ободаиш! [4, 43].*

Ҳамчунин, матлаи ғазали “Он бевафо, ки лутф ба ушшоқ мекунад” [7, 46] дар баёз ба шакли “Он дилрабо, ки лутф ба ушшоқ мекунад”, мисраи аввали байти чоруми ҳамин ғазал “Он гулписар, ки бод димоғаш шакар мудом” [7, 46] дар баёз [4, 44] ба гунаи “Он гулписар, ки бод димоғаш мудом шакар” омадааст.

Ё худ, ғазали “Қадам зи бори ҷафоҳои ёр мешиканад” [7, 29] дар дастхат ҳафт байт дорад, аммо дар баёзи Абдулмуъминшоҳ [4, 48-49] дорои нӯх байт аст. Баъди муқоисаву муқобала маълум гардид, ки ба ҷойи байтҳои зер:

*Лаби ту равнақи оби ҳаёт мерезад,
Хати ту қимати мушки татор мешиканад.*

*Ба ҳайратам, ки чаро муҳтасиб пиёлаи май,
Нуҳуфта меҳӯраду ошкор мешиканад!*

ки дар баёзи Абдулмуъминшоҳ дар таркиби ғазали боло оварда шудаанд, дар дастхати № 785 абёти ғазали дигаре бо ҳамин радиф бо матлаи “Ба гул зи рӯйи ту ҳар кас хумор мешиканад / Замона дар назараи неши хор мешиканад” [7, 28] омадааст.

Ё худ, ғазали зебои “Аз чаими ту кардем ба абрӯйи ту он баҳс” дар дастхати № 785 ва дигар баёзҳо ба ҳамин шакл омадааст, аммо мақтаъ дар баёзи Абдулмуъминшоҳ каме фарқ дорад:

*Аз чаими ту кардем ба абрӯйи бутон баҳс,
К-аз бодапарастон ба ҳилоли рамазон баҳс* [4, 9].

Агар касе бо сабки ғазалсароии Шоҳин андак ошноӣ дошта бошад, медонад, ки гузинаи баёзи Абдулмуъминшоҳ саҳеҳтару зеботар аст, чун истехкоми лафзу маъно аз хусусиятҳои борики ғазалиёти Шоҳин мебошад. Шоир дар ашъори худ аз корбурди таъбиру калимаҳои бечо ва изофот шадидан парҳез кардааст. Гузашта аз ин, дар гузинаи байти матлаи китобатшуда дар баёзи Абдулмуъминшоҳ таносуби калом нисбат ба гузинаҳои дигар манобеъ кавитару комилтар аст. Аз ин рӯ, ислоҳи байти мазкур бар асоси баёзи Абдулмуъминшоҳ зарур аст.

Ин гуна тафовутҳо хангоми китобати ғазалиёти Шоҳин дар баёзҳову тазкираҳо зиёд ба чашм меҳӯранд ва танҳо пас аз муқоисаву муқобалаи чанд манбаъ метавон гузинаи аслии абётро ба даст овард.

Ё худ, дар ғазали “Маро чу шона бибояд ба каф ҳазор ангушт” байти савум ба ин шакл китобат шудааст: “*Ҳанӯз як ваҷабам аз ту ҷойи дурӣ нест / Агарчи риши ту шуд бар заҳан чаҳор ангушт*” [7, 20]. Аммо мисраи се дар китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”-и Устод Айни ба ин шакл омадааст: “*Ҳанӯз як ваҷабам аз ту тоби дурӣ нест*” [1, 181], ки мусалламан дар ин ҷо гузинаи устод Айни (*тоби дурӣ надоштан*) нисбат ба гузинаи дастхати Ғиждувонӣ (*ҷойи дурӣ*) саҳеҳтар аст.

Аммо гузинаи баръакси ҳол низ байни ин ду нусха вучуд дорад. Барои мисол, дар ғазали “*Гар чунин ояд дамодам сели об аз чаими ман*” байти ҳаштум – “*Баски омад бе туам паҳлӯи ошои*

ба санг / Умрҳо шуд, рахт барбастаст хоб аз чаими ман” [7, 75]
дар “Намунаи адабиёти тоҷик” ба ин шакл омадааст:

*Баски афтад бе туам паҳлуи осоиш ба санг,
Умрҳо шуд, рахт баста, рафта хоб аз чаими ман* [1, 181].

Дар ин маврид мисраи дастхати Ғиждувонӣ (*Умрҳо шуд рахт барбастаст хоб аз чаими ман*) дурусттар аст.

Ҳамчунин, ғазали “*Ай маро ҳамчун суринат гаишта чаими тар сафед*” дар дастхати [7, 36] 7 байт дорад, аммо дар “Намунаи адабиёти тоҷик” [1, 183] ва дастхати [8, 43-44] дорои 9 байт ва дар манобеи дигар 10 байт аст.

Чанде аз ғазалиёти Шохин, ки дар дастхати № 785 вучуд надоранд, аз дигар баёзу тазкираҳо пайдо шуданд. Масалан, ғазали “*Ай лаззати висоли ту чун лаззати наъим*”, ки аз дастхати № 1774 ба даст омад, дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Мухтарам [8, 182] низ марқум аст. Аммо ғазали “*Қулай кардам, ки нофаҳмонда бўсам аз даҳони ӯ*” дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Мухтарам [9, 183-184] танҳо чор байт дошта, дар дастхати № 785 [7, 80] дорои 7 байт аст. Ё ки байти чоруми ғазали “*Ба зулфу рӯйи ту хунам чунон шудаст мубоҳ*” дар дастхати № 785 ба ин шакл омада:

*Шудаст бе маҳи рӯйи ту чаими ман баҳре,
К-аз ӯ ба киштии нӯҳ чарх бигзарад маллоҳ!* [7, 25].

Байти мазкур дар “Тазкори ашъор”-и Садри Зиё бад-ин гуна сабт шудааст:

*Шудаст бе маҳи рӯйи ту чаими ман баҳре,
К-аз ӯ ба киштии нӯҳ чарх нагзарад маллоҳ!* [11, 118].

Ҳамчунин, матлаи ғазали “*Қосиде ку, ки фиристем ба ҷонон қоғаз / То бибӯсад қафаш аз ҷониби мо он қоғаз*” [7, 47] дар “Тазкори ашъор” бад-ин шакл омадааст:

*Қосиде ку, ки фиристам ба ту ҷонон қоғаз,
То бибӯсад қат аз ҷониби моён қоғаз* [11, 117].

Ё ин ки дар ғазали “*Ай лабат лаълу қадат сарву рухат лола барин*” байти “*Қадри деринагӣ андеша намо, гарчи бувад / Банда дар ишқи ту савдогари бекола барин* [7, 72] дар “Тазкори ашъор” бад-ин шакл омадааст:

*Қадри деринагӣ андеша намо, гарчи бувад
Банда дар ишқи ту савдогари Бангола барин* [11, 118].

Дар ғазали “*Мудом табъи ман аз ваҷҳи ёр ночоқ аст*” байти панҷум – “*Чунон далер ба қуфрам ба боби фатвиш май / Ки дар ҷавоби масоил имоми қишлоқ аст* [7, 17] дар “Тазкори ашъор” чунин омадааст:

*Чунон далер ба қуфрам биёфтӣ фатво,
Ки дар ҷавоби масоил имоми қишлоқ аст* [11, 119].

Дар маҷмӯъ, ашъори парокандаи Шоҳин дар баёзу ҷунгу радиоифулашъору тазкираҳо чанд мушкили асосӣ доранд:

1. Маонии баъзе абёти ғазалҳо ноқисанд.
2. Бархе байтҳо ноқису машкуканд.
3. Баъзе маъниҳо норавшананд.
4. Дар бархе ғазалҳо мақтаъ афтодааст.
5. Абёти баъзе ғазалиёте, ки вазну радифи яксон доранд, омехта шудаанд.
6. Дар баъзе абёт калима ё ибора ҳазф шудааст.
7. Пайдарҳамии баъзе абёт дар таркиби ғазалҳо мутавофит аст.
8. Миқдори абёти ғазалҳо дар сарчашмаҳо яксон нест.

Ба ҳамин тартиб, дар заминаи муқоисаву муқобалаи текстологии 7 нусхаи дастнависи махфӯз дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон возеҳ гардид, ки ҳанӯз осори Шоҳин ба такмилу тасҳеҳи дақиқу қиёсии матншиносӣ ниёз доранд. Барои расидан ба ин ҳадаф лозим аст, ки муҳаққиқони осори Шоҳин баёзу ҷунгу радиоифулашъору тазкираҳои иншошуда дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX-ро барои такмилу таҳқиқи мероси шоир мавриди омӯзиш қарор дода, гузинаи дурусту саҳеҳи ашъори шоирро кашфу пешниҳоди умум намоянд.

КИТОБНОМА:

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Техрон: Созмони мероси фарҳангӣ, 1385. – 372 сах.
2. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил / С. Айнӣ. – Сталинобод: нашр. дав. Тоҷ., 1954. – 340 сах.
3. Абдӣ, Абдуллоҳоча. Тазкират-уш-шуаро / Абдуллоҳочаи Абдӣ. Матни илмӣ интиқодӣ бо тавзеҳу муқаддимаи Асғар Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1983. – 243 сах.
4. Абдулмуъминшоҳи Дарвозӣ. Баёз. – Бухоро / Когон, 1328/1910. – 285 сах.
5. Амирзода Субҳон. Фирдавсӣ ва Шамсиддин Шохин / Субҳон Амирзода // Суханшиносӣ, №3, 2018. – С. 55-72.
6. Баёз. Дасхати №1075-и Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҚТ. – 372 сах.
7. Девони Шамсиддин Маҳдуми Шохин. Дасхати №785-и Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҚТ. – 414 сах.
8. Девони домӯлло Шамсиддин Маҳдуми Шохин. Дасхати №1774-и Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҚТ, 126 сах.
9. Муҳтарам Н. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи А. Ҷонфидо ва дебоҷаи К. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 369 сах.
10. Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин / Х. Мирзозода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 258 сах.
11. Садри Зиё, Шарифҷон Маҳдум. Тазкори ашъор / Шарифҷон Маҳдум Садри Зиё. – Техрон: Сурӯш, 1380. – 428 сах.
12. Ҳодизода Р. Шохин. Таҷкиқоти нав дар ҳаёту эҷодиёти шоир / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 140 сах.
13. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh263/>
14. Шохин Шамсиддин. Куллийёт / Шамсиддин Шохин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 637 сах.
15. Шохин Шамсиддини. Девони ашъор / Шамсиддини Шохин. – Душанбе: Дониш, 2018. – 288 сах.

МУҚОИСАИ ТЕКСТОЛОГИИ ЧАНД ҶАЗАЛИ ШОҲИН АЗ РӯИ МАТНИ ДАСТХАТҲО

Ашъори парокандаи Шамсиддини Шохин дар тазкираву баёз ва радиофулашъор ба таври мутафовит сабт шудааст. Муқоисаи ин нусхаҳои нишон медиҳад, ки ашъори шоир аз назари миқдори мисраъҳо, ҷойи абёт, афтодани калмаву ибора ва тарзи китобат аз якдигар фарқ мекунад.

Дар ин мақола мавзӯи тасҳеҳу такмили ашъори Шохин матраҳ шуда, муҳаққиқ зимни муқоиса ва муқобалаи дастхати ашъори шоир бо чанд баёзу радиофулашъор ва тазкира ба ин натиҷа мерасад, ки барои такмилу тасҳеҳи осори Шохин бояд нусхаҳои бештаре мавриди муқоисаву муқобала қарор гирифта, аз батни онҳо гузину саҳеҳи осори шоир барои хонандагон муаррифӣ гардад.

Вожаҳои калидӣ: Шохин, дастхат, тазкира, баёз, муқоиса, муқобала, тасҳеҳ, такмил, ашғор.

ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ ГАЗЕЛЕЙ ШОХИНА ПО РУКОПИСНЫМ ТЕКСТАМ

Разрозненные стихи Шамсиддина Шохина, содержащиеся в отдельных трактатах, рукописях и тематических сборниках, встречаются в различных вариациях. Сравнение этих текстов показывает, что стихи поэта разнятся с точек зрения количества строк, расположения двустиший, пропуска слов и словосочетаний, а также способов каллиграфического оформления.

В настоящей статье рассматривается вопрос об исправлении и дополнении стихов Шохина. Исследователь, сравнивая разрозненные тексты стихов в нескольких трактатах, приходит к такому выводу, что для более детального уточнения и исправления поэтического наследия Шохина должны быть рассмотрены и сопоставлены большее количество письменных источников, чтобы тем самым представить читателям более точные и приемлимые варианты стиховорений поэта.

Ключевые слова: Шохин, рукопись, трактат, уточнение, исправление, сопоставление, приемлимые варианты, поэзия.

TEXTOLOGICAL COMPARISON OF GASELS OF SHOHIN ON HANDLING TEXTS

Shamsiddin Shokhin's scattered poems contained in separate treatises, manuscripts, and the thematic collections are found in various variations. Comparison of these texts shows that the poet's verses differ in terms of the number of lines, the location of the couplet, the omission of words and phrases, and the methods of calligraphic design.

This article addresses the issue of correcting and supplementing of Shohin's poems. The researcher compares the disparate texts of poems in several treatises, comes to the conclusion that in order to clarify and correct Shokhin's poetic heritage more detailed written sources should be examined and compared, so that the readers themselves can present more accurate and acceptable versions of the poet's poems.

Keywords: Shohin, manuscript, treatise, clarification, correction, comparison, acceptable variations, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло - ходими илмии Маркази мероси хаттии АИ ҚТ, е-майл: sapeyama@mail.ru, тел.: + 992937592521.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло - научный сотрудник Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, е-майл: sapeyama@mail.ru, тел.: + 992937592521.

Information about the author: Behruzi Zabehullo - Researcher, Center for Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, e-mail: sapeyama@mail.ru, Phone: + 992937592521.

УДК: 89: 297.18

**ТАРҶУМАВУ ТАФСИРҲОИ ФОРСӢ-ТОҶИКИИ ҚУРӢОНИ
КАРИМ ДАР ҲИНД ВА АРЗИШИ АДАБИИ ОНҲО**

Исроилов Раҳматшо

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Доир ба омӯзиш ва таҳқиқи тарҷумаву тафсирҳои тоҷикии Қуръони карим солҳои охир дар Тоҷикистон рисолаву мақолаҳои илмӣ арзишманде ба таърифи расидааст. Дар ин замина метавон хидматҳои А.Насриддинов, Н.Салимӣ, Т. Мардонӣ, М.Умаров, У.Ғаффорова, Ф.Насриддинов, Ф.Баротзода, М.Очилова, А.Холов ва дигаронро зикр намуд.

Перомунӣ тарҷумаву тафсирҳои тоҷикии Қуръони карим Абдулманнон Насриддинов китобе зерӣ унвони “Ошноӣ бо тарҷумаҳои форсии Қуръони карим дар Эрон ва Тоҷикистон” ба таърифи расидааст [19, 19]. Муаллиф дар он тарҷумаву тафсирҳои ҷопшудаи давраи истиқлолияти Тоҷикистон ва сӣ соли Эронро муаррифӣ намудааст, ҳамзамон аз арзишҳои адабии онҳо суҳан ронда, ба тарҷумаи тоҷикии Шоҳ Валиюллоҳи Деҳлавӣ ишораҳо кардааст [19, 44-46].

Дар ин бора ҳамчунин мақолаи ҳаҷман калоне аз тарафи Тоҷиддин Мардонӣ ба забони русӣ дар маҷаллаи “Ираннаме” ба таърифи расидааст, ки онро метавон як пажӯҳиши муфассал ва дақиқ дар таърихи омӯзиш ва тафсири тарҷумаҳои Қуръони карим дар Осиёи Миёна ва Тоҷикистон ҳисобид [14].

Фаҳриддин Насриддинов дар рисолаҳои номзадӣ ва доктории худ оид ба арзишҳои адабии тафсирҳои форсии тоҷикии қарни X-XI милодии Мовароуннаҳру Хуросон маълумоти муфассал оварда, савияи арзишҳои адабии онҳоро муайян намудааст [21, 21].

Аз муоинаи таҳқиқоти ғавқуззикр бармеояд, ки баъзе муҳаққиқон ба бархе тафсирҳои форсӣ-тоҷикии дар Ҳинд таълифшуда ишора намуда, онҳоро ҳамаҷониба мавриди таҳқиқ қарор намодаанд. Бинобар ин, мо тасмим гирифтаем, ки дар ин мақола ба қадри тавон ин мавзӯро ба риштаи таҳқиқ кашем.

Таҳқику муаррифии тарҷумаву тафсирҳои Қуръони карими ба забони форсии тоҷикӣ дар Ҳинд навишташударо дар ҳаҷми як

мақола ҷой додан ғайриимкон аст, зеро онҳо мавзӯҳои гуногуни илмӣ, адабӣ, забонӣ, услубӣ, сохторӣ ва ғайраро дар бар мегиранд. Дар ин ҷо ба таври иҷмолӣ зарур донистем, ки ба муаррифии баъзеи ин асарҳо, ки имрӯз мавриди истифода қарор доранд, бипардозем ва тавассути мисолҳо дар бораи онҳо маълумоти мучазе ироа намоем ва таъсирпазирии мутарҷимону муфассирони форсизабони Ҳиндро аз асарҳои донишмандони тоҷик нишон диҳем.

Аз ахбори таърих маълум аст, ки ба сарзамини Ҳинд Ғазнавиён, Ғӯриён, Хилҷиён ва Туглуқиёну Темуриён ҳучум карда, як қисмати бузурги кишварро зери тасарруфи худ дароварда буданд. Ҳамзамон ислом ва аҳкоми он: Қуръону ҳадис, мазҳабу тасаввуф, забону адабиёти араб ва адабиёти форсии тоҷикӣ маҳз тавассути эшон дар ин сарзамин паҳн гардид. Мардуми ин кишвар низ ба дарки воқеии ислому фарҳанги мусулмонӣ кӯшиш ба ҳарч дода, тавонистанд дар як муддати начандон тӯлонӣ аз он ба ҳар роҳу восита баҳравар гарданд. Барои мисол, агар фақат ба таърихи тарҷума ва шарҳи Қуръони карим дар шибҳи қораи Ҳинд аз рӯи қадимтарин асар - “Фатҳномаи Синд” назар афканем, мебинем, ки аз ҳамон қарни сеюми ҳиҷрӣ (IX.м) роҷағони ҳинду алоқамандие ба мафҳуми Қуръон доштаанд [10. 14]. Чунонки дар бораи яке аз роҷаҳои Синд – Роҷа Маҳруг, ки дар Кашмир ҳукумат мекард, навишта шудааст, ки ӯ аз ҳокими вилояти Мансура Абдулло ибни Умар хостааст, ки касеро ба назди ӯ бифиристад, то битавонад Қуръонро ба забони ҳиндӣ барояш тарҷума кунад. Ҳокими минтақаи мусулмоннишини Синд нафареро муаррифӣ мекунад, ки ба чанд забони маҳаллии он ҷо ошноӣ дошт ва ӯ дар зарфи се сол барои Роҷа Маҳруг Қуръонро тарҷума кард [9,14]. Бинобар навиштаи сарчашмаи мазкур баъзе муҳаққиқони ҳиндӣ бар ин назаранд, ки нахустин тарҷумаи Қуръони карим ба забони синдӣ сураат гирифтааст, вале он то замони мо нарасидааст [16]. Ҳамин тавр, аз замони арабҳо, ки қисми андаке аз сарзаминро ишғол карда буданд, то давраи Ғазнавиён дар Ҳинд тарҷума ва ё тафсире аз Қуръон ба забони форсии тоҷикӣ дастрас нагардид. Назар ба маълумоти сарчашмаҳо Сайид Муҳаммад Исмоили Бухорӣ (ваф. 348\1056) дар Лоҳур ба тадриси Қуръон машғул будааст [17, 20]. Аз ин маълум мешавад, ки тарҷума ва ё тафсири

Қуръон ба забони синдӣ вучуд доштааст ва ё баъзе сураҳои он, ки мувофиқи ниёзи мардуми тозамусулмон баргардон шудааст, ҳамчунон ки форсизабонони садри ислом аз Салмони Форсӣ (саҳобӣ) тарҷумаи сураи “Фотиҳа”-ро хоста буданд [8].

Ҳинд дар муқоиса бо дигар сарзаминҳои форсизабон дар бораи таърихи тарҷума ва тафсирҳои форсии Қуръони карим собиқаи чандон тулонӣ надорад. Ба ин далел, ки аввалан интишор ва густариши ислом дар Ҳиндустон пас аз фатҳи Хуросону Мовароуннаҳр сурат гирифта, сониян, уламо ва донишмандони ин манотиқ ва шогирдонашон ба Ҳинд рафта, вазифаи таблиғи дину оини ислом ва забону адаби форсии тоҷикиро бар дӯши худ гирифта буданд. Савум, интишори тафсиру тарҷумаҳои форсӣ-тоҷикии Қуръони карим дар ин кишвар ва истифодаи густурдаи ҳиндуҳо аз онҳо мебошад.

Дар бораи қадимтарин тарҷумаву тафсирҳои форсӣ-тоҷикии Қуръони карим дар Ҳинд ихтилофи назар вучуд дошта, мушкил аст аввалин таълифро дар ин самт муайян намуд. Баъзе муҳаққиқони ин соҳа тарҷума ва тафсирнависи Қуръони каримро дар Ҳинд ба асри XVII ва бархе дигар ба охири асри XVIII мансуб медонанд. Доктор Зафарислом Аҳмадхон - форсипажӯи Донишгоҳи Алигарх, бар ин назар аст, ки тарҷумаи Қуръон аз ҷониби Шоҳ Валиюллоҳи Деҳлавӣ аз ҷиҳати мукаммалии худ аввалин тарҷума мебошад, вале ба назари мо, ин ақида ба гунае хеле дур аз ҳақиқат аст, зеро дар раванди таҳқиқ ба мо маълум гардид, ки то замони Валиюллоҳи Деҳлавӣ (асри XVIII) дар ин кишвар чанд тарҷумаву тафсири комили форсии тоҷикӣ низ вучуд доштааст, ки ба асрҳои XIII-XIV тааллуқ дорад, ки онро зимни баррасии “Тафсири Нишопурӣ” меорем. Дигар ин ки баъди таълифи тарҷумаву тафсирҳои Қуръон дар Мовароуннаҳру Хуросон ин асарҳо зуд ба Ҳинд рафта расида, нақши муҳимро дар эҷоди тарҷумаву тафсирҳои нави Қуръони карим ба забони форсии тоҷикӣ ва баъдан ба забони урду ифода намудаанд. Серистифодатарини тарҷумаҳо ва тафсири форсии тоҷикӣ дар кишвари Ҳинд тафсири Мавлоно Яъқуби Чархӣ, тафсири “Мавоҳибу алия” машҳур ба “Тафсири Ҳусайнӣ”-и Воизи Кошифӣ ва “Тафсири Зоҳидӣ” маҳсуб мешаванд. Ин асараҳо аз замони рӯи кор омаданашон то ба

имрӯз дар тамоми сарзаминҳои форсиабон мавриди омӯзишу истифода ва таълиму тадрис қарор гирифта, дахҳо нусаҳои хаттӣ ва чопи сангии онҳо ба қасрат дар китобхонаҳои Ҳинду Покистон ба мушоҳида мерасанд [16, 59-68].

Дар рафти таҳқиқ ба мо маълум гашт, ки “Тафсири Ҳусайнӣ” ва “Тафсир”-и Яъқуби Чархӣ дар Ҳинду Покистон аз замони таълиф то имрӯз дар мадрасву марокизи илмӣ ва масҷиди он ҷо мавриди мутолиаву тадрис қарор доранд. Муфасссирони форсиабони Ҳинд барои фаҳму дарки каломи илоҳӣ инчунин барои таълифи тафсиру тарҷумаи нави Қуръони карим «Тафсири Ҳусайнӣ»-ро ҳамчун заминаи кори худ қарор додаанд. Аз зумраи қасоне, ки аз “Тафсири Ҳусайнӣ” истифодаву иқтибосҳо намудаанд, Муҳаммадсиддиқи Амینی Алавӣ (ваф. 1119/1707), Имомдод ибни Муҳаммадмискин (“Шарҳи вожаҳои “Мавоҳиби алия”»), Шох Абдулазизи Деҳлавӣ ва дигарон мебошанд [16, 68-70].

Тарҷума ва тафсирҳое, ки дар ин кишвар рӯи қор омаданд, ҳар яке бо услубу сабки тоза ва маҳорату малакаи баланди илмӣ эҷод шудаанд, ки мебошад хусусияту вижагиҳои онҳо муайян гарданд. Бинобар ин метавон вижагиҳои махсуси баъзе аз асарҳои маъруфи дар Ҳинд навишташударо мавриди таҳлилу баррасии ҳосе қарор дод.

Яке аз тафсирҳои арабии маъруф “Ғароиб-ал-Қуръон ва рағоиб-ал-фурқон” буда, дар он тарҷумаи оятҳо ба форсии тоҷикӣ дар зери оятҳои қуръонӣ ҷой дода шудааст, ки аз тарафи адиб, муфасссир, файласуф ва риёзидон Шайх Низомуддин ибни Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ маъруф ба Низоми Аъраҷ ё Низоми Нишопурӣ (660/740-1262/1339) таълиф шудааст. Зодгоҳ ва таҳсилоти ӯ дар Нишопур буда, дар замони ҳукумати Туғлуқийи Ҳинд ба Деҳлӣ хичрат кардааст. “Ғароиб-ал-Қуръон” аз муҳимтарини таснифоти ӯ буда, онро баъд аз хичрат ба Ҳинд (соли 736/1334) дар вилояти Давлатободи Ҳинд ба анҷом расонидааст [24, 255]. Чунонки муаллиф менависад, маъҳази аслии ин асар “Тафсири Қашшоф”-и Замахшарӣ ва “Тафсири Кабир”-и Фаҳруддини Розӣ мебошад [24, 2]. Нусаҳои хаттӣ ва чопи сангии он дар китобхонаҳои Ҳинд ва хориҷ аз он бисёр ба ҷашм мерасад ва ахиран дар кишварҳои араб, аз ҷумла дар

матбааи “Дор ал-кутуб ал-илмия”-и Бейрут ба ихтимоми Закариё Умайрот бе овардани тарҷумаи форсӣ-тоҷикӣ дар шаш муҷаллад соли 1996 ба чоп расидааст [24]. Хушбахтона, чопҳои сангии ин асар мутобиқи тавсияи ҳуди муфассир бо тарҷумаи форсии тоҷикӣ дар се муҷаллади бузург омода шудааст [24]. Азбаски тарҷумаи арзишманди Нишопурӣ дар дохили тафсири арабии ӯ ҷой дорад, ба ҳамин сабаб аз назари муҳаққиқони ин соҳа дур мондааст. Тарҷумаҳои Маҳдуми Нух (XVII) ва Шоҳ Валиюллоҳи Деҳлавиро (XVIII) чун нахустин тарҷумаи Қуръон ба забони форсии тоҷикӣ дар Ҳинд шинохтаанд [15].

Нишопурӣ дар муқаддимаи тафсираш чунин менависад: “Лозим донишам, ки ибтидо оятҳои барои тафсир интихобшударо ҳамроҳи тарҷумаи форсиаш биёварам ва онро бо як услуби бадеъ ва равиши устувор, бо нигоҳдошти сарфу наҳв ва таъвили оёти мутақоббахт, тасреҳи киноёту маҷозот ва истиорот, ки фаро гирифтани ҳамаи инҳо мутарҷимонро ба саҳтиҳо мекашонад, тарҷума кунам” [24, 2-3]. Воқеан, муфассир тамоми ин назарҳои дар боло зикркардаашро дар тарҷумаи тафсиргунаи худ риоя карда, дар интиҳоби калимаҳо ва иборот маҳорату завқи баланд аз худ нишон додааст. Мутарҷим дар бисёр маворид як калимаро ба ду калимаи ҳаммаъно тарҷума кардааст. Масалан, дар сураи “Бақара”: “Алиф. Лом. Мим. **Золика**-л-Китобу ло райба фийҳи **ҳуда**-л-лилмуттақийн”. Тарҷума: (“**Ин аст, он** Китоб, шакке дар он нест, **ҳидоят**у **рост**ист мар парҳезгоронро”) [24, 4]. Дар ин оят калимаҳои “золика”-ро ба “**ин**” ва “**он**” ва “**ҳудан**”-ро ба “**ҳидоят**” ва “**ростӣ**” маънидод мекунад, ки хонанда аз мазмуни калимаҳо хуб бархӯрдор мешавад. Дар ҷойи дигар мутарҷим кӯшидааст, ки вожаву таъбироти қуръониро бо калимаҳои мучазу пурмаънои форсӣ-тоҷикӣ моҳирона тарҷума намояд. Монанди калимаи “**қасд**”, ки онро дар ояти “Фа ман **ҳаҷҷа**-л-Байта” ба маънои “оҳанг” тарҷума кардааст: “Пас ҳар кӣ **оҳанги** Хона кунад” [23, 80]. Инчунин дар ояте, ки мусалмононро хитоб намудааст, ояти “**Ё** айюҳа-л-лазина оману” (Ай қасоне, ки имон овардаед)-ро “**Ай гаравидагон**” мучазу дақиқ тарҷума намудааст [24, 50]. Муфассир бо малакаи волои маърифати исломӣ ва забондонӣ оятҳоро ҳамин гуна зебо ва маҷзуб тарҷума кардааст. Аллома Тафтазонӣ

ва ҳамзамони ӯ вожаи “гаравидан”-ро дар “Шарҳ-ал-ақоид ан-Насафӣ” чунин овардааст: “Калимаи “имон” дар тоҷикӣ ба манои “гаравидан” ифода ёфтааст, ки шомили имон овардан ба забон ва тасдиқ ба қалб мебошад” [25, 308], ки шарҳи таъбири мазкур ба тарҷумаи Нишопурӣ комилан мувофиқ аст. Арзишу мазоёи дигари ин тарҷума зиёданд, лекин дар мақола чой додани онҳо ғайриимкон ба назар мерасад.

Тарҷумаи дигари Қуръони карим ба забони форсӣ-тоҷикӣ бо номи “Рози маърифат” ба қалами Махдуми Лутфуллоҳ ибни Махдуми Неъматуллоҳ маъруф ба Махдуми Нух (911/1500-998/1590), ки сокини Ҳоло аз тавобеъи шаҳри Ҳайдаробод мебошад, тааллуқ дорад. Ин асар, хушбахтона, то ба замони мо расида, соли 1962 бо кӯшиши доктор Ғулом Мустафо-раиси собиқи бахши урдуи Донишгоҳи Синди Покистон бо муқаддима ва тасҳех ба чоп расид. Махдуми Нух ба забони арабӣ низ тафсири ба номи “Кошиф ал-ҳақоик ва қомус-ад-дақоик” таълиф намудааст [15]. Ба қавли қуръонпажӯи ҳиндӣ Амруддин Меҳр, Махдуми Нух нахустин мутарҷими форсии Қуръон дар Ҳинд махсуб меёбад [15]. Лекин аз нигоҳи таърихи таълифи асар, тавре ки дар боло зикр кардем, гуфтаҳои ӯ байд аз ҳақиқат ба назар мерасанд.

Равишу услуби тарҷума бисёр сода ва тахтуллафзӣ буда, мутарҷим барои хубтар баён кардани маънои оятҳо дар байни қавсайн шарҳи мухтасари онҳоро додааст.

Махдуми Нух аз санъатҳои бадеӣ хуб истифода намудааст, ки ин арзиши тарҷумаро боло бурдааст. Яке аз вижагиҳои тарҷумаи ӯ дар он аст, ки, масалан, “Бисми-л-Лоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим”-ро ӯ ба ҳаргуна тарҷума овардааст, ки ин, албатта, қори нава набуда, Начмуддин Умари Насафӣ (XII) дар тафсири тоҷикиаш ҳамин гуна тарҷума намудааст. Масалан, дар сураи “Фотиҳа” Насафӣ “бисми-л-Лоҳ”-ро ба сурати “Оғоз кардам ба номи Худованди рӯзидиҳандаи омурзанда” тарҷума кардааст [18,7] ва Махдуми Нух ба шакли “Ибтидо мекунам ба номи Худои сазои парастии, рӯзидиҳандаи раҳматкунанда” гуфтааст [17] ва дар сураи “Бақара” “Ба номи Худои раҳматкунандаи ом дар дунё ба рӯзӣ ва раҳматкунандаи хос дар уқбо ба мағфирату фирӯзӣ” [17]. Дар тарҷумаи Насафӣ “Ба номи Офарандаи бахшандаи бахшоянда” [18, 50]. Бо ҳамин тартиб дар ҳамаи

сураҳо “бисми-л-Лоҳ”-ро гуногунранг тарҷумаву тафсир кардааст, ки бо “Тафсири Насафӣ” шабоҳати зиёд дорад.

Аз дигар тарҷума ва тафсирҳои машҳури дар Ҳинд нигошташуда “ал-Баҳру-л-маввоч ва ас-сирочу-л-вахҳоч”-и машҳур ба “Баҳри маввоч” аст, ки аз тарафи Қозӣ Шаҳобуддин Аҳмад ибни Шамсуддин ибни Муҳаммади Давлатободӣ (ваф. 948/1445) навишта шудааст. Қозӣ Шаҳоб низ аз ҷумлаи уламои бузурги мазҳаби ҳанафӣ ва забоншиносии арабӣ ба ҳисоб рафта, дар илмҳои сарфу наҳв ва адабиёти арабу форсии тоҷикӣ ва мантику калом асарҳо таълиф кардааст. Давлатободӣ бо таассур аз се тафсири бузурги илмӣ-фалсафӣ: “Тафсири Кашшоф”-и Замахшарӣ, “Тафсири кабир”-и Фаҳруddини Розӣ ва тафсири Абулайси Самарқандӣ асарашро таълиф кардааст. Абдулҳақ Муҳаддиси Дехлавӣ менависад: “Баҳри маввоч” тафсири Қуръони карим ба ибороти форсӣ, дар он баёни таркибу маъниро фаслу васл додааст ва аз барои саҷъ тақаллуф кардааст, ки қобили ихтисор ва танқиҳу таҳзиб аст” [2, 359-360]. Ҳамчунин дар бораи чанд китобу рисолаҳои форсӣ ва саликаи шеърӣ ҳам доштанаш хабар медиҳад [2, 360]. Чунин ба назар мерасад, ки ӯ меҳост як тафсири илмие, ки шомилӣ тамоми паҳлуҳои улуми замонаро фаро гирад, ба забони форсии тоҷикӣ эҷод кунад. Ба ин хотир “Тафсири Кашшоф”-ро заминаи кори худ қарор додааст. Тафсири “Баҳри маввоч”-ро аз лиҳози қидмат ва камол, метавон нахустин тафсири форсии тоҷикӣ дар Ҳинд шумурд. Нусхаҳои хаттии он аксаран то замони мо ноқис расида, лекин ба ҳар ҳол дар китобхонаҳои Ҳинду Покистон ва берун аз он ба ҷашм мебарояд. Ин асари гаронбаҳо соли 1879 дар Лакҳнав ва ахиран дар Эрон ба таъриф расид [17, 30].

Давлатободӣ дар масъалаҳои ихтилофӣ ақволи муфасссиронро як-як оварда, шарҳ медиҳад. Барои возеҳу равшан ба зеҳни хонанда расонидани мавзӯ ӯ услуби суолу ҷавобро пеш гирифтааст, ки он ҳамон услубу равиши Замахшарӣ дар “Кашшоф” мебошад. Арзишҳои илмиву адабии тафсир дар баҳсҳои забоншиносию адабӣ ва насри мусаллаҳӣ ботақаллуфи он намудор аст. Барои тасдиқи матлаб як намуна аз он меорем: “**Тилка** - ишоратест ба умури мазкура, “**фо**”- сабабия аст барои тараттуби сабаб ба мусаббаб, ҷумлаи “**худуду-л-Лоҳ**”- “таъйил”

аст. Маънӣ ин аст: баёни ҳал ва ҳурмат ҳудудест таъйинкардаи Худост ва таҷовуз кардан аз он норавост” [1, 37]. Аз шарҳи ин оят маълум мегардад, ки барои хондан ва фаҳмидани асари мазкур, бо вучуди форсӣ (тоҷикӣ) буданаш, аз хонанда дониستاني сарфу наҳви арабӣ, балоғату мантиқ ва дигар илмҳои вобаста ба онро тақозо мекунад.

Аз ҷумлаи чунин тафсири “Тафсири Шерозӣ”-и Ҳаким Фатҳуллоҳи Шерозӣ (ваф: 997/1577) мебошад, ки аз уламои бузурги фиркаи шиъӣ ба ҳисоб рафта, дар мантиқу фалсафа рисолаҳо навиштааст. Ӯ бо даъвати яке аз шохони Бечопур аз Шероз ба Ҳинд омада, баъдтар дар дарбори Акбар (1542-1605) мақоми волоеро касб мекунад. Ин тафсир соли 1344/1960 дар Техрон бо муқаддимаи Мирзо Абулҳасани Шаъронӣ ба табъ расид [10, 4-10].

Тафсири дигари дар замони Аврангзеби Оламгир (1658-1707) таълифшуда “Лубб-ал-фавоид” ном дорад. Асар ба таври мухтасар ва тахтуллафзӣ буда, тарҷумаи оятҳои он равону салис мебошад. Номи муаллифи он зикр нашудааст, аз рӯи ишораи “ба амри Муҳаммадмаъсум”, ки дар охири нусха омадааст, чунин тахмин кардан мумкин аст, ки ӯ яке аз фарзандони шайх Аҳмади Сарҳиндӣ мебошад, ки дар аҳди Аврангзеб зиндагӣ намудааст. Нусхаи ҳаттии он дар китобхонаи Мавлоно Озоди Донишгоҳи Алигарҳ маҳфуз аст [10, 4-10].

Тафсири “Шарҳ-ал-Қуръон”-и Муъинӣ аз таснифоти Мавлоно Муъинуддин ибни Ҳоча Маҳмуди Нақшбандӣ (ваф. 1085/1674) мебошад. Ӯ аз зумраи шогирдони барҷастаи шайх Абдулҳақ Муҳаддиси Дехлавӣ ба ҳисоб рафта, дар дебочаи тафсир насаби худро ба Ҳоча Алоуддини Аттори Дехнавӣ нисбат медиҳад. Дар фикҳи мазҳаби ҳанафӣ мумтоз ва дар тариқат устувору яққатоз будааст. Муъинуддин ба забони арабӣ ҳам Қуръонро тафсир карда, онро “Зубдату-т-тафосир” ном гузоштааст. Нусхаи дастнависи тафсири форсии тоҷикиаш дар китобхонаи Ганҷбахши Лоҳури Покистон маҳфуз аст [17, 30].

“Зебу-т-тафосир” муҳимтарин ва машхуртарин тафсири форсии тоҷикиест, ки дар аҳди Аврангзеб бинобар хоҳиши шохдӯхтар Зебуннисо (1048-1113/1638-1701) аз тарафи Сафӣ ибни Валии Қазвинӣ Кашмирӣ навишта шудааст. Ин тафсир аз

чандин мучаллад иборат буда, мучаллади панҷуми он дар Осорхонаи Британия “Бритиш Музеум” маҳфуз аст [11,16]. Тафсир ба андозае муфассал навишта шудааст, ки аз сураи “Анфол” то сураи “Юсуф”, ки панҷ сураҳо дар бар мегирад, дар як мучаллади бузург фароҳам шудааст. Иддае аз муҳаққиқон тафсири мазкурро тарҷумаи “Тафсир-ал-кабир”-и Имом Фаҳруддини Розӣ гуфтаанд ва иддае дигар чунин назар доранд, ки аз чанд тафсири арабӣ тарҷума гардидааст [17, 26].

Муфассир чилди аввали асарашро бо муқаддимаи пурмуҳтаво ва муфассал ба бахшҳои улуми қуръонӣ ва тафсиру шарҳи сураи “Фотиҳа” бахшидааст. Ин ҳам метавонад аз бузургии ҳаҷми тафсири мазкур далолат намояд [9, 4-10].

“Фатҳ-ар-Раҳмон би тарҷумат-ал-Қуръон”-и Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ (1114-1176/1702-1762) яке аз пуристифодатарин тарҷумаҳои форсӣ-тоҷикӣ Қуръони карим дар Ҳинду Покистон ва дар миёни форсизабонони ҷаҳон мебошад. Ин тарҷума, агарчи таҳтуллафзӣ ҳам бошад, бо услуби равону сода ва бисёр дақиқ тасниф шудааст. Барои хубтару беҳтар расонидани маънии оятҳо мутарҷим дар хошияи тарҷумааш ба хонанда тафсири мухтасаре зам кардааст. Ин асар миёни тарҷумаҳои форсии тоҷикӣ Қуръон мақоми олиеро касб намудааст. Сабаби таълифи ин асарро мутарҷим дар норозигиаш аз тарҷумаву тафсириҳои форсӣ-тоҷикӣ дар дастдоштаи худ медонист. Ӯ чунин қайд мекунад, ки: “Баъзеи онро татвили мумил (дароз кашидани сухани хастакунанда) ва баъзе тақсири муҳил, (кутоҳсухании нораво ва ҳалалдоркунандаи маъно), ҳеҷ як мувофиқи он мизон наёфт, лочарам азми таълифи тарҷумаи дигар мусаммам шуд” [5, 608].

Валиюллоҳи Деҳлавӣ дар муқаддимаи пурмуҳтавои худ хатову иштибоҳоти мутарҷимони пеш аз худро бо мисолҳо нишон дода, равишу услуби навро дар тарҷумаи Қуръон ба забони форсии тоҷикӣ ба хонандагонӣ замонаш пешниҳод мекунад. Донишмандони шибҳи қораи Ҳинд мақоми тарҷумаи Валиюллоҳи Деҳлавиро ба унвони асоси тамоми тарҷумаҳои урду ва англисии Қуръон қарор додаанд ва эътироф намудаанд, ки ҳамин тарҷума роҳро барои фарзандонаш боз намуд, то Қуръонро ба забони форсии тоҷикӣ ва урду тарҷума ва тафсир

кардаанд, сипас, ин тарҷумаҳои падару фарзандон асоси дигар тарҷумаҳо ва тафсирҳои ба забони урду ва англисӣ қарор гирифтанд. Барои маълумоти бештар ва батафсил дар бораи Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ ва тарҷумаву ҳунари тарҷумониаш метавон ба мақолаи “Қойгоҳи “Фатҳ-ар-Раҳмон би тарҷумат-ал-Қуръон”-и Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ дар Мовароуннаҳр ва Хуросон” муроҷиат кард [8].

Тафсири “Фатҳ-ал-Азиз” ё “Тафсири Азизӣ” асари Шох Абдулазизи Деҳлавӣ (1159-1239/1746-1824) (фарзанди бузурги Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ) аст. Ӯ дар назди падараш таълиму тарбия гирифта, ба қуллаҳои илму маърифат мерасад. Ба қалами ӯ ду ё се асар ба арабӣ тааллуқ дорад, дигар ҳамаи таълифоташро ӯ ба форсии тоҷикӣ эҷод кардааст. Шох Абдулазизи Деҳлавӣ дар як асари тоҷикиаш ба номи “Тухфаи исно ашара” перомуни ғамхориҳои падараш чунин миннатдорӣ менамояд: “Ба Худо қасам, агар падари ман аз ҳифзи Қуръон ба ман ҳеҷ таълим намекард, аз уҳдаи шукри он бузургвори олимқдор наметавонистам баромад” [3, 408]. Қои дигар ҳамаи ин илму фазлро аз неъматии Қуръон мешуморад [4, 409]. Шох Абдулазиз меҳостааст, ки асарашро дар дахҳо мучаллад гирд оварад. Вале ба иллати пирӣ ва бесарусомониҳои замонаш натавонист онро ба итмом расонад. Баъдтар шогирдаш Ҳайдаралии Файзободӣ (ваф. 1299/1921) онро дар бисту ҳафт ҷилд такмил додааст. Ин такмила то поёни ҷузъи панҷум дар китобхонаи ба номи Шиблии Нуъмонии Донишгоҳи Надвату-л-уламо маҳфуз мебошад [14, 144]. Шох Абдулазиз ин асарашро дар замони нобиноии худ ба тариқи имло таълиф намудааст. Абдулҳай Ҳасанӣ дар бораи муаллифи ин тафсир мегӯяд: “Насри форсии бисёр раво ва шево, фасоҳату матонат ва тамоми улуми диниву ахлоқӣ ва каломиро дар он ҷой додааст” [13, 144]. Асари мазкур бо вучуди ноқис будан дар байни форсизабонон мутадовил буда, нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии он дар китобхонаҳои шибҳи қораи Ҳинд ва берун аз он дида мешаванд [17]. Қобили зикр аст, ки маъруфияти Шох Абдулазиз дар манотиқи Мовароуннаҳр хеле зиёд будааст, зеро, масалан, бузургоне ба монанди Аҳмади Дониш аз афқору назарҳои ӯ истифода кардаанд [6, 58].

Аз рӯи чопи сангии тафсир маълум мегардад, ки муаллиф дар аввал сураи “Фотиҳа” ва чанд ояти сураи “Бақара”-ро тафсир карда, ба шарҳу тафсири пораҳои бисту нухум ва сиюми Қуръон мепардозад. Сабаби ин корро худи муфассир дар муқаддимаи асараш чунин шарҳ медиҳад: “Ба ҳозирҳои шавқу доияи азми бародари динӣ Мусаддиқуддин Абдуллоҳ, ки аввалан барои эзоҳи маонии сураи “Фотиҳату-л-китоб” ва ду се пораи охирин аз ҳазрати Қуръони маҷид, ки аксари муслимин дар салоти хамса (намозҳои панҷгона) ва ҷамоот ва маҳозирӣ арвоҳи муқаддаси анбиёву авлиё ва зиёрати қубури сулоҳову урафо ба тиловати ин сураҳо менамоянд, дарёфти мазомини онҳо ҳам ба онҳо муяссар шавад” [3, 3]. Абдулазизи Деҳлавӣ аз тафсири форсии тоҷикӣ ба монанди “Тафсир”-и Яъқуби Чархӣ, “Тафсири Ҳусайнӣ” ва дигарон, инчунин аз ашъори классикони тоҷик, мисли Саъдӣ, Саной ва дигарон, истифода кардааст. Тафсир тамоми паҳлуҳои илмӣ, адабӣ, ахлоқӣ, тарбиявӣ ва ирфониро фаро гирифтааст. Муфассир ҷониби тарбиявии асарро аҳамияти зиёд додааст. Масалан, дар маънии “сиддиқ” мегӯяд: “Сиддиқ он аст, ки қуввати назарияи ӯ мисли қуввати назарияи анбиё комил бошад ва аз ибтидои умр дурӯғ гуфтан ва сухани дурӯғ овардан шоёни ӯ набошад...” [3, 4]. Ҳамин тавр маънии “солеҳ”, “мураббӣ” ва ғайраро шарҳ додааст [5, 3, 6].

Тафсири “Маолим ал-асрор”-и Муҳаммадҳасани Амруҳуӣ дар як муҷаллад, “Тафсир”-и Мавлавӣ Муҳаммадшараф ибни Неъматуллоҳи Лақҳнавӣ, “Тафсир”-и Мавлавӣ Ёдалӣ Ҳусайнии Насирободӣ, тафсири нотамоми “Лавомеъ-ат-танзил ва савотеъ-ат-таъвил” аз Сайид Абулқосим ибни Ҳусайни Кашмирӣ, “Тафсири Мустафавӣ”-и Мустафо ибни Муҳаммадқабри Деҳлавӣ, “Тарҷумаи Қуръон”-и Сайид Муҳаммади Бухорӣ (ваф:1655), ки дар замони Шох Аврангзеб таълиф шудаанд, ҳамагӣ тафсирҳои нотамоманд [17].

Тарҷумаи тафсирҳои манзуми форсии тоҷикӣ низ дар шибҳи қораи Ҳинд дар аввалҳои асри XVI падида омадаанд. Шайх Нуриддин Муҳаммадсолеҳро (тав. 1064/1654) метавон нахустин мутарҷими Қуръони карим ба назми форсии тоҷикӣ дар кишвари Ҳинд донист. Аз ӯ тафсири манзуми сураҳои “ал-Ҳамд”, “Бақара” ва “Нур” ба мерос мондааст [11, 4-10]. Инчунин

“Тафсири манзум”-и Шоҳ Ғулом Муҳиддинро метавон ном бурд, ки аз бузургзодагони Сарҳинд буда, дар тазкираҳо ба номи “Увайсӣ” машҳур аст. Ӯ Қуръонро дар 18 ҷузъ ба назми форсии тоҷикӣ тафсир кардаст [10; 11, 4-10].

Тарҷумаи манзуми дигари Қуръони карим ба қалами Хоҷа Саноуллоҳи Хароботии Кашмирӣ (тав. 1244/1828) тааллуқ дошта, агарчи ноқис бошад, вале дорои арзиши илмӣ-таҳқиқӣ аст. Нусхаи дастнависи он дар китобхонаи Ғанҷбахши Покистон нигоҳдорӣ мешавад [17, 24].

“Ғоят-ут-тафсир” тафсири манзуми дигар иборат аз ду мучаллад аст. Китоби авали он аз сураи “ал-Ҳамд” то “Исро” ва китоби дуюм аз сураи “Қаҳф” то охири Қуръони каримро дарбар мегирад. Азбаски қисми аввалаш ноқис аст, номи муаллифаш номаълум мондааст. Дар қисми дуюми он фақат соли оғоз ва ба поён расидани манзумаро аз соли 1273 то 1277 ҳиҷрӣ қаламдод мекунад [17, 40].

Ҷилди дуюми асар аз сураи “Қаҳф” чунин шурӯъ мешавад:

*Бисми-л-Лоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим,
Бисми-л-Лоҳ бар тоҷ шуд дар ятим.
Шукр мар он Холиқ нозил намуд,
Бар бандаи худ Мусҳаф фозил намуд.
Ӯст, ки нанҳода қачӣ дар миён,
Аз ҳама алфозу маъонӣ Қуръон [17].*

Поёни нусха:

*Шукри Худо шуд паноҳихтитом,
Маънии Қуръон ба назми калом.
Ман, ки ба таълиф накардам ғалат
Ва-р бувад, аз котиб бошад фақат.
Ё Раб, аз кӯрдилон дур дор,
Кун ба ҷаҳон равшан ин ёдгор [17].*

Агарчи муфассир кӯшишҳо ба харҷ додааст, ки тафсираш ба матни Қуръон наздик бошад, аммо аз назари қавонини шеърӣ ва шарҳу тафсири каломии илоҳӣ ба хатоҳои зиёд роҳ додааст.

Хулоса, агар арабиро забони Қуръон биномем, форсии тоҷикиро ҳам мебояд забони тафсир ва шарҳи он хонд, зеро хидматеро, ки ин забон ба шарҳу тафсири масоили динӣ, илмӣ ва ахлоқӣ кардааст, то имрӯз ҳеч забоне ба ин андоза анҷом надидааст. Дигар ин ки тафсиру тарҷумаҳои форсии тоҷикӣ дар шибаи қораи Ҳинд аз умдатарин рукнҳои забон, адабиёт ва фарҳанги мо ба ҳисоб меравад. Дар осори таълифнамудаи форсизабонони Ҳинд мушобаҳати кулӣ ба забону адабиёти мо баръало дида мешавад. Донишмандони мо дар замони шӯравӣ ва истиқлол ба исбот расонидаанд, ки забони форсии Ҳинду Покистон ин ҳамон забон ва адабиёти Фарорӯди бостонӣ мебошад.

КИТОБНОМА:

1. Давлавтободӣ, Қозӣ Шаҳобуддин. Баҳри маввоч / Қозӣ Шаҳобуддини Давлавтободӣ. Нусхаи хатти №1500, Китобхонаи Илоҳиёти Эрон. – 577 сах.
2. Деҳлавӣ, Абдулҳақ. Аҳбор ул-аҳёр фи асрори-л-аброр / Абдулҳақ Муҳаддиси Деҳлавӣ. Тасҳеҳи Алим Ашрафхон. – Техрон, Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1383. – 686 сах.
3. Деҳлавӣ, Шох Абдулазиз, Тафсири Азизӣ / Шох Абдулазизи Деҳлавӣ. – Деҳлӣ: Матбааи Муҳаммад Пир, – 267 сах.
4. Деҳлавӣ, Шох Абдулазиз, Тухфаи исно ашара / Шох Абдулазизи Деҳлавӣ. – Истанбул: Ҳақиқат китабевӣ, 1994. – 808 сах.
5. Деҳлавӣ, Шох Валиюллоҳ. Фатҳ ар-Раҳмон би тарҷумат-ал-Қуръон / Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ. – Техрон: Эҳсон. 1389. – 618 сах.
6. Дониш, Аҳмад. Наводиру-л-вақоъ. Ҷ. 1 \ А. – Душанбе: ҚСҚ, Дониш. 2017. – 461 сах.
7. Ислоҳӣ, Зафарислом. ат-Тафосир ал-форсия фи-л-усур ал-мутаваассита фи-л-Ҳинд // Зафарислом Ислоҳӣ. Сақофат ал-Ҳинд. 2006, № 57. – С. 153-170.
8. Исроилов, Раҳматшо. Қойгоҳи тарҷумаи Қуръони Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ дар Мовароуннаҳр ва Хуросон / Раҳматшо Исроилов // Суханшиносӣ. 2016, № 1. – С. 138-151.
9. Куфӣ, Алӣ ибни Ҳомид. Фатҳномаи Синд / Алӣ ибни Ҳомиди Куфӣ. – Техрон: Асотир, 1384. – 277 сах.
10. Қосимӣ, Муҳаммадмасъуди Олим. Зиндагиномаи Имом Шох Валиюллоҳи Деҳлавӣ / Муҳаммадмасъуд Олим Қосимӣ. – Техрон: Аҳмади Қом, 1381. – 237 сах.
11. Қуддусӣ, Ёҷозулҳақ. Таърихи Синд / Ёҷозулҳақ Қуддусӣ. – Карочӣ: Урду соинс борд, 1976. – 258 сах.
12. Лакнавӣ, Абдулай Ҳасанӣ. ас-Сақофату-л-исломия фи-л-Ҳинд / Абдулай Ҳасанӣ Лакнавӣ. – Димашк: Маҷмаа ал-луғат ал-арабия, 1973. – 419 сах.
13. Лакнавӣ, Абдулай Ҳасанӣ. Нузҳат ал-хавотир ва баҳҷату-л-масомеъ ва-н-навозир / Абдулай Ҳасанӣ Лакнавӣ. – Димашк: Маҷмаа ал-луғат ал-арабия. 1973. – 560 сах.

14. Мардони, Таджиддин, Из истории распространения и изучения Корана в Таджикистане. Таджиддин Мардони // Ираннаме. Алмааты, № 3-4. 2016. – С. 332-35.
15. Меҳр, Мавлоно Амируддин. Нахустин тарҷумаи форсии Қуръон дар Шиҳқора. Мавлоно Амируддин Меҳр // Байиот. Соли аввал, № 3. – С.144-150.
16. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳресте нусаҳи хаттии китобхонаи Ганҷбахш. Аҳмад Мунзавӣ. – Лоҳур: Чадид тойп пресс.1978. – 435 саҳ.
17. Нақавӣ, Сайидалӣ Муҳаммад. Тафсир ва муфассирон дар Ҳинд. Сайидалӣ Муҳаммад Нақавӣ / Нью Делҳӣ: Алфа орт, 2014. –151 саҳ.
18. Насафӣ, Начмуддин Умар. Тафсири Насафӣ / Начмуддин Умар Насафӣ. –Техрон: Суруш, 1376. – 624 саҳ.
19. Насриддинов Абдулманнон. Куллиёти осор. Ҷ. 4. Н. Абдулманнон. –Хучанд: 2013. –583 саҳ.
20. Насриддинов Абдулманнон. Ошноӣ бо тарҷумаҳои форсии Қуръони карим дар Эрон ва Тоҷикистон / Н. Абдулманнон. – Техрон: Митро, 1385. –156 саҳ.
21. Насриддинов Фаҳриддин. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қуръони форсӣ-тоҷикӣ / Н. Фаҳриддин. – Хучанд: Ношир, 2012. –576 саҳ.
22. Насриддинов Фаҳриддин. Тафсири “Қашфу-л-асрор”-и Абулфазли Майбӯдӣ ва аҳамияти адабии он / Н. Фаҳриддин. – Хучанд: Ношир, 2009. –184 саҳ.
23. Нишопурӣ, Низомуддин. Ғароиб ал-Қуръон ва рағоиб ал-фурқон. Ҷ. 1. / Низомуддини Нишопурӣ. Бе соли чоп (– С. 2.). –400 саҳ.
24. Нишопурӣ, Низомуддин. Ғароиб ал-Қуръон ва рағоиб ал-фурқон. Ситта мучалладот / Низомуддини Нишопурӣ. – Бейрут: Дор ал-кутуб ал-илмия. 1996. – 650 саҳ.
25. Тафтазонӣ, Саъдуддин, Шарҳу ақоид ан-Насафия / Саъдуддини Тафтазонӣ. –Карочӣ: Мактабат ал-Бушро. 2014. – 464 саҳ.

ТАРҶУМАВУ ТАФСИРҲОИ ФОРСӢ-ТОҶИКИИ ҚУРӢОНИ КАРИМ ДАР ҲИНД ВА АРЗИШҲОИ АДАБИИ ОНҲО

Ганҷинаҳои мероси хаттӣ, ки дар Ҳинду Покистон мавҷуд аст, ба фарҳангу забони мо алоқаи ногусастанӣ дорад. Дар ин ганҷинаҳо садҳо ҳазор дастхатҳои осори адабиву таърихӣ, шарҳи девонҳои ашӯр, тарҷумаву тафсири китобҳои мазҳабӣ ва рисолаҳои фалсафии тиббӣ ва ғайра ба забони форсии тоҷикӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар ин мақола танҳо як самти мавзӯи марбут ба забону адабиёти мо, он ҳам тарҷума ва тафсирҳои тоҷикии Қуръони карим, ки дар ганҷинаҳои мероси хаттии ишбҳи қораи Ҳинд маҳфуз аст, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳар якеи онҳо аз арзиши илмиву адабӣ бархурдор буда, дар онҳо услуби сода, тозақорӣ, амонатдорӣ, таъсирпазирӣ аз донишмандони тоҷик ва муҳаббату алоқамандии онҳо ба забони форсии тоҷикӣ дида мешавад.

Калидвожаҳо: Қуръон, тафсир, тарҷума, шарҳ, форсӣ, тоҷикӣ, Мовароуннаҳр, ишбҳи қораи Ҳинд, равобити адабӣ, таъсирпазирӣ, забон, адабиёт.

ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЕ ПЕРЕВОДЫ И ТОЛКОВАНИЯ СВЯЩЕННОГО КОРАНА В ИНДИИ

Огромные письменные сокровища, находящиеся в Индии и Пакистане, имеют непосредственное отношение к персидско-таджикской культуре, ибо среди них можно обнаружить сотни тысяч экземпляров рукописных научных, исторических, литературных и иных памятников, неразрывно связанных с таджикским (фарси) языком. Это философские, медицинские, историко-литературные произведения, сборники прозаических трудов и поэтических сочинений, комментарии к Корану и различным научным, богословским и прочим книгам.

В настоящей статье уделено внимание, главным образом, спискам Священного Корана и комментариям к нему, хранящимся в некоторых книгохранилищах Индии.

Ключевые слова: Коран, комментарий, перевод, Мавареннахр, Индия, литературные связи, влияние, персидский, таджикский.

PERSIAN-TAJIK TRANSLATION AND THE INTERPRETATION OF THE HOLY QARAN IN INDIA

The huge written treasures in India and Pakistan are directly related to the Persian-Tajik culture, because among them we can find thousands of manuscripts of scientific, historical, literary and other monuments, inextricably linked with the Tajik (Persian) language. These are philosophical, medical, historical and literary works, collections of prose and poetic works, commentaries on the Qaran and various scientific, theological books and other.

This article focuses mainly on the lists of the Holy Quran and commentaries on it, which are stored in some of Indian book of depositories.

Keywords: Quran, commentary, translation, Maverannahr, India, literary connections, influence, Persian, Tajik.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исроилов Раҳматшо – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ. Тел.: 918775158. Email: rahmatshoh@gmail.com

Сведения об авторе: Исроилов Раҳматшо – соискатель Института языка и литературы АИ РТ. Тел.: 918775158. Email: rahmatshoh@gmail.com

Information about the author: Israilov Rakhmatsho – Researcher of the Institute of Language and Literature by name Rudaki, Phone: 918775158, E-mail: rahmatshoh@gmail.com

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891.550.09

Ф 0-39

МУРОДИФОТИ ИСТИОРАВИИ “МАЪШУҚ” ДАР
РУБОИЁТИ ХАЛҚӢ

Рустам Оймахмадов

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакии АИ ҶТ

Яке аз мафҳими роиҷ ва пурбасомад дар рубоиёти халқӣ мафҳум ва мазмуни ишқ аст, зеро мавзӯи ишқ яке аз вижагиҳои асосии ин осор мебошад [5, 138-145]. Ҳоло меҳоме мафҳуми ишқро дар робита бо маъшук, ки ифодакунандаи мазмуни ишқ аст, дар заминаи яке аз шоҳаҳои суварии ҳаёл, яъне истиораи равшан баррасӣ ва таҳлил намоем. Маъмулан яке аз таъсиргузортарин унсурҳои тасвир дар шеър истиора аст. Мақоми истиора дар шеър он қадар болост, ки Ибни Халдун “шеърро мубтанӣ бар истиора ва авсоф” медонад [4, 113]. Бархе аз асҳоби андеша дар Аврупо низ “забонро фақат ҳаёл ва истиора медонанд” [4, 113]. Истиора дар луғат ба маънои ория хостани луғатеро ба ҷои луғати дигаре [3, 53] ва дар истилоҳи адабӣ баёни маҷозии бар пояи ташбеҳ бунёдшударо меғоянд, ки дар он яке аз ду тарафи ташбеҳ, яъне мушаббаҳ ё мушаббаҳунбеҳ ҳазф шуда бошад [2, 379]. Истиораро метавон ба монанди анвои дигари санъати суҳан, намаку ширинии шеър донист. Шоир бо зеҳн ва ҳаёли худ бар ҷаҳони атроф тасарруф мекунад ва таҷриба ва диди шоиронаи худро аз ҷаҳон дар қолаби шеър бо анвои воситаҳои бадеӣ, ки яке аз он истиораи равшан аст, баён мекунад. Истиора дар асл ташбеҳи фишурдае мебошад, ки зеҳни инсон барои беҳтар дарк кардан ва беҳтар шинохтани мафҳуми ҷаҳон аз он баҳра мегирад. Истиора дар шеъри шоирони форсу тоҷик қорбурди густурда дорад, баҳусус шеъри Ҳофиз, ки саросари онро анвои истиора ва дигар суварии ҳаёл ташкил медиҳад. Истиораи мусарраҳа, истиораест, ки дар он танҳо «мушаббаҳун-беҳ» зикр ва «мушаббаҳ» ҳазф мешавад. Баръакси истиораи макнӣ, ки «мушаббаҳ» бо яке аз лавозими он, яъне сифоти он зикр мешавад [3, 55-59].

Аз он ҷо ки осори назми шифоҳии халқӣ баҳши аъзами фарҳанги ҳар ҷомеа ро ташкил медиҳад, дар ин мақола талош

мешавад, ки баъзе чиҳатҳои истифодаи қаринаҳои истиории мафҳуми маъшукро, ки яке аз барҷастатарин мафҳумҳои калидӣ ва корбурдии ин навъи осор ҳисоб меёбад, дар матни жанри рубоӣҳои фолклорӣ баррасию таҳлил кунем. Равиши кор дар ин мақола чунин аст, ки нахуст дар матни рубоӣҳои халқӣ қаринаи истиораҳои мусарраҳаи ба ҷойи вожаи маъшук истифодашударо пайдо намуда, сипас, аз нигоҳи таҳлилӣ ба сохту бофт ва аносири созандаи онҳо назар андозем. Ҳамчунин нигоҳи мардуми одиро роҷеъ ба мафҳуми маъшук арзёбӣ намуда, мушахас мекунем, ки чехраи маъшук дар ин осор чӣ гуна тасвир шудааст ва мардуми одӣ дар сохту бофти чунин тасвир аз чӣ унсурҳои баҳра ҷустаанд. Баррасии муносибатҳои ошиқона низ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта ва ин масъала то андозае шарҳу тавзеҳ гардидааст. Рубоӣҳои истифодашуда дар ин мақола аз китобҳои фолклорӣ ва бархе низ аз забони мардум ҷамъоварӣ шудааст.

Корбурди муродифоти маъшук бо анвоъи гулҳо

Истифода аз аҷзои табиат, бахусус гул ва анвоъи он, дар адабиёти китобӣ собиқаи тӯлонӣ дорад ва дар ашъори шоирони классик ва муосир зиёд дида мешавад. Дар адабиёти шифоӣ низ чунин суннати адабӣ як амри маъмул мебошад. Чунончи дар истиораи мусарраҳаи байти зер мушоҳида мешавад, ки маъшук ба сифати «садбарги сафед» зикр шудааст. Садбарг номи гул аст ва аз аҷзoi табиат ба ҳисоб меравад. Мафҳуми байт мулоқот ва дидори ошиқона аст:

Ман омадам ба диданат ҷонона

Садбарги сафеди ман баро аз хона [1, 161].

«Гулғунча» истиораи мусарраҳаи дигарест, ки ба шакли калимаи мураккаб истифода шудааст. Гуҷандаи ин байт духтари ҷавоне мебошад, аз ошиқаш, ки ўро тарк ва аҳдшиканӣ кардааст, шиква ва гила намуда, дидори ўро меҷӯяд:

Номарда бигӯ, худакиа мард мегира

Гулғунчаи ӯ ба хору хас мемона [1, 158].

«Гули қимат» истиораи мусарраҳае буда, маъшукро инъикос мекунад. Ошиқ дар ҳоли ҷудо шудан аз маъшуқи худ қарор дорад ва хоҳони иваз кардани назари маъшук ва мунсариф

кардани ӯ аз рафтаг аст, аммо дар ин кор муваффақ намешавад ва маъшукро ба арзонӣ аз даст медиҳад:

*Гуфтам биравам, савдоша баргардонам,
Хайфи гули қиматам, ба арзонӣ рафтам* [6].

«Гул» дар байти зер истиора аз маъшук аст. Шеър аз забони духтари ошиқ баён шудааст. Ӯ аз ҳавасбозии ошиқ гила мекунад, бо ин ки гули зебӯе дорад, аммо чашми ҳавас ба гулҳои дигар дӯхтааст:

*Ту боги қасон омада гул металабӣ
Дар боги худат як гули наврас дорӣ* [8].

«Барғаки гул» дар байти зерин истиораи мусарраҳа аз маъшук аст. Байт аз забони ошиқест, ки аз дурии маъшук андӯҳгин ва нороҳат мебошад. «Лахчаҳаки алоб» ҳам истиора буда, маънии ғаму сӯзи ошиқро мерасонад:

*Гул нотобай, барғаки гул нотобай,
Дар рӯи дилум лахчаҳаки алобай* [7].

«Лола» истиораи дигаре аз маъшук аст. Дар рубоӣ ғаму андуҳи аз даст додани маъшук аз забони ошиқ ҳикоя мешавад:

*Дар дашт будам, ки лоларо шабнам зад,
Омад хабаре, ки нозанин бар ҳам зад.
Дар банди дилам ду доғ рӯи ҳам зад,
Қаддам, ки қамони оҳанӣ буд, ҳам зад* [1, 94].

Дар байти зер «гул» истиора аз маъшук мебошад. Гӯяндаи рубоӣ «гул», яъне духтари ҷавон аст ва бо ифтиҳор мегуяд, ки агарчи ёри ман қаси дигареро баргузидааст, аммо аз назари арзиш ва зебӯи бо ман, ки мисли гул ҳастам, ӯ баробар нест. Ӯ маъшуқи баргузидаи ошиқро аз назари арзиш ба хор ташбеҳ мекунад. «Хор» истиораи мусарраҳа аз рақиб аст:

*Ғар ёр ғирифт, баробари мо нағирифт,
Аз гул биғузашту домани хор ғирифт* [1, 98].

Дар рубоии зер «себарга» истиора аз лаб, «лолазор» истиора аз чехра, «боғ» истиора аз тани маъшук аст. Рубой аз забони ошиқ суруда шуда, дар он васфи зебоиҳои маъшук ва изҳори ишқ баён гардидааст (Изҳори ишқ ва тавсифи маъшук):

*Ман булбуламу баҳора дӯст медорм,
Себаргаву лолазора дӯст медорм.
Себаргаву лолазор дар боғи шумост,
Ҷонона, фақат шумора дӯст медорм [1, 66].*

Корбурди муродифоти маъшук бо анвои дарахтон

«Навданиҳол» калимаи мураккаб буда, истиора аз маъшук аст. Рубой аз забони ошиқе суруда шудааст, ки аз ғами ишқи маъшук нола мекунад:

*Ин раҳаки рӯпарӯ харобам кардай,
Ин наваданиҳол ҷигаркабобам кардай.
Як сӯ ғами мурданай як сӯ ғами ту,
Мурдан чи ғамай, ғами ту обам кардай [6].*

Дар рубоии зер таъбири «беди баланд» мавсуфу сифат ва истиора аз маъшук аст. Гӯяндаи рубой нисбат ба маъшук изҳори ишқ ва муҳаббат мекунад:

*Чашмат аҷабай, гӯшаи чашмат аҷабай
Хар кас ки тура бидид, насӯзад аҷабай
Эй беди баланду саргоят қуббаи нур
Ман ба тура чӣ рои кунум аз роҳи дур? [8]*

Корбурди муродифоти маъшук бо анвои парандагон

Вожаи «кафтарбача» дар байти зер аз ҷиҳати сохт калимаи мураккаб буда, ба маънои истиории маъшук истифода шудааст. Ошиқ дар ин байт аз маъшуке шикоят мекунад, ки онро бо “хуни дил” парвардааст, дар ҷанги «зоғ», ки истиора аз рақиб аст, қарор дорад. «Зоғ» ҳарчанд дар ин рубой рақиб аст, аммо аз ҷиҳати дигар метавонад ошиқ барои «кафтарбача» бошад:

*Кафтарбачаро ба хуни дил парвардум,
Имрӯз ба ҷанги зоғ мебинам ман [1, 98].*

«Булбулак» истиора аз маъшуқи мард аст. Рубоии зер аз забони духтари ошиқ суруда шудааст, ки ба маъшук дуои бад ва нафрин мекунад. Маъмулан дар шеъри классикӣ нисбат ба маъшук бо ҳар чинсияти дуое бад ва нафрин дида намешавад ва маъшук барои ошиқ чанбаи қудсӣ дорад. Аммо дар шеъри муосир чунин суннати адабӣ чандон риоят намешавад, бахусус дар осори шифоҳӣ чунин воқуниш нисбат ба маъшук дар ҳар даврон мушоҳида мешавад. Монанди истиораи «булбулак» дар байти зерин:

*Булбулаки ҷулида, гадоят бинам,
Шарманда ба даргаҳи худоят бинам [7].*

«Кабутар» дар байти зерин истиорае дигаре аз маъшук аст. Гӯяндаи рубоӣ зебоии духтаронро бо кабутари ҳафтранг ташбеҳ кардааст.

*Дар даштаки Шӯробод сесад сангай,
Дар ҳар сари санг **кабутари** ҳафтрангай [6].*

Корбурди муродифоти истиории маъшук бо дигар аносир

Илова бар истиораҳое, ки аз аносири табиӣ сохта шудаанд, дар осори мардумӣ истиораҳое низ дида мешаванд, ки сохтори онҳо аз аносири дигар таркиб ёфтааст. Дар рубоии зер «чароғ» ва «Лайлӣ» истиора аз маъшук ҳастанд. Чароғ яке аз васоили мавриди ниёзи мардум аст ва Лайлӣ қаҳрамони қиссаҳои лирикӣ мебошад:

*Парвонаем сӯи **чароғ** омадаем
Маҷнунему **Лайлӣ** сӯроғ омадаем
Ман булбуламу майл надорам ба чаман,
Бо бӯи бунафша сайли **боғ** омадаем [1, 123]*

Дар байти зер низ «Моҳ», «Парвин», «Зулайхо» истиораҳои дигаре аз маъшук мебошанд. Моҳ ва Парвин аносири табиӣ буда, Зулайхо персонажи маълум ва машҳури адабӣ ба шумор меравад. Мавзӯи рубоӣ тавсиф ва орзуи дидори маъшук аст.

*Эй моҳ баро, мо қаду боло бинем,
Парвин, ту баро, мо руҳи зебо бинем.*

*Ин Юсуфи саргаишта ба зиндони ғамай,
Як бори дига рухи Зулайхо бинем [8].*

«Дуна» истиора аз маъшук аст. Ва ҷузъе аз васоили кишоварзист. Мафҳуми рубой ҳасрат ва андӯҳи аз даст додани маъшук аст, ки ба дасти рақиб, яъне «зоғ» афтодааст. «Зоғ» истиора аз рақиб аст.

*Абр омаду қиблара ба як бор гирифт
Зоғ омаду дунара ба минқор гирифт [1, 33].*

Ҳамон тавре ки дидем, тасвири маъшук дар истиораҳои ёфташуда ағлаб тавассути аносири табиӣ сураи гирифтааст, зеро зиндагии мардум дар оғуши табиат ҷараён меёбад. Рӯзгори ғўяндагони ҷунин ашъор бо табиат ҳамбастагии зиёд дорад. Бинобар ин, онҳо он чиро, ки бо зехну дил таҷриба ва эҳсос кардаанд, бар забон овардаанд. Табиат барои мардуми одӣ манбаи зиндагӣ аст. Дар байни аносири табиӣ анвои гулҳо, ки ба шакли «садбарги сафед», «гулғунча», «лола», «гул», «баргаки гул» «гули қимат», «себарга», «лолазор» истифода шудаанд, қорбурди бештар доранд. Истифодаи анвои дигари истиорӣ, монанди «навданиҳол», «беда баланд», «булбулак» «кафтарбача» «кабутар», «Мох», «Парвин», «Лайлӣ», «ҷароғ», «дона» ва ғайра камтар ба ҷашм мерасад. Ташбеҳи маъшук ба гул баёнгари зебоӣ, латофат ва зарофати зан аст. Ҷунин ташбеҳ дар шеъри шоирони касбӣ ҳам басомади зиёд дорад.

Табиат дар ашъори шоирони сабки хуросонӣ муҳимтарин унсури тасвир ба шумор меравад. Шеъри сабки хуросониро бархе аз адибони саршинос шеъри табиат медонанд [4, 317]. Дар ашъори шифоҳӣ, баҳусус дар рубоӣ, ба монанди шеъри сабки хуросонӣ тасвири табиат зиёд ба ҷашм мерасад. Яъне маъшук дар осори мардумӣ ба монанди маъшуқи сабки ироқӣ ва ҳиндӣ мавҷуди дастнаёфтани ва ҳатто аз назари ҷинсият номаълум набуда, симои мушаххасу муайяни заминӣ дорад. Ба иборати дигар, ағлаби истиораҳое, ки симои ғуноғуни маъшукро ифода мекунанд, дорои мушабаҳунбеҳи малмусу мушаххас мебошанд. Ба ҳамин хотир метавон ин осорро ба шеъри сабки хуросонӣ, ки яке аз вижагиҳои он истифодаи мафҳум ва тасвири табиист, монанд кард.

КИТОБНОМА:

1. Амонов Р. Рубоиҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 350 сах.
2. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги сухан. Ҷ. 1 / Ҳ. Анварӣ. – Техрон: Сухан, 1386. – 699 сах.
3. Шамисо С. Баён ва маъонӣ / С. Шамисо. – Техрон: Митро, 1390. – 229 сах.
4. Шафеъии Кадканӣ М. Суvari ҳаёл / М. Шафеъии Кадканӣ. – Техрон: Огаҳ, 1389. – 732 сах.
5. Оймаҳмадов Р. Мавзӯҳои рубоӣ ва дубайтиҳои мардумӣ / Р. Оймаҳмадов // Суханшиносӣ, 2018, № 2. – С. 138 – 145 сах.

Рӯйхати гуяндаҳо

6. Сунатуллои Ҳикматуллозода, Н. Ёвон, 16 сола, хонандаи синфи 9 – МТМУ № 45
7. Дилбари Ҳикматуллозода, Ш. Душанбе, 22 сола, донишҷу
8. Эраҷ Раҳимов, Н. Вахш, 37 сола, омӯзгор.

МУРОДИФОТИ ИСТИОРАВИИ “МАЪШУҚ” ДАР РУБОИЁТИ ХАЛҚӢ

Дар ашъори шиғоҳӣ, баҳусус дар рубоӣ, ба монанди шеъри сабки хуросонӣ, тасвири табиат зиёд ба ҷашм мерасад. Яъне маъшук дар осори мардумӣ ба монанди маъшуқи сабки ироқӣ ва ҳиндӣ мавҷуди дастнаёфтани ва ҳатто аз назари ҷинсият номалум набуда, симои мушаххасу муайяни заминӣ дорад. Ба иборати дигар, ағлаби истиораҳо, ки симои гуногуни маъшукро ифода мекунам, дорои мушабаҳунбеҳи малмусу мушаххас мебошанд. Ба ҳамин хотир метавон ин осорро ба шеъри сабки хуросонӣ, ки яке аз вижагиҳои он истифодаи мафҳум ва тасвири табиат, монанд кард. Аммо чунин ба назар мерасад, ки тасовир ва суvari ҳаёл дар осори шиғоҳӣ дар ҳама вақт пайдоиши худ бидуни тағйир ва бо ҳама мафҳуми бунёдӣ дур аз тасвири интизоӣ боқӣ мондааст.

Вожаҳои калидӣ: санъати истиора, рубоӣи шиғоҳӣ, аносири созандаи истиораҳо, суvari ҳаёл, фолклор.

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ СИНОНИМЫ СЛОВА «МАЪШУҚ» В НАРОДНЫХ ЧЕТВЕРОСТИШИЯХ

В статье рассматриваются особенности использования метафорических синонимов слова “маъшук” в фольклорных четверостишиях, проводится сопоставление их с использованием подобных метафор в письменной поэзии, в частности в творчестве поэтов хорасанского стиля. Отмечается, что большинство метафор, выражающих облик маъшук (возлюбленной, возлюбленного), являются конкретными и осязаемыми. Думается, что система метафорических образов в фольклорных стихотворениях сохранила свою первоначальную форму и в смысловом плане также не подверглась изменениям.

Ключевые слова: метафора, устные рубаи, созидательные элементы метафор, образы, фольклор.

CONSIDERATION OF METAPHORIC SYNONYMS OF THE WORD “MASHUQ” IN PEOPLE QUARTER POEMS

The article discusses the features of using of metaphorical synonyms of the word “mashuq” in folklore quatrains, which they compared with the uses of similar metaphors in written poetry, particularly in the works of poets of the Khorasan style. It is noted that most of the metaphors expressing the look of “mashuq” (lover) is concrete and tangible. It seems that the system of metaphorical images in folklore poems has retained its original form and in terms of meaning has also not undergone changes.

Keywords: metaphor, oral rubai, creative elements of metaphors, images, folklore.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустам Оймахмадов - ходими илмии шӯъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 93 109 39 99, e-mail: rustamjon99@gmail.com.

Сведения об авторе: Рустам Оймахмадов – научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 93 109 39 99, e-mail: rustamjon99@gmail.com.

Information about the author: Rustam Oymamadov - scientific researcher of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philology Sciences, Phone: +992 93 109 39 99, E-mail: rustamjon99@gmail.com.

ЁДДОШТ

АКАДЕМИК ОСИМӢ ВА ЭНСИКЛОПЕДИЯИ
СОВЕТИИ ТОЧИК

Ҷумъабой Азизқулов

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуло Рӯдакии АИ ҶТ

1-уми сентябри соли 2020 ба зодрӯзи Муҳаммад Сайфиддинович Осимӣ – нахустин сармуҳаррири Донишномаи тоҷикон (Энсиклопедияи советии тоҷик) 100 сол пур мешавад. Банда, ки беҳтарин ва босамартарин солҳои умрам (1969-1996) дар коргоҳи ҳамин Донишнома сипарӣ шудаву дар зинаҳои мухталифи он адои вазифа кардаам ва бо М. С. Осимӣ ҳамкориҳои судманд дошта, аз мададу пуштибонӣҳояшон баҳраҳо бардоштаам, меҳонам андешаҳоямро, то ҷойе ки имкон дорад, рӯйи коғаз оварам. Агарчи хидмату ҷоннисориҳои ин абармарди шарифро, ки баҳри таҳкими фарҳанги миллат анҷом додааст, дар доираи як навиштаи мухтасар пурра ифода кардан аз имкон берун аст.

Соли 1988, даме ки нашри донишномаи 8-ҷилдаи тоҷикон ба анҷом расид, банда нав ба вазифаи иҷрокунандаи сармуҳаррири ЭСТ расида будам ва аз ман тақозо шуд, доир ба ин донишнома ва мушкилоти офарида шуданаш ба аҳли ҷомеа иттилоъ расонам. Навиштаи банда зери унвони «Зеркало национальной культуры» («Оинаи фарҳанги миллат») 18-уми августи соли 1988 дар рӯзномаи ҳизбии русизабони дар он замон муқтадири «Коммунист Таджикистана» ба ҷоп расид. Аз рӯи таомули дар он солҳо марбӣ, зери мақолаи ба ҷопрасида пеш аз номи муаллифи воқеиаш, яъне мени «иҷрокунандаи вазифаи сармуҳаррир» исмҳои сармуҳаррири илмӣ М.Осимӣ ва раиси Кумитаи таъбу нашр Х.Шарифов ҷой дода шуда буд, ки ин тадбир бояд эътибори навиштаи бандаро боло мебард.

Баъди сипарӣ шудани солҳо, даме ки банда ба дарёфти унвони ифтихории Ходими шоистаи фарҳанг ба ҳайси «гирандаи нафақа барои хидматҳои махсус дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон» бознишаста гардидам, хабарнигори ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» Амирхон Аҳмадхонов ба муносибати содир шудани фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Эмомалӣ Раҳмон дар бораи нашри Энсиклопедияи миллии

точикон (20-уми феввали соли 2008, № 424) бо банда ба ҳайси собиқ сармуҳаррири ЭСТ мусоҳиба орош, ки матнаш 7-уми июли соли 2011 дар ҳамин ҳафтанома ба ҷоп расид.

Ман дар мақолаву мусоҳибаи ғавқуззикарам доир ба наشري нахустин Донишномаи тоҷикон ва нақши мондагори нахустин сармуҳаррири он М.С.Осимӣ нуктаҳое баён карда будам, ки меҳоҳам ин ҷо онро иҷмолан зикр кунам.

«Энзиклопедия» вожаи ҷунонӣ буда, маънояш «доираи дониш» аст. Таъбири арабии дар адабиёти мо роиҷи «доиратулмаориф» тарҷумаи таҳтуллағзии ҳамин калимаи ҷунонист. Дар таълифоте фаро гирифтаву ба мардум пешниҳод намудани маҷмӯи донишҳо аз қадимулайём, ҳосси одамон будааст, ки дар таърихи илму фарҳанги мо намунаи барҷастаи он «Донишнома»-и Бӯалӣ Синост (таълиғаш ба забони форсии тоҷикӣ миёни солҳои 1024-1038 анҷом ёфтааст), ки илмҳои мантӣ, ҳикмат, олами набототу ҳайвонот, риёзиёт, ҳайъат, мусиқӣ ва ғайраҳо дар бар гирифтааст. Ҳамин истилоҳи «донишнома», ки сохтаи аллома Синост, ба маънои «энзиклопедия»-и аврупоӣёну «доиратулмаориф»-и арабӣҳо пурра ҷавобгӯст ва шоистаи он аст, ки ин гуна таълифот дар забони мо имрӯз ҳам «донишнома» гуфта шаванд. Лекин мурааттабан баён намудани иттилооти илмӣ доир ба соҳаҳои муҳталифи дониш дар ҷаҳон танҳо дар миёнаҳои асри XVIII шуруъ гардид, ки он ба офарида шудани донишномаи 39-ҷилдаи Д.Дидро ва Э.Д.Аламбер пайванде дорад. Омода кардану анҷом додани донишномаҳои воқеӣ, ба маънои имрӯзаи ин истилоҳ, самарои ғайолияти дастаҷамъонаи қомуснигорон аст, ки инфиродан онро ба субут расонидан имконнопазир мебошад. Агарчи дар таърихи илму фарҳанги мо мавҷудияти таълифоти инфиродии ҷанбаи энзиклопедӣ дошта амри нодир нест. Ин гуна офаридаҳо, ки ба ҳиммати шахси ҷудогона рӯи қор омадаанд, ҷиҳати маърифатӣ доштанд. Аз ҷумла ду китобро метавон мисол овард: яқум, «Ғиёсуллуғот»-и машҳури Муҳаммад Ғиёсиддин, ки дар соли 1827 таҳия гардида, даҳҳо таъбу нашр аз он ба миён омадааст. Дар моддаҳои луғавии ин китоб ғайр аз вожаву таъбирҳои сершумори форсӣ, истилоҳу мафҳумҳои зиёди риёзӣ, ҳайъат, тиб, фалсафа, сарфу наҳв, улуми адабӣ ва соҳаҳои дигар шарҳу тафсир ёфтаанд. Масалан, моддаи «Арӯз»-и ин фарҳанг як рисолаи илмӣ тамом аст. «Ғиёсуллуғот»-ро ба ғаймиши инзамонӣ метавон фарҳанги энзиклопедӣ номид. Китоби дигари дорои ҷанбаи энзиклопедӣ

«Матлабулӯлум ва маҷмаулуфунун» аст, ки соли 1845 аз ҷониби Вочидъалии Мучмали тадвин шудааст. Мусанниф зери мафҳуми «улум» илмҳои назарӣ ва бунёдиро шарҳ додаву таҳти мафҳуми «фунун» илмҳои амаливу дониш (хунар)-ҳои фанӣ-техникиро баён кардааст. Ин китобро метавон энциклопедияи мухтасари оммавӣ барои ҷавонону наврасон номид.

Баъд аз муқаддамот мусоҳиби ман суол кард:

- Муҳаммад Осимӣ аз чӣ фазилатҳо бархӯрдор буданд ва дар таъсису тавсияи ЭСТ чӣ нақше доштанд?

Қабул аз он ки аз нақши Муҳаммад Сайфиддинович дар таъсису тавсияи ЭСТ суҳан ронам, дилам меҳаҳад аз фаъолияти он кас чун олиму роҳбари муассисаи илмӣ ва сохторҳои фарҳангии ҷомеа андак бошад ҳам, иттилоъ бирасонам.

Ба андешаи банда фазилатҳои илмиву фарҳангӣ ва шеваи роҳбарии эшон беҳисоб буд. Он кас бо рутбаи номзади илмҳои физикаю математика ба президенти Академияи илмҳо расида, дар охир чун файласуфи баландпоя, шахсияти фарҳангии серсоҳа, доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АИ ҶТ, узви вобастаи АИ СССР аз сохтори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон берун рафтанд. Ёд дорам, ки соли 1965 Муҳаммад Осимӣ баъди даргузашти Султон Умаров ҳамчун номзад ба президенти Академия тавсия шуда, ба мамониати зиёди аъзои академия он кас ба курсии роҳбарии ин муассисаи бонуфузи илмӣ нишастанд. Вале бо мурури вақт ҳама дарёфтанд, ки М. Осимӣ роҳбари сазовор ва арзандаи ин даргоҳи илм будаанд. Моҳи августи соли 1968, ки овоза шуд дар Тоҷикистон коргоҳе бо номи «Энциклопедия» дар доираи Академияи илмҳо таъсис меёфтааст, ноиби ваколатдори М.Осимӣ доир ба Энциклопедия А.Маниёзов аз миёни зиёда аз 100 корманди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳо маро баргузида, ба суҳбати роҳбар бурданд. Ман, ки нав аз сафари қоромӯзӣ дар Институти шарқшиносии Маскав баргашта будаму қори илмиам дар нимароҳ буд, аз рафтан ба идораи нав дар андеша будам. Муҳаммад Сайфиддинович ин дудилагии маро пай бурда, гуфтанд, ки «хотирчамъ бошад, энциклопедия ҳам муассисаи академист. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедия аз ҳама имтиёзҳои муассисаҳои илмӣ академӣ бархӯрдор хоҳад буд. Лозим шавад ба шӯғли илмиатон ёрӣ мерасонем».

Ҳамин тавр, моҳи январи соли 1969 ман корманди Сарредаксияи илмӣ ЭСТ гардидам. Тирамоҳи соли 1972 академия

тасмим гирифт, конфронси навбатии солони Рӯдакиро дар шаҳри Панҷекат баргузор кунад. Банда гузорише доштам дар мавзӯи «Синдбоднома»-и устод Рӯдакӣ». Хостам дар конфронси ҳамин чашнвора суҳанронӣ кунам ва матни гузоришамро дар фишурдаи (тезисҳои) маводи конфронс ба ҷоп расонам, то барои диссертатсияи ояндаам маводи ҷопшуда (публикатсия)-е дошта бошам. Зимомдори маҷлиси конфронс – Н.Маъсумии ба тозагӣ академик-дабир – мудир Шӯбаи илмҳои ҷомеашиносии АИ таъйин гардида гуфтанд, ки «барои иштирок дар конфронс раъйи директори Институти шарқшиносӣ А. Мирзоевро ба даст овардан лозим аст». Назди Мирзоев рафтам. Он кас бо виҷор изҳор карданд, ки «дер кардед ҷӯра, Бӯрои Сека рӯзномаи конфронсро тасдиқ намуд, ки тағйир доданаши имкон надорад ва номи шуморо ба он дохил карда наметавонам».

Банда ноумед гардида, бо алам назди М.Осимӣ рафта, ҷун «лозим шавад ёрӣ мерасонем» гуфтанашонро ёдовар шудам. Он кас суол карданд, ки «назди Мирзоев рафта будӣ?» Гуфтам, оре. Он кас гуфтанд, ки «Бӯрои Сека барномаи конфронсро тасдиқ намуд, ман онро тағйир дода наметавонам».

Муҳаммад Сайфиддинович кинояомез, бо лабханде ба забон оварданд, ки «Бӯрои Сека ғайр аз баррасӣ кардани конфронси Мирзоев ташвиши дигаре надорад» ва гӯшаки телефонро бардошта, занг заданд. Мирзоев дар коргоҳашон ҳозир набуданд, котиби илмии Институти шарқшиносӣ Ю.Малтсев гӯшакро бардошта ҷавоб гардонд, ки «он кас соати 2 меоянд». Осимӣ ба Малтсев гуфтанд: «Аз номи ман ба Мирзоев гӯед, ки гузориши Азизкуловро ба барномаи конфронс дохил кунанд» ва ба ман нигариста афзуданд, ки «баъди зуҳр назди Мирзоев равед».

Ин дафъа Мирзоев нармтар ба забон оварданд, ки «о, шумо маърузаи тайёр доштаеду ҷаро нагуфтед?» Ман беиҷо гуфтам, ки «Шумо ба ман маҷоли гап задан надодед-ку?»

Ҳамин тавр, ман дар конфронс иштирок намуда, дар мавзӯи «Синдбоднома»-и Рӯдакӣ суҳанронӣ кардам, ки матни гузоришам на фақат дар маҷмӯаи «фишурда (тезис)-ҳои конфронс», инчунин дар дигар нашрияҳои ҷумҳурий ба таъри расид ва барои диссертатсияи банда маводи бачопрасида (публикатсия)-и мӯътамад гардид.

Ин нахустин мададу дастгирии сарвари Академия - М.Осимӣ буд дар ҳаққи банда, ки соли 1974 ман дар яке аз шӯроҳои диссертатсионии Шуъбаи илмҳои ҷомеашиносии АИ рисолаи номзадиамро бо сари баланд ғимоя кардам.

Тобистони соли 1973, даме ки луғатнома (словник)-и чилдии навбатии ЭСТ-ро омода мекардем, ёвари президенти АИ ба ман занг зад, ки ба ҳузури М.Осимӣ равам. Чун ворида коргоҳашон гардидам, Муҳаммад Сайфиддинов аз курсии муқаррарии вазиғаашон бархоста, поёнтар омада дар рӯбарӯи банда қарор гирифтанд ва ду номаро рӯи миз наздам гузоштанд. Номаҳо яке ба ҳатти кириллӣ буду дигаре тӯлонитар - ба ҳатти ниёгон. Дар номаи кириллӣ қорманди шуъбаи маорифи Исфара М.Деҳқонов хабар додааст, ки дар шаҳри Исфара Бобоҳон Муҳаммадиеви 83-сола истиқомат дорад, ки пеш аз Инқилоби Октябр ба иттифоқи Ҳоҷӣ Юсуфи Ҳайъатӣ дар риштаи ситорашиносӣ китобе тасниф кардаанд. М.Деҳқонов дар поёни нома изҳор кардааст, ки агар касе аз қормандони Академияи илмҳо ба Исфара омада, ин китобро бинад ва дар инкишофи афкори илмии халқи мо арзиши онро муайян кунад, қарзи шаҳрвандии худро адошуда ба ҳисоб меоварам». Номаи дуёми ба ҳуруфи арабӣ иншогардида ба дасти Б.Муҳаммадиев нигошта шуда буд.

М. Осимӣ иҷрои ин қорро ба зиммаи банда гузоштанд. Рӯзи дигар ба Исфара парвоз кардам. Бобоҳон Муҳаммадиев аслан ҳуҷандӣ (домоди Тошхӯҷаи Асирий) буда, ба Исфара кӯчида, ба таври доимӣ дар кӯҷаи Лутфулло Бузургзода тарҳи зиндагӣ афкандааст. Бобоҳон китоби наҷандон қалони дорои 61 варақи ҳар саҳифааш 16х26 сантиметрии 15 сатрии қоғазаш қўқандиро наздам гузоштанд. Хати китоб наставкаи на қандон зебо, вале хоно буда, муқовааш аз қадом як китоби ҷопии инзамонӣ гирифта шудааст. Хаташ ба хати номаи дуёми ба унвони М.Осимӣ расида шабоҳати зиёде дошт ва Бобоҳон иқрор карданд, ки матни китоб ба дасти эшон китобат шудааст. Сабаби таълифи китоб дар муқаддимаи он чунин омадааст: «Сабаби таълифи китоб ин, ки дар як маҷлис қанде аз уламои Хуҷанд ҳозир буданд. Банда, Ҳоҷӣ Муҳаммад, Юсуф. Баъд аз «Бедилхонӣ» уламо қунон бо якдигар мунозираву муҷодала намуданд, ки андаке монд аз гиребони якдигар гиранд. Дар он лаҳза шахсе ба қураи муҷассамае, ки ман сохта будам, қанд

суоли бемавқеъ эрод намуд. Якбора диққати ҳамаи уламо ба ин суол ҷалб шуда, аз ҳар тараф ба ман ҳучум намуданд. Гӯё ман Замини мусаттаҳу сокинро куравӣ ва мутаҳаррик сохта бошам. Хулоса, бар муқобили касоне, ки аз куравияту ҳаракати Замин мункир ҳастанд, далелҳоро ҳуччатҳоро аз «Қомусулаълум» ва бисёртарини ҳуччатҳоро аз «Илми ҳайъат» - асари Фламмериони фаронсавӣ гирифтм ва ба ин китоб «Мухтасари илми афлок ва илми арз» ном ниҳодем».

Нусхаи ба хати Б. Муҳаммадиев китобатшударо ман бо худ ба Душанбе оварда, рӯи мизи М.Осимӣ гузоштам. Он кас Ғ.Ашӯрови ҳамон солҳо мудирӣ шуъбаи фалсафаи АИ Тоҷикистонро даъват карда, фармуданд, ки арзиши китобро муқаррар намуда, пулашро ба Б. Муҳаммадиев фиристонанд ва ба ман пешниҳод карданд, ки доир ба ин китобу муаллифони он чизе бинависам. Навиштаи банда ҳамон соли 1973 дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» зери унвони «Кашфи як асари илмии оммавӣ» ба таъъ расида буд. Инчунин, ман аз дастнависи ҳамон «Мухтасари илми афлок ва илми арз» фотонусхае бардошта будам, ки ҳоло дар дастам ҳаст.

М.Осимӣ яке аз ҷонибдорони фаъоли мақоми давлатӣ пайдо кардани забони тоҷикӣ буданд. Дар як ҷаласаи Кумитаи истилоҳоти назди Рӯсати АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки суҳан аз муқаррар шудани мафҳуми «конститутсия» ба тоҷикӣ мерафт, он кас ба ҳайси президенти АИ шахсан иштирок доштанд. Ҳайати рӯсати Кумитаи истилоҳот дар шахси раиси Кумита М.Шакурӣ ва аъзои он Ғ.Ашӯров, М. Диноршоев, Лоик Шералӣ ва банда ҷонибдори он будем, ки вожаи «дастур» дар забони тоҷикӣ ҷойгузини истилоҳи «конститутсия»-и умумиаврупоӣ бошад. Зеро вожаи «дастур»-и мо дар Покистон (дар забони урду) ва дар кишварҳои арабизабон чун истилоҳи «конститутсия»-и аврупоӣ пазируфта шудааст (дар забони арабӣ онро дар шакли «дастур» талаффуз мекардаанд). Инчунин дар ҷаласа Ш.Рустамов, Халифабобо Ҳамидов ва Р.Додихудоев иштирок доштанд, ки ҷонибдори вожаи «сарқонун» буданд (инҳо бо ҷонибдорию пуштибонии додситони кулли ҳамонвақта марҳум Нурулло Ҳувайдуллоев таъя намуда, «сарқонун»-ро дар унвони ин санади сиёсӣ - даруни қавсайн бошад ҳам, ҷойгузин карданд, ки билохира Шӯрои Олӣ бо қарори худ «сарқонун»-ро аз қавсайн ҳам барандохт). Додихудоев, ки дар таълимгоҳи олие дарс доштааст,

хоҳиш кард, ки барояш иҷозати суханронӣ диҳанд. Чун иҷозат ёфт, гапро аз он сар кард, ки «забони модарии ман шугӯӣ, вале забони кориам русист ва ман забони тоҷикиро чун забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кунам ҳам, ин забон дар фаъолияти кориам истифода намешавад», сипас аз нуқсонҳои забони тоҷикон чанд мисол ҳам овард ва сумкаашро бардошта, хост берун равад. Ману Додихудоев аз шарикдарсони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонем. Чун ӯ ба дари баромад наздик шуда, хост берун равад, банда аз безъитиноии алфози ӯ доир ба забони тоҷикӣ ба сутуҳ омада, бархоста ба радди гуфтаҳои чанд мисол оварда, дар охир гуфтаи:

- Раҳимҷон, шарикдарси азиз, тоҷикон мақоле доранд: «Модарро дил сӯзаду дояро доман». Шумо алфози норавои зиёде ба забон овардед. Ин ҷо, ки ҳама баҳри беҳбудии забони модариашон талош доранд, Шумо бо ин тоҷикситезиҳоятон ҷӣ ҳадаф доред? Оё касе Шуморо ба иштирок кардан дар ин маҷлис даъват кардааст. Агар гуфтани дигар надоред, биравед, то аз дарс дер намонед.

Раҳим Халилович, дами дари баромад, ба қавли бародарони эронӣ «шокӣ» шуд, намедонист, биравад ё баргашта нишинад. М.Шакурӣ ба ҳайси раисикунандаи чаласа ба Додихудоев иҷозаи рафтан доданд. Чун ӯ аз дар баромад, нишастаҳо «оҳи сабук» кашиданд.

Муҳаммад Сайфиддинович бархоста ба ман нигариста гуфтанд:

- Ҳамин одоби шарқӣ моро аз бисёр гуфтаниҳо маҳрум мекунад. Шумо ғайрат карда ба ҷои ҳамаи мо сухан гуфтед ва ба Раҳим Додихудоев ҷавоби сазовор додед, ташаккур бародари азиз.

М.Осимӣ ғамхору пуштибони забон ва фарҳанги миллии мо буданд. Ин ҷиҳати фаъолияти он кас дар қори Кумитаи истилоҳот, ки раиси кулли онбуданд, баръало эҳсос мегардад. Он кас ягонагии забони форсиро дар се кишвари ҳамзабону шарикфарҳанг ҷонибдорӣ мекарданд. Ноиби президенти Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ файласуф Пётр Федосеев зимни суҳбате бо М.Осимӣ гуфта будааст, ки «мутахассисони шарқшинос боварамро ба он қавӣ гардонданд, ки ин забонҳо (яъне, форсии Эрон, дари Афғонистон ва тоҷикии мо) забонҳои мутафарриқу мустақил будаанд». Академик М.Осимӣ посухаш

мегардонанд, ки «наход мани соҳибзабон яктоии ин забонҳоро надонаму кадом як мутахассиси беруна инро ба Шумо фаҳмонад». Дар солҳои ба истиқлол расидани Ҷумҳурии Осиёи Миёна, гоҳе ки Ўзбекистон табдили хат карда, ба алифбои лотинӣ баргашт, он кас бисёр ғам меҳӯранд, ки тоҷикони он кишвар аз хати кириллии мо бебаҳра мемонанду иртиботи миёни тоҷикони ин ҷумҳуриро гусаста мегардад.

Акнун бармегардем, ба масъалаи ЭСТ ва суоли навбатии мусоҳиба, ки гуфта буд: «Академик М.Осимӣ дар таъсису тавсеаи ЭСТ чӣ нақше доштанд?»

Таъсис ёфтани Сарредаксияи илмӣи ЭСТ асосан аз ҷумлаи иқдоми Ҳукумати Шӯравист. Ҷумҳурии дар ҳайати давлати Шӯравӣ қарордошта дар пешбурди қорхояшон як дараҷаи истиқлолият доштанд. Сохторҳои барои ҷумҳурии иттифоқӣ лозим буда, дар кулли ҷумҳурии кишвари Шӯравӣ, на ин ки танҳо дар ҷумҳурии мо пайдарпай арзи ҳастӣ менамуданд. Ба ёд оред, арзи вучуд қардани Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (соли 1948) ва Академияи илмҳои ҷумҳурии моро дар соли 1950. Ба рӯи қор омадани Сарредаксияи илмӣи ЭСТ низ аз ҷумлаи ҳамин иқдоми Давлати Шӯравӣ ва КМ ҲКИШ буд. Сарредаксияи илмӣи ЭСТ бо қарори яқояи Шӯрои Вазирон ва КМ ҲК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1968 таъсис ёфт. Дар ҳамин қарор ҳайати таҳририи асосӣ (редколегия) ва исми сармуҳаррири ЭСТ таъкид ёфта буд. Сармуҳаррир М.С.Осимӣ буданд ва ишон дар таъсису тавсеаи ЭСТ нақши барҷаста ва носутурдани доштанд. Чун анъана дар сари роҳбарии энциклопедияҳо бузургтарин ва бонуфузтарин олимони қарор доштанд. Муассису сармуҳаррири нашри якуми Энциклопедияи Бузурги Шуравӣ (БСЭ) (солҳои 1926-1947) донишманди оламшумул, роҳбари экспедитсияи машҳури челюскинчиён О.Ю.Шмидт буд. Ба нашри дуюми БСЭ (солҳои 1950-1958) академик, ноиби президенти Академияи илмҳои СССР, С.И.Вавилов (бародари биолог – генетик оламшумул Н.И.Вавилов) сарварӣ мекард. Соли 1978, даме ки як гурӯҳ қормандони ЭСТ-и ҳудумон барои таҷрибаомӯзӣ ба Масква рафта будем, сармуҳаррири нашри сеюми БСЭ (солҳои 1969-1978) физикӣ барҷастаи шуравӣ, академик А.М.Прохоров буд, ки дар дах рӯзи таҷрибаомӯзӣ боре мо бо ӯ рӯбарӯ нашудаем. Умури маъмурии БСЭ-ро Ковалёв ном доктори фалсафа пеш

мебурд (Энсиклопедия барин нашрияҳо ҳам роҳбари кулл доранду ҳам пешбари корҳои маъмурӣ). Бинобар ин дар Тоҷикистон ба ҳайси сармуҳаррири ЭСТ академик М.С.Осимӣ фаъолият доштанд. Пешбарии корҳои маъмурии онро дар ибтидо (солҳои 1968-1972) А.Маниёзов ба ҳайси ноиби сармуҳаррир адо мекарду солҳои 1972-1974 ин вазифаро академик С.А.Рачабов ба ҷо меовард.

То замоне ки Сарредаксияи илмӣи ЭСТ тобеи Академияи илмҳо буд, сармуҳаррири воқеии ЭСТ М.Осимӣ буданд. Вале соли 1974, даме ки ЭСТ-ро аз тобеияти Академияи илмҳо бароварда ба ихтиёри Кумитаи таъбу нашр доданд, зарурати пайдоиши вазифаи сармуҳаррири штатӣ ба миён омад, ки нахустинаш А.Сайфуллоев буд. Минбаъд номи М.Осимӣ ба ҳайси сармуҳаррири илмӣ дар лавҳи унвони ҷилдҳои ЭСТ боқӣ монд, вале он кас дигар дар кори таъбу нашр даҳолати маъмурӣ надоштанд. Азбаски ҷилди якуми ЭСТ соли 1978 ба таъб расид, дар лавҳи унвони он ва кулли ҷилдҳои дигар номи М.Осимӣ чун сармуҳаррири илмӣ сабт ёфтааст. Лекин дар ду ҷилди махсуси ЭСТ, ки соли 1974 ба истиқболи 50-солагии РСС Тоҷикистон ва соли 1984 ба истиқболи 60-солагии РСС Тоҷикистон аз ҷоп баромаданд, номи М.С.Осимӣ чун сармуҳаррири воқеӣ сабт гардидааст. Агарчи баъди аз тобеияти академия баромадани Сарредаксияи илмӣи ЭСТ М.Осимӣ дигар сармуҳаррири воқеӣ набуданд, лекин дар ҳар мушкilotу мамониатҳо ёрии он кас эҳсос мешуд.

Дар қарори якҷояи Шӯрои Вазирон ва КМ ҲҚТ зикр ёфта буд, ки ЭСТ бояд дар 5 ҷилд ба нашр расад. Луғатнома (словник)-и таҳия кардаи мо тақрибан бояд дар 12 ҷилд амалӣ карда мешуд. Ин муддаоро ба ба иттилои М.Осимӣ расондем. Он кас гуфтанд, ки «12 ҷилд-ку аз ҳад зиёд, вале... майлаш маводро дар 10 ҷилд ғунҷонетон».

Ҳамин тавр, зиёда аз 100 нафар корманди штатӣ дар 14 редаксияи соҳавӣ аз соли 1978 то соли 1986 аз рӯи таносуби 10 ҷилд 6 ҷилди ЭСТ-ро ба ҷоп омода ва нашр карданд. Чун ҷилди 6-ум ба дасти хонанда расид, зиммдорони Сека худашон ё бо мадади «савобҷӯён» дарёфтанд, ки бар хилофи муқаррароти пешакии 5-ҷилда ЭСТ дар 6 ҷилд ҷоп шудааст, вале кор ҳанӯз анҷом наёфтааст. Баъди ҳамин «чормағзшиканӣ» дар сари роҳбарияти ЭСТ оғоз гардид. Ҳатто М.Осимӣ барин шахсияти бонуфуз бо ҳама мақому манзилате, ки доштанд, натавонистанд корро ба салоҳ оваранд. Аз тарафи дигар, зиммдорони КМ

фармуда наметавонистанд, ки наشري ЭСТ бо 19 ҳарфи дар 6 чилд омада (яъне ҳарфҳои А-С) анҷом дода шавад. Баъди рафтуомадҳои зиёди Муҳаммад Сайфиддинович ба даргоҳи ҳукумат ва ҳизб аз «боло» дастур расид, ки наشري ЭСТ бо 2 чилди дигар поён дода шавад. Дар ин 2 чилд маводи 16 ҳарфи боқимонда (ҳарфҳои Т-Я) бояд ғунҷонида мешуд. Ин ҳарфҳо нисбат ба ҳуруфи 6 чилди бачопрасида камистеъмолтар бошанд ҳам, таносуби мақолаҳои аз Т то Я-ро хонанда худааш бояд қиёс намояд. Мақолаҳои доир ба кишварҳои олам ба чопрасидаи ин 6 чилд, аз ҷумла «Аргентина», «Афғонистон», «Британияи Кабир» ва «Венгрия», аз 11 то 20 сутунро ишғол карда, вале мақолаҳои 2 чилди боқимонда, аз ҷумла «Франсия» ва «Хитой» мутаносибан дар 4 ва 5 сутун (ҳар саҳифаи ЭСТ аз 3 сутун иборат аст) ғунҷонида шудаанд.

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX ҳафтаномаи эронии «Ахбори Ҷануб», ки дар Шероз ба таъб мерасид, доир ба донишномаи 8-чилдаи тоҷикон тақризи мусбате ҷоп карда буд. Муаллифи мақола Камолӣ ба заҳмати қомуснигорони тоҷик баҳои баланд дода, мутаассифона, ҳамин риоя нашудани таносубро дар мақолаҳои доир ба кишварҳои олам дар ЭСТ танқид кардааст, ки ҳақ бо ӯст. Зеро ӯ аз асли қазия ва сабаби ногузир ба чунин номутаносубӣ тан додани мо огоҳӣ надорад.

Ин аст ёрии нахустин амалии М.Осимӣ ба сифати сармуҳаррири илмӣ дар танзиму ба салоҳ овардани наشري чилдҳои ЭСТ.

Яке аз мушкилоти асосӣ дар таҳия кардани чилдҳои ЭСТ, сари вақт дастрас намудани мақолаҳо аз ҷониби мутахассисон - кормандони муассисаҳои илмию таълимӣ ва шахсони алоҳида буд, ки баъзан аз иҷрои фармоишоти роҳбарияти ЭСТ саркашӣ мекарданд. Аммо бо саъю талошҳои М.Осимӣ қарори КМ ҲК Тоҷикистон содир шуду нусхае аз он ба кулли вазоратҳои дахлдор, муассисаҳои илмию таълимӣ ва ғайра фиристода шуд, ки дар он омада буд: «Фармоиши Сарредаксияи илмӣи ЭСТ ба фармоишоти КМ ҲКТ баробар доништа шавад». Ҳамчунин омада буд, ки мақолаҳои барои ЭСТ навишташаванда ҷузъи таркибии нақшаҳои илмӣи муассисаҳои илмию тадқиқотӣ ҳисобида шавад. Баъд аз ин ҷорабинӣ, ки аз ҷумлаи иқдомҳои М.Осимӣ буд, минбаъд қор беамониат пеш рафт ва дар зарфи солҳои 1978-1988 ғайр аз ду чилди махсус ба забони русӣ, ки зикраш гузашт, 8 чилди ЭСТ сари вақт ба ҷоп расид. Анҷоми чунин амали сангин дар зарфи 10 сол ба гуфтан осон аст!

Ёрию мададгории сармуҳаррири илмий ЭСТ, яъне М.Осимӣ, дар ҳар сари қадам зоҳир мешуд. Соли 1982, ки банда он вақт муовини сармуҳаррир будам, нусхаи гранкаи мақолаҳои чилди 6 - «Пӯлодов Аъзам Тоҳирович» ва «Пӯлодова Маҳкам Тоҳировна»-ро барои хондану имзо кардан ба ҳуди эшон фиристодем. А.Т.Пӯлодов суол кард, ки чаро нусхаи мақолаи «Пӯлод Тоҳиров»-ро, ки номаш дар луғатнома зикр ёфта буд, наовардед? Гуфтам: «падари Шумо солҳои 50 ва 60 вазири маориф буданд ва мувофиқи муқаррарот ба ЭСТ дохил карда намешаванд». Гуфт: «Падарам солҳои 40-50 котиби КМ ҲКТ низ буданд».

Ман ин қазиро ба арзи М.Осимӣ расондам, ки он кас гуфтанд: «Дохил кунед, иҷозаташро ман гирифта медиҳам». Мо номи Т.Пӯлодовро ба гранка дохил кардем. Фарзанди кинооператор Арбоби санъат Иброҳим Барамиков дар чилди 1-ум номи падарашро наёфта, даъво пеш меоварад. Кормандони шӯъбаи санъат ваъда медиҳанд, ки ин иштибоҳро дар чилди иловагӣ ислоҳ мекунанд. Аммо то чилди иловагӣ, ки зимни чилди 8 соли 1988 омода гардид, мудири редакцияи санъат дигар мешаваду ваъда ҳам аз ёдҳо меравад. Фарзанди мавсуф миёни маводи чилди 8 боз номи падарашро наёфта, ин дафъа ба КМ шикоят мебарад. Дар ин сол, ки банда нав ба сармуҳаррирӣ расида будам, боз назди М.Осимӣ мададчӯй рафтам. Он кас гуфтанд: «И.Барамиковро илоче ёфта, ба чилд ҳамроҳ кунед. Азбаски ӯ тоҷик нест, роҳбарияти ЭСТ-ро ба миллатгарой айбдор мекунанд».

Азбаски чилди 8 саҳифабандӣ шуда буду саҳифаи дахлдор ба И.Барамиков танҳо аз афрод иборат буд, барои ба ин саҳифа ворид кардани Барамиков кадом як тоҷикро аз саҳифа бароварда ба ҷояш И.Барамиковро дохил кардему гиребон аз даъво раҳонидем.

Баъди аз ҷоп баромадани чилдҳои ЭСТ аз Бадахшону Кулоб ба унвони М.Осимӣ номаҳои шикоятӣ мерасад, ки чаро дар чилдҳои ЭСТ номи Қурбоншо Гадолиевӣ собиқ ходими баландпоӣ хизбӣ ва Лақай Қармишеви собиқ раиси Кумитаи назорати халқӣ нест?

М. Осимӣ маро наздашон даъват карда номаҳоро пешам гузоштанду бо табассум «илочашро худатон ёбед» - гуфтанд. Мо ба муқаррароти боло ишора намуда, номаи ҷавобӣ навиштем аз даъво халос шудем.

Акнун як воқиаи аз ҳам ғарибтарро меҳоҳам ёддовар бишавам. Соли 1983, даме ки грантҳои чилди 5-ро меҳонем, сармуҳаррир А.Сайфуллоев, ҷояш ҷаннат шавад, дар арафаи ба руҳсатии меҳнатӣ рафтаниш «супориш»-и КМ-ро барои иҷрои бечуну ҷаро ба мани муовинаш супурд. Супориш аз хориҷ карда шудани мақолаҳои доир ба ашхоси зерин иборат буд:

1. «Насриддинов Бобо»; 2. «Ниёзова Сафия»; 3. «Ниёзӣ Нурмуҳаммад»; 4. «Ниёзӣ Шавкат»-и адабиётшинос; 5. «Нусратулло Махсум»-и ин дам Қаҳрамони Тоҷикистон. Аз сармуҳаррир пурсидам, ки гуноҳи ин шахсон чӣ будааст. Ӯ гуфт, ки КМ тасмимашро шарҳ наметаҳад. Боз суол додам, ки агар ин шахсон даъво кунанд, чӣ ҷавоб диҳам? Оё ин супориши КМ аст, гуфта метавонам? «Зинҳор, хомуш бош!» - гуфт сардорам ва ин масъулиятро ба мани муовинаш сарборӣ гузошта, фардои он рӯз, бепарво ба кадом як истироҳатгоҳи адибон бирафт. Ман боз ба назди М.Осимии «мушкилосонкун»-ам рафта, номи ҷор шахси аввалро иқроӣ накарда, танҳо «Нусратулло Махсум»-ро пеш гузоштам, ба ин умед, ки аққалан, ба хоҳири Акбар Махсумови ноиби сарвазир ва дӯсту ҳамсояшон дар мусбат ҳал шудани масъала саъю талош мекардагистанд. «Кори хуб нашудааст, ягон илоҷ меёбем», - гуфтанд он кас. «Лекин шитоб кардан лозим, ғарзат танг, аз ҷадвал набаромада гранкаро ба ислоҳ супурдан даркор», - гуфтам. Баъди ягон ҳафта ёварашон занг зад, ки наздашон равам.

- Уф, бо ин Раҳмон Набиев (ӯ нав ба курсии дабири аввали КМ нишаста буд) гап маъқул кардан ҷудо мушкил, - гуфтанд шикваомез ва афзуданд: «Як илоҷ карда, гапро ба дабири дувум Юрий Белов пазондам, лекин ба як шарт, ки мақолаи «Нусратулло Махсум» бояд бесурат равад. Гуфтам:

- Бо сурату бесурат рафтан чӣ аҳамияте доштаст? Гуфтанд: «Мақолаи доир ба Нусратулло Махсум дар БСЭ бесурат будааст».

Ба ҳамин тариқ, ба туфайли «Нусратулло Махсум»-и бесурат он ҷор нафарро дар чилди 5-ум ҷой додем. Чунин ғардишҳо дар нашри чилдҳои ЭСТ кам набуданд.

Он чӣ гуфта омад, шаммае аз хидмату нақши мондагори Муҳаммад Сайфиддинович Осимиро ифода мекунад, ки рӯҳашон шоду ҷойгоҳашон ҷаннатулмаъво бод!

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкадааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр чудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2019

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227-11-70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2017 таҳти № 023/мҷ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;

• хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2019

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227-11-70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 7 сентября 2017 года за № 023/мч-97

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel. : (+992 37) 227-11-70.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on September 7, 2017, № 023 /мч-97

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 2.
2019**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the AS RT)
N. Salimi (Academician of the AS RT)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the AS RT)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the AS RT)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the AS RT)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the AS RT)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2019

**The scientific journal «Sukhanshinosi» is included in the
list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Ministry of Education
and Sciences of the Republic of Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.